

ALBER KAMYU

TAUN
(fransızcadan çevirəni H. Qoca)

ALBER KAMYU

Alber Kamyu 1913-cü ildə Əlcəzairdə anadan olub. Atası sadə bir kəndli idi, 1914-cü ildə müharibədə həlak olub və Kamyu demək olar ki, dünyaya göz açandan kasıblıq və rəzalət görüb. O əvvəlcə litseydə oxuyub. sonra isə kasıb və bacarıqlı gənclərə ayrılmış təqaüd hesabına Əlcəzairdə universitet bitirib. Təhsildən sonra pul qazanmaq üçün gecə-gündüz işləyib və gənc yaşlarından vərəm xəstəliyinə tutulub.

Teatr sənətinə böyük maraq göstərən Kamyu bir teatr qrupu yaradır və müxtəlif tamaşalarda özü də aktyorluq edir. 25 yaşından Kamyu jurnalistlik fəaliyyətinə başlayıb. Əvvəl Əlcəzairdə sonra isə Parisdə qəzet və jurnallarla əməkdaşlıq edib. İkinci dünya müharibəsi başladıqda o Müqavimət hərəkatına qoşulub.

Alber Kamyuyə yazıçı şöhrəti gətirən onun iki ilk romanı 1942-ci ildə yazılmış “Yad və 1947-ci ildə nəşr olunmuş “Taun romanı olub.

“Taun romanı da Fransanın faşistlər tərəfindən işğal olunduğu dövrdə və bu işğalın tə’siri altında yazılıb. Əsərdə insan fədakarlığı, başqalarını ölümdən qurtarmaq naminə öz həyatını hədə altında qoyan insanların fədakarlığı ilə eyni bəlaya laqeydliklə baxanların xudrəsəndliyi üz-üzə qoyulub. Taun xəstəliyi yayılmış, xarici aləmlə əlaqələri kəsilmiş bir şəhərdə müxtəlif təbəqə nümayəndələrinin iç üzü, mə’nəviyyəti açılır.

Müharibə illərində və müharibədən sonrakı ilk illərdə Kamyu bir sıra dram əsərləri (“Kaliqula — 1944, “Anlaşılmazlıq — 1944, “Düzgünlər — 1950), hekayə və məqalələr də yazıb. “Kaliqula pyesində qədim imperatorun qəddarlıq və şıltaqlıqları, onu əhatə edənlərin mütilik və ikiüzlülüüyü böyük yazıçı məharəti və sərt ifadələrlə təsvir olunub.

Alber Kamyu öz fəlsəfi fikirlərini bir sıra roman və esselərində biruzə verib. Onun “Uçuruma eniş romanı (1956) fəlsəfi romanlarının sonuncusudur. “Sizif əfsanəsi və “Üsyançı adam esselərində yazıçı həyatdakı uyğunsuzluqlardan və insanın üsyan ehtiyacından bəhs edir. Öz dövrünə, dövrünün tarixinə qarşı üsyan ehtiyacından bəhs edir. Öz dövrünə, dövrünün tarixinə qarşı üsyankar kimi çıxış edən Kamyu inqilablar və müharibələr arasında fərq qoymur, insan qırğınına səbəb olan hər tarixi hadisəni ədalətsiz və zorakı adlandırır.

Gənc yaşlarından kasıblığın və səfalətin nə olduğunu duymuş Alber Kamyu kasıb kütləyə və dünya zəhmətkeşlərinə rəğbətini gizləməyib. Lakin bu hisslər onu inqilabçı-yazıçı səviyyəsinə çatdırmayıb və özünün dediyi kimi Kamyu azadlığın nə olduğunu Marksın əsərlərindən deyil səfalətin özündən öyrənib.

1957-ci ildə Kamyu Nobel mükafatına layiq görülüb. Üç il sonra, 1960-cı ildə isə məşhur yazıçı avtomobil qəzasında həlak olub.

H. QOCA

Kitabda söylənilən qəribə əhvalatlar 194...-cı ildə Oran şəhərində baş verib. Əslində əhvalatlar adilikdən çıxarılıb və yerləri dəyişdirilib. İlk baxımda Oran doğrudan da adi bir şəhər, Əlcəzairin dəniz sahilində yerləşən fransız əyalətidir.

Əvvəlcədən e’tiraf etməliyik ki, şəhərin özü yaraşıqsızdır. Görkəmi sakit görünmə də, onu başqa ticarət şəhərlərindən fərqləndirən cəhətləri sezə bilmək üçün xeyli vaxt lazımdır. Məsələn, göyərçini, ağacı, bağı olmayan, qanad çırpıntısı, yarpaq xışiltısı eşidilməyən bir şəhəri, öz sifəti bilinməyən bir yeri necə təsvir etmək olar? Burada fəsillərin dəyişməsinə ancaq səmadan bilmək olur. Baharın gəlişi də ancaq havanın ətrindən və tacirlərin əyalətdən gətirib satdıqları gül dəstələrindən duyulur. Yayda istinin gücündən dam örtüyü çox qızmış evlər od tutub yanır, divarlar boz küllə örtülür. Qapı-pəncərəni bağlayıb, evdə gizlənməli olursan. Payızda isə leysandan sonra hər yan pəlçiq olur. Ancaq qış gələndə xoş günlər başlayır.

Hər hansı bir şəhərin həyatı ilə maraqlananda gərək orada adamların necə işləməsinə, necə sevməsinə və necə ölməsinə öyrənəsən. Bizim balaca şəhərdə isə bunların hamısı elə iqlimin özü kimi qarışıq və cansıxıcıdır. Yə’ni, burada adam darıxır və bu darıxmaya adət etməyə çalışır. Bizim şəhər camaatı çox işləyir, özü də varlanmaq üçün işləyir. Əsasən ticarətlə maraqlanır, özlərinin dedikləri kimi, hər şeydən əvvəl işgüzarlıqla məşğul olurlar. amma kiçik əyləncələri də yaddan çıxarmır, arvadbazlıq edir, kinoya gedir, dənizdə çimirlər. Belə əyləncələri, təbii olaraq, şənbə-bazar günlərinə saxlayır, həftənin qalan günlərini isə pul qazanmağa çalışırlar. Axşamlar işdən çıxanda və’dələşib kafelərdə görüşür, bulvarda

gəzişir, yaxud da öz eyvanlarında otururlar. Cavanların əyləncələri çılğın və qısa olur, yaşlılar isə bir yerə toplaşır, çoxlu pul qoyub, kart oynayırlar.

Fikirləşmək olar ki, bu cəhətlər ancaq bizim şəhərlilərə aid deyil, elə bütün müasirlərimiz belə yaşayırlar. Doğrudur, adamların bütün gününü, işdən sonrakı vaxtını kafe və qumarxanalarda pul xərcləmək, boşboğazlıq etməyə sərf etmələri adi haldır. Amma elə şəhərlər və ölkələr də var ki, oranın camaatı hərdən başqa işlər haqda da fikirləşirlər. Əslində, bu vəziyyət də heç nəyi dəyişmir. Amma bir halda ki, fikirləşirlər, deməli, nəyinsə xeyrinə fikirləşirlər. Oran isə, əksinə, fikirləşməyən bir şəhərdir, yə'ni əsl müasir şəhərdir. Bizim şəhərdə adamların necə sevimlilərini dəqiq təsvir etməyin əhəmiyyəti yoxdur. Kişilərlə qadınlar ya məhəbbətə qurşanırlar, az vaxtda biri-birini üzüb, əldən salırlar, ya da qoşalaşır, birgə ömür sürməyə başlayırlar. Orta vəziyyət isə, demək olar ki, yoxdur. Elə bu da xüsusi bir cəhətdir. Oranda da, başqa yerlərdə olduğu kimi, vaxt və fikir çatışmazlığı üzündən adamlar öz məhəbbətlərindən xəbərsiz olurlar.

Bizim şəhərin ən maraqlı cəhəti budur ki, burada ölüm də çətinliklə başa gəlir. Əslində, bu çətinliyi narahatlıq adlandırmaq daha düzgün olardı. Xəstəliyi heç kim xoşlamır və hamı xəstəlikdən qorxur. Amma elə şəhərlər və elə ölkələr var ki, orada xəstələrə xüsusi qayğı göstərilir. Belə yerdə rahatca ölmək də olar. Xəstəyə qayğı və onun özünə kömək axtarışı təbii bir haldır. Oranda isə isə iqlimin tə'sirinə, işgüzarlığa, mənzərənin yaraşsızlığına, axşamın tez düşməsinə və əyləncələrin yoruculuğuna dözə bilmək üçün sağlam can gərəkdir. Burada xəstə düşən tək-tənha qalır. Xəstə istidən od tutub-yanan divarlar arxasında tək can verdiyi vaxt şəhər əhalisi telefonlarla danışır, yaxud kafedə oturub, işgüzarlıqdan, müqavilələrdən, qəbzələrdən, xüsusi hesablardan söhbət açırlar. Belə quru, cansız bir yerdə can verən hər kəs ölümün necə əziyyətli və narahat olduğunu daha aydın duyur.

Sadaladığım cəhətlər bəlkə də şəhərimiz haqqında müəyyən təsəvvür yarada bilib. Geniş təsəvvür yaratmağa ehtiyac da yoxdur. Əsas məqsəd şəhərin yəndəmsiz görkəmini və əhalinin yəndəmsiz həyatını nəzərə çarpdırmaq idi. Adam ki, bir həyat tərzinə adət elədi, güzəranı da yüngülləşir. Bir halda ki, bizim şəhərimiz adətlərə rəğbətlə yanaşır, deməli, adət edib, yaşamaq olar. Amma şübhə yoxdur ki, belə həyat çox da gözəl olmur. Bizdə, heç olmasa, tör-töküntülük yoxdur. Əhalimiz isə ürəyiaçıq, gülürüz və fəal olduğuna görə, bura gələn səyahətlərin haqlı rəğbətini qazanır. Gözəlliyi, yaşıllığı, heç qəlbi də olmayan bu şəhərə adam əvvəl-axır adət edir və burada ilişib qalır. Onu da demək lazımdır ki, bu şəhər mənzərəli bir guşədə, yaraşlıq təpələrin əhatə etdiyi boş bir düzəndə, gözəl dəniz mənzərəsi yaxınlığında tikilib. Adam təəssüf edir ki, şəhər arxası dənizə tikilib, dəniz görünmür, onu görmək üçün isə gərək dəniz kənarına gələsən.

Dəniz kənarına gələndə mənzərə dəyişir. Bu ilin yazında baş verən əhvalatları, daha sonra şəhəri bürüyəcək və bizim nəql edəcəyimiz bədbəxtlikləri heç kəs ağına da gətirməzdi. Bu əhvalatlar bə'zilərinə təbii, bə'zilərinə isə ağılaşmaz görünəcək. Amma əhvalatların şərhçisi gərək belə fikirlərə əhəmiyyət verməsin. Onun borcu budur ki, "əhvalat belə olub deyə sözə başlasın. Çünki əhvalatın necə başladığını da bilir, bu əhvalatın bütün bir xalqı vələləyə saldığını da, minlərlə şahidin onun sözlərinə rəğbət bəsləyəcəyini də.

Bu əhvalatı danışan adamın kimliyi lazımı vaxtda bilinəcək. Onun belə bir əhvalatda iştirakı da şərtidir. Əgər təsadüf onu əhvalatın iştirakçıları ilə görüşə çağırmasaydı, şahidlərin danışmalarını yazıb götürməsəydi və özü bir növ bu əhvalata qarışmasaydı, belə bir hekayətə başlamazdı. Elə tarixçilər də əsərlərini bu cür yazırlar. Doğrudur, tarixçilər, hətta həvəskar tarixçilər də sənədlərə əsaslanırlar. Bu əhvalatı yazan adamın da öz sənədləri var: əvvəla, öz şahidliyi, sonra başqalarının şahidliyi, əhvalatın bütün iştirakçılarının söhbətlərini özü dinləyib, yazmalı olub və nəhayət, əldə edə bildiyi yazılı sənədlər. İndi o həmin sənədlərdən müvafiq vaxtda istədiyi kimi istifadə etmək istəyir. O, həm də istəyir ki... Yox, deyəsən, giriş sözü uzun çəkdi. Əhvalatın özünü danışmağa başlamaq lazımdır. İlk günlərin təsvirinə isə lap az vaxt lazımdır.

* * *

Aprelin 16-da səhər həkim Bernar Ryö otağından çıxanda qapının ağzında bir siçovul ölüsü gördü. O, çəkinmədən ayağı ilə siçovulu kənara itələyib, pilləkənlə aşağı endi. Amma küçəyə çıxanda qapısı ağzında siçovul görməsi onu təəccübləndirdi və o, ev nəzarətçisini xəbərdar etmək üçün geri döndü. nəzarətçi qoca Mişelin təəccüblənməsindən duyulurdu ki,

burada nə isə bir uyğunsuzluq var. Qapısı ağızında siçovul ölüsü görməsi onu ancaq təəccübləndirmiş, ev nəzarətçisini isə dəhşətə gətirmişdi. Nəzarətçinin fikri dəqiq idi: evdə siçovul yoxdur, vəssəlam. Həkim onu inandırır ki, ikinci mərtəbədə siçovul ölüsü görüb. Nəzarətçi yenə sözündən dönmədi. Evdə siçovul yoxdur, yəqin həməmən siçovulu çöldən gətiriblər. Bir sözlə, kim isə zarafat edib.

Elə həmin axşam Bernar Rye evin dəhlizində durub, qapısının açarını cibindən çıxardığı vaxt iri bir siçovul gördü. Heyvan dəhlizin qaranlıq küncündən çıxıb, səndələyə-səndələyə ona tərəf irəlilədi. Sonra dayandı, müvazinətini düzəltmək istədi, yenə irəlilədi, sonra dayanıb, yerində fırlandı, astaca ciyildəyib, yerə yığıldı və burun dəliklərindən qan açıldı. Həkim bir az ona tamaşa edib, yuxarı, öz mənzilinə qalxdı.

O, siçovulun özü haqqında fikirləşmirdi. Heyvanın burnundan qan fışqırması fikrini qarışdırmışdı.

Həkimin arvadı bir il idi ki, xəstələnmişdi. Ertəsi gün onu dağa, müalicə evinə yola salmalı idi. İçəri girəndə gördü ki, arvadı onun tapşırığına əməl edərək çarpayıda uzanıb. belə istirahətdən sonra sabahkı yolun yorğunluğu onu çox üzməzdi. Arvadı onu görəndə kimi gülümsədi və bu təbəssümü ilə “Özümü çox yaxşı hiss edirəm demək istəyirdi.

Həkim masaüstü lampanın işığında arvadının ona tərəf çevrilmiş sifətinə baxırdı. Otuz yaşa çatsa da, xəstələnsə də, gənclik tərəvəti hələ üzündən çəkilməmişdi. Bəlkə də xoş təbəssümü onu belə gənc göstərirdi.

Həkim dedi:

—Bacarsan, bir az yuxula. Şəfqət bacısı saat on birdə gələcək, mən də sizi saat on iki qatarı ilə yola salaram.

Həkim arvadının azacıq tərlənmiş alnından öpdü. O, qapıdan çıxana qədər arvadının zərif dodaqlarının təbəssümü çəkilmədi.

Ertəsi gün, aprelin 17-i, səhər saat səkkizdə ev xidmətçisi həkimin yolunu kəşib, şikayətləndi ki, kim isə yenə şit zarafat edib, girəcəyə üç siçovul ölüsü atıb. Özü də siçovullar al qanın içindədir və yəqin ki, onları iri dişli tələ ilə tutublar. Ev xidmətçisi ölü siçovulları bir müddət əlində sallayıb, qapı ağızında durmuşdu ki, bəlkə qonşulardan biri gülüb, öz zarafatını bir növ e'tiraf edə. Amma heç kimdən şübhələnmə bilməmişdi.

Xidmətçi cənab Mişel deyirdi:

—Eybi yoxdur, əvvəl-axır əlimə keçəcəklər.

Əhvalata marağı artmış Ryö bugünkü işinə ən kasıb məhəllələrdən başlamağı qərara aldı. Belə məhəllələrdə həyətlərin zibili daha gec daşınır, düz, tozlu küçələrin səkiləri boyu zibil yeşikləri gün qalxana qədər dolu qalır. Keçdiyi küçələrdən birində həkim tərəvəz tullantıları, çirkli əskilər, üzərinə atılmış on ikiyə yaxın siçovul ölüsü gördü.

Baş çəkdiyi birinci xəstə çarpayısında uzanmışdı. Mənzilin yeganə otağı həm yemək otağı, həm də yataq otağı sayılırdı. Xəstə üz-gözü qırıqlı, sərt baxışlı qoca bir ispan idi. Qarşısındakı örtüyün üstündə bir cüt xırda noxud küpəsi vardı. Həkim içəri girəndə dirsəklənib, yerində oturmuş xəstə sinəgirlikdən nəfəsini yüngülləşdirmək üçün yenidən öz yerinə uzanmaq istədi. Arvadı onun ehtiyacı üçün qab gətirdi.

Həkim iynə vuranda qoca dilləndi:

—Hə, doktor, siçovullar çıxmağa başlayıblar, görmüsüzümü?

—Elədir, qonşular da üç siçovul ölüsü tapıb, —deyə arvadı əlavə elədi.

Qoca əllərini ovuşdura-ovuşdura dedi:

—Hə, yaman çıxırlar, indi zibil qablarının hamısında siçovul ölüsü var, acından qırılırlar!

Ryö hiss elədi ki, bu məhəllədə hamı siçovullardan danışır. O, xəstələrinə baş çəkib, evə qayıtdı.

Ev nəzarətçisi cənab Mişel qapıda ona dedi:

—Yuxarıya, sizə teleqram gətiriblər.

Həkim nəzarətçidən yenə siçovul görüb-görmədiyini soruşdu.

—Daha yoxdur! —deyə kişi cavab verdi. — Bilirsinizmi, həkim, mən lap tələ də qurmuşam. Bu əclaflar daha cəsarət eləmişlər.

Teleqramda həkimin anasının ertəsi gün gələcəyi xəbər verilirdi. Xəstə arvadı gedəcəyinə görə anası onun ev işlərinə kömək etməyə gəlirdi. Həkim evə girəndə gördü ki, şəfqət bacısı gəlib. Arvadı isə artıq ayaq üstə idi, paltarını geymiş, üzünə kirşan çəkmişdi. Həkim gülümsədi

—Çox yaxşı, hər şey yaxşıdır.

Bir az sonra onlar vağzala çatdılar. Həkim arvadını çarpayılı kupeyə gətirdi. Arvadı kupeni nəzərdən keçirdi:

—Bu kupe yəqin çox bahadır, eləmi?

—Belə lazımdır, —deyə əri cavab verdi.

—Bu siçovul əhvalatı nədir, danışirlar?

—Bilmirəm. Qəribə əhvalatdır, amma keçib gedəcək.

Sonra o arvadından üzrxahlıq elədi ki, ona yaxşı qulluq eləməyib, lazımı qayğı göstərə bilməyib. Arvadı isə başını bulayır, onun nahaq belə danışılığını bildirmək istəyirdi. Həkim axırda dedi:

—Sən qayıdanda hər şey yaxşı olacaq. Biz yeni həyata başlayacağıq.

—Hə, elədir, —deyə arvadı sevincək cavab verdi, —biz yeni həyata başlayacağıq.

Bir az sonra isə arvadı arxasını ona çevirib, pəncərədən çölə baxırdı. Səkidə adamlar tələsir, biri-birinə toxunurdular. Lokomotivin fişiltısı eşidilirdi. Həkim arvadını səslədi və dönəndə gördü ki, gözləri yaşlıdır. O mülayim səslə:

—Belə olmaz, —dedi.

Göz yaşları arxasından sıxıntılı bir təbəssüm sezildi. Arvad köksünü ötürdü:

—Çıx get, hər şey yaxşı olacaq.

Həkim arvadını sinəsinə sıxdı. Yerə enəndən sonra isə pəncərə arxasından ancaq onun təbəssümünü görə bilirdi.

—Özündən muğayat ol, xahiş edirəm, —deyə həkim dilləndi.

Arvadı onun dediyini eşidə bilmədi.

Vağzaldan çıxarkən səkidə Ryö, balaca oğlunun əlindən tutub, harasa tələsən müstəntiq Orton ilə üzləşdi. Həkim onun hara belə səfər etdiyini soruşdu. Qaraşın, ucaboy Orton həm yüksək cəmiyyət adamına, həm də müqəvvaya oxşayan bir kişi idi. O mülayim səslə və qısaca cavab verdi:

—Valideynlərimlə dostluq görüşündən qayıdan zövcəm Orton xanımı qarşılamağa gəlmişik.

Lokomotiv fit çaldı.

—Siçovullar... —deyə müstəntiq sözə başladı.

Həkim qatara tərəf getmək istədi, sonra geri qayıdıb dedi:

—Hə, bilirəm, elə bir şey deyil.

Elə həməndə andaca vağzal xidmətçisinin bir qutu siçovul ölüsü apardığını da nəzərdən qaçırmamışdı.

Həməndə gün günortadan sonra qəbul vaxtı həkimin otağına bir cavan oğlan gəldi. Həkimə bildirmişdilər ki, o jurnalistdir və səhər də gəlib, onu soruşubmuş. Oğlanın adı Reymon Ramber idi. Qısaboy, enlikürək bir adamdı, ciddi sifəti, təmiz, ağıllı baxışları vardı. Ramber idmançı kimi geyinmişdi və davranışında sərbəst idi. O birbaşa məqsədə keçdi. Bildirdi ki, Parisin məşhur qəzetlərindən birinin sifarişi ilə ərəblərin həyat şəraiti və sanitariya vəziyyəti barədə məqalə üçün tədqiqat aparır. Həkim sanitariya vəziyyətinin yaxşı olmadığını bildirdi. amma o, söhbətə girişməmişdən bilmək istəyirdi ki, jurnalist həqiqəti olduğu kimi yaza biləcəkmi?

—Əlbəttə, —deyə jurnalist cavab verdi.

—Mən soruşuram ki, siz əsaslı, geniş bir tənqidlə çıxış edə bilərsinizmi?

—Geniş yazacağıma inanmıram. Güman edirəm ki, geniş bir tənqid üçün əsas yoxdur.

Ryö sakitcə bildirdi ki, doğrudan da geniş tənqid üçün əsas yoxdur, Ramber bildiklərini çəkinmədən yaza bilər ya yox?

—Mən ancaq açıq söhbətləri qələmə alıram. Sizdən aldığım mə'lumatı başqa mə'lumatlardan üstün tutmayacağam. —Sonra jurnalist gülümsəyərək əlavə etdi: —Açıq söhbət Sən-jüst dili ilə danışmaq deməkdir.

Ryö səsini qaldırmadan dedi ki, bu barədə bir şey bilmir, amma onun dili yaşadığı aləmdən bezikmiş, eyni zamanda ətrafdakıların zövqünə uyuşmuş, haqsızlığa və biganəliyə qarşı təkbaşına çıxış edən bir adamın dilidir. Ramber boynunu qısıb, həkimə baxırdı. Nəhayət, o ayağa qalxdı:

—Zənnimcə sizi anlaya bildim.

Həkim onu qapıya tərəf ötürdü:

—Məsələyə belə münasibətinizə görə sağ olun.

Ramber elə bil darıxırdı:

—Bəli, —dedi, —mən başa düşürəm, vaxtınızı aldığım görə məni bağışlayın.

Həkim onun əlini sıxıb dedi ki, indi şəhərdəki siçovul qırğını haqda bir məqalə yazılsa, maraqlı alınardı.

Ramber coşğun səslə dedi:

—Hə, bu məsələ məni də maraqlandırır.

Saat beşdə həkim xəstələrə baş çəkmək üçün çıxanda pilləkəndə orta yaşlı, ağır gövdəli, yastısiyə, pırpızqaşlı bir kişi ilə rastlaşdı. Həkim həmin kişini əvvəllər, evin axırıncı mərtəbəsində yaşayan ispan rəqqasların mənzilində görmüşdü. Jan Taru pilləkəndə, ayağı altında çabalayıb can verən bir siçovula baxa-baxa siqaret tüstülədir. O, başını qaldıraraq, sakit nəzərlərlə həkimə baxdı, salamladı. Sonra da bildirdi ki, siçovulların çoxalması və bu vəziyyəti qəribə haldır.

Həkim cavab verdi:

—Hə, elədir. amma adam lap bezikir.

—Bir yandan elədir, həkim, adamı bezdirir. Çünki, indiyə qədər belə şey görməmişik. Amma bu vəziyyət xoşuma gəlir, hər halda xeyrədir.

Taru əlini başına çəkib, saçını geriye daradı, sütləşmiş siçovula bir də baxıb, gülümsəyə-gülümsəyə dedi:

—Həkim, hər halda bu ev xidmətçisinin işidir.

Elə küçəyə çıxandaca həkim evin qarşısında durmuş ev xidmətçisini gördü. O, qapının girəcəyinə söykənmişdi. Adətən çılgın görünən sifətində yorğunluq duyulurdu. Ryö ona içəridə gördüyü siçovul haqda danışanda qoca Mişel:

—Hə, —dedi, —bilirəm. İndi siçovul ölümlərini iki-iki, üç-üç tapıram. Başqa binalarda da vəziyyət belədir.

Qoca yorğun və qayğılı idi. Könülsüz-könülsüz boynunu qaşıyırdı. Ryö onun əhvalını soruşdu. Aydın məsələdir ki, qoca vəziyyətindən şikayətlənə bilməzdi. Amma nə isə bir narahatlığı vardı. Özü deyirdi ki, son günlər bir az düşgünləşib. Siçovul əhvalatı onun əhvalını korlayıb, onlar yoxa çıxdandan sonra işlər qaydasına düşəcək.

Amma ertəsi gün səhər, aprelin 18-də, həkim anasını vağzaldan gətirmək üçün aşağı düşəndə gördü ki, xidmətçi Mişelin əhvalı bir az da korlanıb: zirzəmidən dama qədər qalxan pilləkənin üstündə bir yığın siçovul ölüsü vardı. Qonşu evlərin zibil qabıları da siçovul cəsədləri ilə dolu idi. Həkimin anası siçovullar haqqında söhbəti eşidəndə heç təəccüblənmədi:

—Belə işlər olan şeydir, —dedi.

Həkimin anası ağsaç, qaragöz, mülayim baxışlı bir qadıncı. O, oğluna üz tutdu:

—Səni görəndə sevinirəm, Bernar. Heç bu siçovul əhvalatı da sevincimə xələl gətirə bilməz.

Həkim isə öz-özünə fikirləşdi ki, doğrudan da anası yanında olanda hər iş ona asan görünür.

Amma o, sanitariya idarəsinə zəng etdi. İdarənin müdiri ilə tanış idi. Müdirdən soruşdu ki, həyətlərə, küçələrə səpələnmiş siçovul cəsədləri haqda eşidibmi? Müdir Mersye cavab verdi ki, elə onun öz idarəsinin yanından əliyə yaxın siçovul ölüsü tapıblar. Bu məsələnin nə dərəcədə ciddi olduğunu heç o özü də bilmir. Ryö bir söz deyə bilməzdi, fikirləşirdi ki, sanitariya idarəsi bir iş görməlidir. Mersye cavab verdi:

—Hə, elədir, göstəriş olsa, yaxşıdır. Əgər məsləhət görürsənsə, mən çalışıb rəhbərlikdən rəsmi göstəriş alaram.

—Mən məsləhət görürəm, —deyə Ryö söhbəti kəsdi.

Xidmətçi qadın ona danışmışdı ki, ərinin işlədiyi iri bir zavoddan yüzlərlə siçovul ölüsü yığıblar.

Təxminən elə həmin vaxtdan şəhər camaatının nigarancılığı başlamışdı. Çünki, aprelin 18-dən başlayaraq zavodlardan, böyük anbarlardan yüzlərlə siçovul ölüsü tapılırdı. Bə'zən uzun-uzadı can verən siçovulları vurub öldürməli olurdular. Ətraf məhəllələrdən tutmuş şəhərin mərkəzinə qədər həkim hər yerdə, zibil qablarına doldurulmuş, yaxud keşkal boyu düzülmüş siçovul cəsədləri görürdü. Həmin gündən axşam qəzetləri də işə qarışdı. Yazırdılar ki, bələdiyyə idarəsi tə'cili ölçü götürmək fikrinə gəlib ya yox, əhalini bu bələdan qurtarmaq üçün bir tədbir tökəcəkmə? Bələdiyyə idarəsi isə hələ nə ölçü götürmüş, nə də tədbir tökmüşdü, amma idarə hey'ətinin yığıncağını çağırmaqla işə başladı. Sanitariya idarəsinə göstəriş verildi ki, ölü siçovulları hər səhər sübh çağı toplansınlar. Bütün siçovullar toplandıqdan sonra onları iki yük maşınına yığıb, zibilyandırma zavoduna aparsınlar və yandırsınlar.

Sonrakı günlərdə vəziyyət daha da ağırlaşdı. Ölü gəmiricilərin sayı artırdı. Hər səhər daha çox cəsəd toplanırdı. dördüncü gündən sonra siçovullar dəstə ilə açıq havada ölməyə çıxırdılar. Onlar kanalizasiya borularından, zirzəmilərdən çıxıb, uzun cərgə ilə səndələyə-səndələyə işıqlı yerə toplanır, yerlərində fırlanır, adamların arasındaca yığılıb ölürdülər. Gecələr həyətlərdə, kiçik küçələrdə can verən siçovulların iniltisi eşidilirdi. səhər isə bağlarda, keşkal qırağında toplanmış cəsədlər tapılırdı. Hamısının burnunun ucu qanlı idi, bə'ziləri şişmiş və iylənmiş, bə'ziləri isə qaxaclaşsa da, bığ tükləri hələ yapıxmamışdı. Şəhərin içində, evlərin girəcəyində, həyətlərdə kiçik dəstələrlə toplanmış cəsədlər tapılırdı. Bə'zən inzibati binaların zallarında, məktəb həyətinə, kafelərin döşəməsində də tək-tək cəsədlərə rast gəlirdilər. Əhali onları şəhərin ən mərkəzi yerlərində görüb, qorxuya düşürdü. Arm meydanında, bulvarda, Fron-dö Mer gəzinti sahəsində də siçovul ölüsünə rast gəlirdilər. Səhər tezdən hər yan cəsədlərdən təmizlənsə də, gün ərzində yavaş-yavaş şəhər siçovul ölüsü ilə dolurdu. Gecə vaxtı gəzinənlər bə'zən təzə ölmüş bir siçovulun yumşaq cəsədini tapdalayıb, diksinirdilər. Elə bil evlərimizin sancıldığı bu torpaq öz eyiblərini biruzə verir, həmişə onu içəridən qazımış kifir canlıları çölə çıxarıb, aləmə göstərirdi. Həmişə sakit həyat sürmüş, indi, bir neçə gün ərzində çaxnaşmaya düşmüş kiçik şəhərimizin vəziyyətini təsəvvür edin. Elə bil həmişə soyuqqanlı olmuş sağlam bir adam birdən-birə coşub-qaynamağa başlamışdı.

İş o yerə gəlib çatdı ki, Ransdoq agentliyi (xəbərlər, sənədlər, hər cür məsələ barədə mə'lumat verən büro) özünün radio xəbərlərində mə'lumat verdi ki, tək-cə aprel ayının 25-də altı min iki yüz otuz bir siçovul ölüsü toplanıb və yandırılıb. Şəhərin vəziyyəti haqqında aydın təsəvvür verən bu rəqəm əhalinin həyəcanını bir az da artırdı. İndiyə qədər şikayətlənirdilər ki, şəhərdə iyrənc bir hadisə baş verir. İndi isə anlayırdılar ki, nə gələcəyi, nə də mənşəi mə'lum olan bu qeyri-adi əhvalatda nə isə hədələyici bir cəhət də var. Tək-cə sinəgirliyə tutulmuş qoca ispan, əllərini ovuşdura-ovuşdura, sevincək bir səslə elə hey deyirdi: "Hə, çıxırlar, siçovullar çıxırlar.

Aprelin 28-də Ransdoq mə'lumat verdi ki, təxminən səkkiz min siçovul ölüsü yığılıb. Çaşğınlıq şəhəri bürüdü. camaat ciddi tədbir görülməsini tələb edir, rəhbərliyi günahlandırır. Dəniz sahilindəki evlərdə yaşayanların bə'ziləri isə, çəkilib, dənizdə yaşamaq istədiklərini söyləyirdilər. Amma ertəsi gün mə'lumat agentliyi xəbər verdi ki, vəziyyət qəfildən dəyişib, sanitariya idarəsi gün ərzində xeyli az cəsəd toplayıb. Şəhər rahat nəfəs aldı.

Amma elə həmin gün günorta çağı Ryö maşını evin qarşısında saxlayanda gördü ki, ev xidmətçisi irəlili tindən çıxıb, ağır addımlarla gəlir. Kişinin başı sallaq, qolları və qıçları aralı, addımları nizamsız idi. Qoca xidmətçi, bir keşişin qoluna girmişdi, həkim keşişi də tanıyırdı. Bu adam keşiş Panelu idi, çox qabiliyyətli və mübariz bir din xadimi kimi hörmət qazanmışdı. Dinə biganə olanlar da ona rəğbət bəsləyirdilər. Həkim dayanıb, onları gözlədi. Qoca Mişelin gözləri parıltılı, nəfəsi xışiltılı idi. Kişi özünü pis hiss eləyib, havada gəzinməyə çıxıb. Amma boynunun, qoltuqaltı vəzilərinin və nazik yerinin dözülməz ağrısından geri qayıtmalı olub və qayıda bilmək üçün keşiş Paneludan kömək istəyib.

—Vəzilərim şişib, —deyə qoca dilləndi. —Yəqin nə vaxtsa gücə düşmüşəm.

Həkim əlini maşının qapısından uzadıb, Mişelin ona tərəf əyilmiş boynunu yoxladı. Barmaqları ağac düyününə oxşayan bir şişə toxundu.

—Gedin, yatın yerinizdə, qızdırmanızı ölçün, günortadan sonra sizə baş çəkərəm.

Ev xidmətçisi gedəndən sonra Ryö keşiş Paneludan siçovulun əhvalatı barədə nə fikirləşdiyini soruşdu.

—Hə! Zənnimcə epidemiyadır, —deyə keşiş cavab verdi və girdə eynəkləri arxasında gözləri güldü.

Nahardan sonra Ryö arvadının sağlamlıq evindən göndərdiyi teleqramı yenidən oxuyurdu ki, telefon zəng çaldı. Zəng edən onun keçmiş xəstələrindən biri, bələdiyyə idarəsinin işçisi idi. Bu kişi uzun müddət ürək damarının sıxılmasından əzab çəkmişdi və kasıb olduğuna Ryö onu pulsuz müalicə eləmişdi. O deyirdi:

—Bəli, yaxşı ki, yadınızda qalmışam. İndi söhbət başqa adam haqqındadır. Tez bura gəlin, qonşuma nə isə olub.

Kişi tövşüyə-tövşüyə danışdı. Ryönün yadına ev xidmətçisi düşdü, fikirləşdi ki, sonra ona da baş çəkər. Bir neçə dəqiqə sonra o mərkəzdən kənardə, Fedherb küçəsindəki alçaq bir evin qapısından keçdi. Təzə rənglənmiş və iy verən pilləkənin yarısında onu qarşılamağa

düşən bələdiyyə xidmətçisi Jozef Qranla görüşdü. Qran təxminən əlli yaşlı, sarıbaşlı, ucaboy, donqabel, arıq bir kişi idi. O Ryönün qarşısına çıxdı:

—İndi vəziyyət yaxşıdır, bir az əvvəl elə bilirdim ki, can verir.

O, ağzını yayıqla örtmüşdü. Binanın ikinci və axıncı mərtəbəsində sol tərəfdəyi qapının üstünə qırmızı təbaşirlə yazılmışdı: “Buyurun içəri, mən özümü asmışam.

Onlar içəri girdilər. Yıxılmış bir stulun üstündən kəndir sallanırdı. Masa otağın küncünə çəkilmişdi. kəndir havada yellənirdi.

—Onu kəndirdən vaxtında qurtarmışam, —Qran sadə dillə danışsa da, dirənə-dirənə sözünə davam elədi. —Qapıdan çıxanda səs eşitdim. Sonra qapının üstündə bu yazını oxuyanda, bilmirəm necə izah eləyim, əvvəl fikirləşdim ki, zarafatla yazılıb. Sonra isə qəribə, demək olar ki, qeyri-adi bir inilti eşitdim. —O, başını qaşıya-qaşıya dedi: —Zənnimcə, boğazı kəndirə keçirib, sallanmaq əzablı işdir. Mə'lum məsələdir ki, belə anda çöldə dayanıb gözləmək olmazdı və mən içəri tələsdim.

Onlar başqa bir qapını itələyib, qonşu otağa keçdilər. Otağın özü işıqlı, döşənəcəyi isə kasıb idi. Qısaboy, gombul bir kişi dəmir çarpayıda uzanmışdı. O dərindən nəfəs ala-ala qızarmış gözlərini içəri girənlərə zillədi. Həkim dayandı. Ona elə gəldi ki, kişinin xırıltısı ara verəndə otaqda siçovulun civiltisi eşidilir. otağın künclərinə diqqətlə baxandan sonra Ryö xəstəyə tərəf gəldi. Kişi nə çox hündürdən yıxılmış, nə də ağır zədə almışdı, boğaz damarları kəndirə tab gətirmişdi. Amma hər halda bir az boğulma qalmışdı. Kardiogramma çıxarmaq lazım idi. Həkim kanfora iynəsini vurub, dedi ki, bir neçə günə hər şey qaydasına düşəcək.

—Sağ olun, həkim. —Kişi xırıltılı səslə təşəkkür elədi.

Ryö Qrandan polis idarəsinə xəbər verib-vermədiyini soruşanda Qran çaşqın-çaşqın cavab verdi:

—Yox, deməmişəm, yox... Mən fikirləşdim ki, hər şeydən əvvəl...

—Düz fikirləşmişiniz. —Ryö onun sözünü kəsdi. —Mən özüm xəbər verərəm.

Bu vaxt xəstə hərəkətə gəldi, dirsəklənib oturdu, e'tiraz edib bildirdi ki, xəbər verməyinə dəyməz.

—Sakit olun. —Ryö onu arxayınlaşdırmaq istədi. —Burada elə bir şey yoxdur. Məsələ bundadır ki, mən xəbər verməyə borcluyam.

—Ah!—deyib, xəstə yerinə uzandı. Sonra qısa hıçqırıqlarla ağlamağa başladı. Bayaقدan kənarda durub, bığını didişdirən Qran çarpayıya yanaşdı:

—Yaxşı, cənab Kotar. Başa düşmək lazımdır ki, həkim bu işdə məs'uliyət daşıyır. Məsələn, elə birdən ağınlığa gəldi ki, təzədən belə edəsiniz...

Kottar göz yaşını tökə-tökə dedi ki, daha belə iş görməyəcək, bu da bir ağılsızlıq idi, indi isə istəyi budur: ondan əl çəksinlər. Ryö ona dərman yazdı və sonra dedi:

—Yaxşı, razılaşıdıq. Xəbər vermərəm, iki-üç gündən sonra sizə baş çəkərəm. Bir də belə səfehlik etməyin.

Pilləkəni düşəndə həkim Qrana dedi ki, o polisə xəbər verəcək, amma rəisdən xahiş edəcək ki, istintaq üçün iki gün sonra gəlsin. Sonra əlavə etdi:

—Bu gecə onu nəzarətdə saxlamaq lazımdır. Ailəsi varmı?

—Ailəsini tanımıram. Amma mən özüm ona keşik çəkərəm. —Sonra o çiyinlərini çəkdi: —Düzünə qalsa, heç deyə bilmərəm ki, onun özünü tanıyıram. Amma gərək dar ayaqda biri-birimizə kömək edək.

Həyətə düşəndə Ryö künc-bucağa nəzər salandan sonra Qrandan soruşdu ki, məhəllədə siçovullar tamam yoxa çıxıbmi? Bələdiyyə xidmətçisi dəqiq bir şey bilmirdi. Doğrudur, ona bu məsələ barədə danışmışdılar, amma o, məhəllə söhbətlərinə məhəl qoymurdu.

—Mənim başqa qaygıları var, —dedi.

Ryö onun əlini sıxdı. Həkim arvadına məktub yazmazdan əvvəl ev xidmətçisinə baş çəkməyə tələsirdi.

Axşam qəzetlərini satanlar qışqırırdılar ki, siçovul basqını dayanıb. Ryö ev xidmətçisinin evinə girəndə gördü ki, kişi bir əli ilə qarnını, o biri əli ilə boynunu tutaraq, çarpayıdan aşağı sallanıb, güc verə-verə yerdəki ləyəyə qırmızı bir maye qusur.

Xeyli qusandan sonra xidmətçi tənənfəs, birtəhər dikəlib, yerində uzandı. Qızdırması otuz doqquz yarım idi, bədənindəki şişlər xeyli böyümüşdü, böyründəki iki qara ləkə getdikcə artırdı. Kişi daxili ağrılardan şikayətlənirdi:

—İçim yanır, bu zibil məni yandırır.

O sözləri tam deyə bilmir, baş ağrısından yaşarmış və girdələşmiş gözlərini həkimə tərəf birtəhər çevirirdi. Həkim susub durmuşdu. Ev xidmətçisinin arvadı ona yanaşdı, kədərli səslə soruşdu:

—Bu nə xəstəlikdir?

—Nə isə bir xəstəlikdir. Hələ bir söz deyə bilmərəm. Axşama qədər pəhriz saxladın və mə'dəsinə təmizləyin. Çoxlu su verin, içsin.

Elə əslində ev xidmətçisi susuzluqdan yanırıdı.

Evə qayıdan kimi Ryō şəhərin ən tanınmış həkimlərindən biri Rişara zəng vurdu. Həmkarı onun sualına belə cavab verdi:

—Yox, mən hələlik elə bir qeyri-adi hal görməmişəm.

—Yüksək hərarətli və daxili yangılardan şikayətlənən xəstəniz yoxdur?

—Hə, var, iki nəfər bədənlərindəki şişlərin yangılı ağrılarından şikayətlənir.

—Qeyri-adi hala bənzəyir?

—Hm... Bilirsinizmi, adi hal belədir ki...

Axşam üstü ev xidmətçisi sayıqlayır, qırx dərəcə qızdırma içində siçovullardan şikayətlənirdi. Ryō istədi şişlərdən birini yoxlasın. Xəstə ağrıdan “Ah, əclaf! deyə bağırırdı.

Şişlər daha da böyümüş, bərkimiş, damar-damar olmuşdular. Xəstənin arvadı başını itirmişdi. Həkim ona dedi:

—Onu gözdən qoymayın. Vəziyyəti ağırlaşsa, mənə xəbər verin.

Ertəsi gün, aprelin 30-da, mavi, nəmli səmada ilıq bir meh oynayırdı. Külək şəhərin uzaq ətraflarından gül-çiçək ətri gətirirdi. Səhər tezdən küçədən gələn səslər də həmişəkindən şən və canlı idi. Bir həftə ərzində başına gəlmiş anlaşılmaz əhvalatdan yaxa qurtarmış balaca şəhərimiz üçün bu gün yeni bir gün idi. Arvadından məktub alıb, arxayınlaşmış həkim də ev xidmətçisinin mənzilinə düşəndə özünü gümrah hiss edirdi. Elə xəstənin qızdırması da səhər otuz səkkiz dərəcəyə enmişdi.

—Vəziyyət düzəlir, eləmi həkim? —deyə xidmətçinin arvadı soruşdu.

—Gözləyək, görək nə olur.

Amma günorta çağı xəstənin qızdırması qəfildən qırx dərəcəyə qalxdı, o ara vermədən sayıqlamağa və qusmağa başladı. Şişlərin ağrısı daha da artmışdı və elə bil ev xidmətçisi boğazını uzadıb, mümkün qədər başını bədnindən aralı saxlamağa çalışırdı. Arvadı çarpayının ayaq tərəfində oturub, yorğanın üstündən əlini ehtiyatla ərinin ayaqları üstünə qoymuşdu. O, həkimin üzünə baxırdı. Həkim dedi:

—Qulaq asın, gərək onu ayrı ayrı yerdə tək saxlayaq və fərdi müalicəyə keçək. İndi xəstəxanaya zəng edərəm, tə'cili yardım maşını ilə apararıq.

İki saat sonra tə'cili yardım maşınında həkimlə arvad əyilib xəstəyə baxırdılar. Xəstənin ərp bağlamış ağızından kəsik-kəsik “Siçovullar! sözü uçurdu. Onun bulaşmış dodaqları göyərmiş, göz qapaqları yumulmuşdu, şişdən sıxılmış nəfəsi qısa və xırıltılı idi. bədəni asma xərəyin dibinə elə cummuşdu ki, elə bil xərək onun üstünü örtüb, yoxa çıxarmaq istəyir, yaxud aşağıdan, yerin dərinliyindən hansı bir qüvvəsə onu özünə tərəf dartırdı. Ev xidmətçisi gözəgörünməz, ağır bir yükün altında boğulurdu. Arvadı ağlayırdı:

—Deməli, daha ümid yoxdur, həkim?

Ryō bir az susub:

—O öldü, —dedi.

* * *

Ev xidmətçisinin ölümü, demək olar ki, qəribə, anlaşılmaz bir dövrə son qoydu və yeni, daha çətin bir dövr başladı. Bu yeni dövrdə təəccüb və anlaşılmazlıqlar yavaş-yavaş həyəcan və və qorxuya çevrildi. Şəhərimizin əhalisi vəziyyəti görüb, anlasalar da, heç ağıllarına gətirə bilmirdilər ki, tale bizim balaca şəhərimizi siçovulların günəqarşıda qırıldığı və ev xidmətçilərinin qəribə xəstəlikdən öldüyü bir guşəyə çevirib. Bu məsələdə onlar səhv edirdilər və fikirləri dəyişməli idi. Əgər əhvalat indiyə qədər olmuşlarla bitsəydi, onlar yenə də əvvəlki adət-ən'ənələri ilə yaşamağa başlayacaqdılar. İş elə gətirdi ki, şəhərin ev xidmətçiləri də, varlı sakinləri də cənab Mişelin gətirdiyi yolla həyatdan getməyə başladılar. Elə həmin vaxtdan da qorxu və həyəcan şəhəri bürüdü.

Təzə əhvalatların geniş təsvirinə başlamazdan əvvəl hekayətçi məsləhət bilir ki, bir az əvvəlki əhvalatlar haqqında başqa bir şahidin fikrini də bilək. Söhbətin əvvəlində adını çəkdiyimiz Jan Taru Oran şəhərinə bir neçə həftə əvvəl gəlmiş və gəldiyi vaxtdan da

mərkəzdəki iri mehmanxanalardan birində yaşayırdı. Davranışından hiss olunurdu ki, öz gəliri ilə sərbəst yaşamaq imkanı var. Şəhər camaatı ona yavaş-yavaş öyrənmişdi, heç kimin ağlına gəlmədi ki, onun haradan və nə üçün gəldiyi ilə maraqlansın. Ona şəhərin bütün ictimai yerlərində rast gəlmək olardı. Lap yazın əvvəlindən tez-tez çimərliyə gedir və üzməkdən ləzzət alırdı. Həmişə gülümsəyən bu xeyirxah adam hər cür əyləncəyə qoşulur, amma heç birinə aludə olmurdu. Onun bircə adəti bəlli idi: şəhərimizdə sayca çox olan ispan rəqqas və musiqiçilərinə tez-tez baş çəkirdi.

Bir sözlə, onun da gündəliyində həmən çətin günlər barədə ardıcıl qeydlər vardı. Bu qeydlərin də özünəməxsus cəhətləri var və hiss olunur ki, müəllif hadisəyə ciddi əhəmiyyət verməyib. İlk baxışda adama elə gilir ki, Taru hadisələrə zərrəbinin tərs üzü, uzaq göstərən tərəfi ilə baxıb. Qərəz ki, tarixi olmayan bir əhvalatın tarixini yazmağa çalışıb. Bu cəhətə adam təəssüflənir, həm də fikirləşirsən ki, müəllif hissiyatsız adamdır. Amma qeyd dəftərində həmən dövrə aid elə yazılar var ki, əhəmiyyətsiz sayılsa da, xırda təfsilatlarla və qəribəliyinə görə müəllif haqqında tələsik fikir söyləməyə mane olur.

Jan Tarunun ilk qeydləri Orana gəldiyi vaxtdan başlayır. Bu qeydlərdən duyulur ki, o təbiətən yaraşıqsız bir şəhərə gəlməsindən qəribə bir razılıq hissi ilə danışıq. Şəhər bələdiyyə idarəsinin binasını bəzəyən iki tunc şiri olduğu kimi təsvir edir, şəhərin ağacsız, binaların yaraşıqsız olması, şəhərin səfeh bir plan üzrə tikilməsi barədə həvəslə söhbət açır. Taru tramvayda və küçələrdə eşitdiyi söhbətləri də heç bir izahat əlavə etmədən qələmə almışdı. Yalnız daha sonrra, Kamp adlı bir nəfər barədə eşitdiyi söhbəti qələmə alarkən müəllif izahat da verib. Taru iki tramvay nəzarətçisinin söhbətini eşitmişdi:

—Sən Kampı tanıyırdınmı?

—Kampı? Ucaboy, qarabığ oğlan?

—Hə, elədir. Yoldəyişən işləyirdi.

—Bəli, tanıyırdım.

—Hə, kişi ölüb.

—Bah, nə vaxt ölüb?

—Siçovul əhvalatından sonra.

—İşə bax ha! Nədən ölüb axı?

—Bilmirəm, deyəsən, qızdırmadan. Elə özü də dözümlü adam deyildi. Qollarının altından yara çıxarıbmış. Dözə bilməyib, ölüb.

—Kənardan baxanda sağlam adama oxşayırdı.

—Yox, ciyərləri zəif idi, özü də Orfeon orkestrində musiqiçi idi. Ömrü boyu güc verib, truba üfürən adamın ciyəri dözməz.

—Hə, elədir, —deyə ikinci nəzarətçi söhbətə yekun vurdu. Adamın ki, ciyəri xəstə oldu, gərək truba üfurməsin.

Bir neçə qeyddən sonra Taru öz-özünə sual verir ki, nə üçün Kamp sərfəsiz bir işə qoşulubö, Orfeon orkestrinə yazılmış və səhhəti imkan vermədiyi halda bazar günü nümayişlərində musiqiçilik edirmiş.

Başqa bir əhvalat. Tarunun pəncərəsi ilə üzbəüzdəki eyvan tez-tez baş verən bu hadisə ilə onu maraqlandırır. Tarunun pəncərəsi yandakı köndələn küçəyə açılmış və bu küçənin kölgəliklərindəki pişiklər uzanıb, mürɡü vururlarmış. Hər gün nahardan sonra bütün şəhər istinin tə'sirindən mürɡülədiyi vaxt küçənin o üzündəki eyvana qısaboy, qoca bir kişi çıxarmış. Ağ saçları səliqə ilə darlanmış, ciddi görkəmli, şax qamətli, hərbcilər kimi yığcam geyimli bu kişi eyvanda durub, "Mine, mine deyə, asta və mülayim səslə pişikləri çağırırmış. Pişiklər isə əvvəlcə yerlərindən tərənəmədən yuxudan saralmış gözlərini açıb, ona baxarlarmış. Kişi kağız vərəqlərini doğrayır, aşağıya səpələyir, pişiklər uçuşan ağ kəpənəkçiklərlə maraqlanır, küçənin ortasına gəlir, pəncələrini yerə düşən kağız qırıntılarına tərəf uzadırdılar. Elə bu vaxt qısaboy qoca pişikləri nişan alıb, aşağıya tüpürür, əgər tüpürəyi pişiklərin birinin üstünə düşsə, gülürmüş.

Nəhayət, hiss olunurdu ki, bu şəhərin ticarətçi təbiəti, onun görkəminin, işgüzarlıq və əyləncələrinin də ticarət məsələlərinə xidmət etməsi Tarunu maraqlandırmışdı. Bu qəribəlik (gündəlikdə bu vəziyyət "qəribəlik adlandırılıb) Tarunun xoşuna gəlmişdi və o axtardığını tapmış adam kimi həyəcana "Axır ki! ifadəsini də işlətmışdi. Səyyahın həmən dövrə aid qeydlərinin ancaq bu yerində fərdi cəhətlər duyulur. Bu qeydlərin mə'nasını və ciddiliyini də ayırd etmək çətinidir. Mehmanxana hesabdarının otaqda siçovul ölüsü görəndən sonra rəqəmləri səhv salması haqqında qeydindən sonra Taru başqa yazılarından fərqli, çətin anlaşılan bir xəttlə yazıb: "Sual: vaxtı itirməmək üçün nə edəsən? Cavab: vaxtın çox

olduğunu duyasan. İmkanlar: diş həkiminin qəbul otağında, narahat bir stulda günlərlə oturub, gözləyəsən; bazar gününü günortadan sonra öz eyvanında keçirəsən; anlamadığın dildə mühazirəyə qulaq asasan, ən uzaq və ən narahat dəmir yolu ilə səyahətə çıxasan, özü də oturmağa yerin olmaya; tamaşa bileti üçün saatlarla növbəyə durasan, axırda da bilet ala bilməyəsən və i. a. “Belə üslub və fikir qarışıqlığından sonra müəllif qəfildən şəhərimizin tramvaylarını, onların yaraşıqsızlığını, rənglərinin zövqsüz və içərilərinin natəmiz olmasını təsvir etməyə başlayır və fikrini “ə”ladır sözü ilə bitirdiyindən bir şey anlamaq olmur.

Siçovul əhvalatı haqqında isə Tarunun qeydləri belədir:

“Bu gün üzbəüzdəki qocanın çaşqın görkəmi var. Pişiklər daha görünməzlər. Küçələrə səpələnmiş çoxlu siçovul ölüsünə görə pişiklər yoxa çıxıblar. Zənnimcə, pişiklər ölü siçovulu yemirlər. Yadıma gəlir ki, mənəm pişiklərim ölü siçovula ikrahla baxırdılar. Yəqin pişiklər qaçıb, zirzəmilərə yığışıblar və qoca onları görmədiyindən pərişan idi. Saçı həmişəki kimi səliqəli daranmamışdı, qaməti də əvvəlki kimi şax deyildi. Hiss olunurdu ki, nigarandır. O eyvanda bir az dayanıb, içəri qayıtdı. Amma qayıtmazdan əvvəl boş küçəyə tüpürdü də.

Bu gün tramvayda siçovul ölüsü tapdılar. Tramvay dayandı. Heç kim baş çıxara bilmirdi ki, siçovul tramvaya necə girib. İki-üç qadın tramvaydan düşdü. Sonra siçovulu çölə atdılar. Tramvay yola düşdü.

Mehmanxanada gecə növbətçisi işləyən abırlı bir kişi mənə dedi ki, bu siçovul əhvalatı nə isə bir bəla gətirəcək. “Bilirsinizmi, siçovullar gəmini tərək edəndə... Mən də cavab verdim ki, siçovul və gəmi məsələsi mə’lumdur, amma bu əhvalatın şəhərdə baş verməsinin nəticəsini yoxlayan olmayıb. Kişi fikrindən dönmürdü. Onda mən soruşdum ki, məsələ, necə bəla baş verə bilər? O da bir şey bilmirdi ki, çünki gələn bəlanı əvvəlcədən görmək olmur. Amma o bildirdi ki, elə zəlzələ də gözləmək olar. Mən onun fikrinə şərək olanda, bəs nəyə görə qorxmadığımı soruşdu. Onda mən belə cavab verdim:

Məni ancaq mə’nəvi rahatlıq maraqlandırır.

Kişi məni yaxşı başa düşdü.

Mehmanxananın restoranında maraqlı bir ailə görürəm. Ailə başçısı dik yaxalılıq qara kostyum geymiş ucaboy, arıq bir kişidir. Başının ortası dazdır, yanlarda isə iki çəngə boz tükü var. Bir cüt xırda və sərt gözləri, nazik burnu və sallaq dodaqları kişinin tə’lim-tərbiyə görmüş yapalaq quşuna oxşadır. O restoranın qapısına birinci çatır, kənara çəkilir, qara siçana oxşayan arvadını irəli buraxır, sonra dabanlarını yerə döyə-döyə özü içəri keçir, daha sonra isə tə’lim almış küçüklər kimi geyindirilmiş balaca bir oğlanla bir qızcığaz gəlirlər. O stola çatır, gözləyir ki, əvvəl arvadı otursun, sonra özü oturur və nəhayət, balacalar öz stullarına çökürlər. O, arvadını nəzakətlə acılayır, varislərinə sərt sözlərlə müraciət edirdi:

—Nikol, sən özünü olduqca pis aparırsan!

Qızcığaz az qalır ağlasın. Kişiyə də elə bu lazımdır.

Bu səhər oğlan siçovul əhvalatına görə çox həyəcanlı idi və masa arxasında nə isə demək istəyirdi.

—Filip, süfrə başında siçovuldan danışmazlar. Belə sözü ağzına almağı sənə qadağan edirəm.

—Atanız düz deyir, —deyə qara siçan dilləndi.

Küçüklər burunlarını boşqablarına tərəf əydilər, yapalaq isə arvadının sözlərindən razı qaldığını bildirmək üçün başını mə’nalı-mə’nalı yellədi.

Belə ibrətamiz misala baxmayaraq, şəhərdə siçovul əhvalatından danışanlar çox idi. Qəzet də işə qoşulmuşdu. Əvvəllər müxtəlif yazılar dərc edən yerli xəbərlər bölməsi indi ancaq bələdiyyə idarəsini tənqidlə məşğul idi: bizim rəhbərlərin heç ağlına gəlirmi ki, bu gəmiricilərin iylenmiş cəsədləri necə bəla gətirə bilər?. Mehmanxananın direktoru da ancaq bu məsələdən danışdı. Onun özündən çıxmağa haqqı vardı. Adlı-sanlı bir mehmanxananın liftindən siçovul cəsədi tapılması yaxşı hal deyildi. Onu sakitləşdirmək üçün dedim:

—İndi elə hamı bu vəziyyətdədir.

—Elədir, —deyə o cavab verdi, —indi biz də olmuşuq hamının tayı.

Elə camaatı narahat eləməyə başlamış qeribə qızdırma haqqında söhbəti də ondan eşitmişdim. Mehmanxanadakı xidmətçi qadınlardan biri də qızdırmaya tutulmuşdu.

—Hər halda yoluxucu xəstəlik deyil, —deyə o tələsik əlavə eləmişdi.

Mən də ona cavab verdim ki, mənəm üçün fərqi yoxdur. Direktor dedi:

—Hə! Görürəm. Siz də elə mənəm kimi fatalistsiniz. Əslində mən belə bir söz deməmişdim və özüm də fatalist deyiləm. Direktora elə beləcə də dedim...

Elə həməən dövrədən başlayaraq Tarunun gündəliyində əhalini nigaran qoymağa başlamış qəribə qızdırma haqqında ətraflı qeydlər var. Siçovulların yoxa çıxması ilə küçəyə qayıtmış pişiklərin üstünə həvəslə tüpürməyə başlamış balaca qoca barədə xırda qeyddən sonra Taru yazır ki, şəhərdə ona yaxın adam qızdırmaya düşmüş və çoxu ölmüşdü.

Tarunun qeydləri içində həkim Ryönün təsvirini lap rəsmi sənəd kimi qəbul etmək olar. Elə hekayətcinin özü də həməən təsvirin dəqiq olduğunu təsdiqləyir.

“Otuz beş yaşı olar. Ortaboylu, enlikürəkdir. Sifəti az qala dördkündür. Badamı gözləri tutqundur. Sinəsi irəli çıxıb. Burnu düz və ətlidir. Qısa vurulmuş qara saçları var. Damağı gərilməmiş, ətli dodaqları isə az qala həmişə sıxılmış olur. Dərisinin qırmızı, saçının qara olması, həmişə tutqun rəngli paltar geyməsi onu Siciliya kəndlisinə oxşadır və bu görkəm ona yaraşır.

Yerişi itidir. Enişli səkilərdə də yerişini dəyişmir. Tez-tez yüngül sıçrayışlarla üzbəüz səkiyə keçir. Maşın sürəndə fikri dağınıq olur, istədiyi səmtə dönəndən xeyli sonra da dönmə işığını söndürməyi unudur. Həmişə başıaçıq gəzir. Bilikli adama oxşayır.

Tarunun xəstəliyə aid göstərdiyi rəqəmlər doğru idi. Həkim Ryö bu məsələni yaxşı bilirdi. Ev xidmətçisinin meyidini izolyatora qoyandan sonra Rişara zəng edib, onu qızdırmalı xəstələr haqda sorğu-suala tutmuşdu.

—Baş çıxara bilmirəm, —deyə Rişar cavab vermişdi. İki nəfər ölüb, biri xəstələndən qırx səkkiz saat sonra, o biri isə üç gün sonra. İkinci xəstə axırıncı gün səhər az qala tamam sağlam görünürdü.

—Belə təzə xəstələriniz olanda mənə xəbər edin, —deyə Ryö söhbəti qurtardı.

O, başqa bir neçə həkimə də zəng etdi. Öyrəndi ki, bir neçə gün ərzində iyirmiyə yaxın adamda eyni hal baş verib və çoxu ölüb. Ryö Oran şəhəri həkimləri həmkarlar təşkilatı katibi Rişara tapşırırdı ki, yeni xəstələri izolyatora salsınlar.

—Mən nə edə bilərəm? —Rişar cavab verdi. —Gərək bələdiyyə idarəsi bir ölçü götürsün. Bir də, sizə kim deyib ki, yoluxma qorxusu var?

—Mənə heç nə deyən olmayıb, amma bilirəm ki, xəstəliyin əlamətləri qorxuludur.

Rişar fikirləşirdi ki, “o məs’ul adam deyil. Əlindən gələn o olar ki, vəziyyəti rəisinə danışsın.

Elə beləcə söhbətlərin uzandığı vaxt hava da korlanmışdı. Ev xidmətçisi ölən günün ertəsi səmanı qara bulud aldı. Gur, qısa yağışlar yağdı. Leysan ara verəndə isti külək əsirdi. Dənizin də mavi rəngi buludlu səma altında ürək bulandıran boz, gümüşü rəngə çevrilmişdi. Bu baharın rütubətli günləri yayın qızmar günlərindən də ağır keçirdi. Dağətəyi düzəndə tikilmiş, dənizi lap az görəən şəhərdə hava böğanaq idi. Uzun, suvaqlı divarlar, vitrinlərini toz basmış küçələr, bulaşmış sarı rəngli tramvaylar arasında, adama elə gəlirdi ki, səma bir zindan örtüyüdür. Təkcə Ryönün sinəgir qoca xəstəsi havadan ləzzət alır, sevinirdi.

—Hə, hava qızır, —deyirdi. —Belə hava bronxlara xeyirdir.

Hava doğrudan da qızır. Amma bu istilik də qızdırma kimi qalxırdı. Kotarın özünü öldürmək cəhdi barədə istintaqda iştirak etmək üçün səhər Fedherb küçəsinə gedəndə Ryö fikirləşirdi ki, bütün şəhər qızdırma içindədir. Amma bu fikri ilə özü də razılaşa bilmirdi. Güman edirdi ki, belə fikirlər yorğunluq və nigarançılıqdan yaranır, imkan tapıb fikirlərini qaydaya salmalıdır.

O, evə çatanda polis komissarı hələ gəlməmişdi. Qran girəcəkdə gözləyirdi. Onlar qərara aldılar ki, Qranın mənzilində qapını açıq qoyub, gözləsinlər. Bələdiyyə işçisi iki otaqlı, seyrək döşənəkli bir mənzildə yaşayırdı. Mənzildə gözə dəyən iki əşya vardı; biri üstünə iki-üç lüğət yığılmış ağ rəngli kitab rəfi, o biri isə aşağısında güclə oxunan hərflərlə “Çiçəkli xiyaban yazılmış qara bir tablo idi. Qranın dediyinə görə, Kotar gecəni yaxşı yatmışdı. Səhər oyananda isə başı bərk ağrıyır və halsızlıqdan tərپənə bilmirmiş. Qranın özü yorğun və əsəbi görünürdü. O otaqda o baş-bu başa gəzinir, hərdən dayanır, masanın üstündən əl yazması ilə dolu bir qovluq gah açır, gah da bağlayırdı.

O, həkimə danışdı ki, Kotarı yaxşı tanımır, amma güman edir ki, çox da kasıb adam deyil. Hər halda qəribə adamdır. Bu qədər vaxtda pilləkəndə salamlaşmaqdan başqa bir münasibətləri olmayıb.

—Onunla ancaq iki dəfə söhbət eləmişəm. Bir neçə gün əvvəl evə gətirdiyim bir qutu təbaşiri pilləkəndə dağıtdım. Təbaşirlər yaşıl və qırmızı idi. Elə bu vaxt Kotar çölə çıxdı və təbaşirləri yığmağa kömək elədi. Sonra soruşdu ki, bu rəngbərəng təbaşirlər nəyimə gərəkdir?

Qran Kotara danışıb ki, məktəbi bitirəndən bəri latın dilini unuduğuna görə indi evdə məşğul olur, dili yenidən öyrənir.

—Bəli, —deyə o, həkimə tərəf çevrildi, —mənə deyiblər ki, fransız sözlərinin mə'nasını yaxşı anlamaq üçün belə lazımdır.

Deməli, o latın sözlərini lövhəyə yazır, sonra sözün hallanmaya və şəxsə görə dəyişən hissəsini göy təbaşirlə, dəyişməyən hissəsini isə qırmızı təbaşirlə köçürürmüş.

—Bilmirəm, Kotar məni başa düşdü ya yox, hiss etdim ki, maraqlanır və məndən bir qırmızı təbaşir istədi. Doğrudur, mən təəccübləndim, amma... heç ağılıma gəlməzdi ki, təbaşiri belə məqsədlə istəyirmiş.

Ryö onların ikinci söhbətinin mövzusu ilə maraqlandı. Elə bu vaxt polis komissarı öz katibi ilə içəri keçdi. O istəyirdi ki, əvvəlcə Qranı dinləsin. Qran danışarkən həkim hiss etdi ki, o Kotarı “ruhdan düşmüş adam adlandırır. Hələ bir dəfə Kotarın hərəkətini “kor-təbii qərar da adlandırdı. Onlar Kotarın özünə qəsd etməsinin səbəbini soruşanda Qran bir söz tapıb deyə bilmirdi. Axırda “intim qüسسə ifadəsinin üstündə durdular. Komissar soruşdu ki, Kotarın “bu işi təkrar edə biləcəyini biruzə verən bir cəhət duyulmayıb ki?

Qran cavab verdi:

—Dünən qapımı döydü, kibrit istəyirdi. Bir qutu kibrit verdim. Üzrxahlıq edib, dedi ki, qonşuluqda belə şeylər olur... Sonra söz verdi ki, kibriti qaytaracaq. Mən də dedim ki, lazım deyil.

Komissar bələdiyyə xidmətçisindən Kotarın hərəkətlərində bir qəribəlik duyub-duymadığını soruşdu.

—Mənə qəribə görünən bu oldu ki, deyəsən, söhbət etmək istəyirdi. Mən isə məşğul idim, işləyirdim.

—Sonra Qran Rüyə tərəf çevrilib, çəkinə-çəkinə əlavə etdi: —Şəxsi işim vardı.

Komissar xəstənin özünü görmək istəyirdi. Ryö fikirləşdi ki, Kotarı bu görüşə hazırlamaq lazımdır. O, Kotarın otağına girəndə, əyninə xələt geymiş Kotar qalxıb, çarpayıda oturdu və qapıya baxıb, sızıla-sızıla soruşdu:

—Polis gəlir, eləmi?

—Bəli, —Ryö cavab verdi. —Narahat olmayın. iki-üç kəlmə rəsmi sual-cavabdan sonra çıxıb gedəcək.

Kotar bildirdi ki, bunun bir əhəmiyyəti yoxdur və o, polisi xoşlamır. Ryö səbirsizliklə dedi:

—Elə mənim də polisdən xoşum gəlmir. Belə vəziyyətdə gərək polisin sualına tez və dəqiq cavab verəsən ki, canın qurtarsın.

Kotar susdu, həkim qapıya tərəf addımlayan kimi onu geri çağırdı. Həkim geri qayıdanda kişi onun əlindən tutdu:

—Xəstə bir adama, özümü asmaq istəmiş bir adama dəyib-toxunmazlar, eləmi, həkim?

Həkim bir müddət ona baxdı, sonra inandırdı ki, bu barədə heç bir söz ola bilməz və həkimin əsas borcu da xəstəsinə müdafiə etməkdir. Kotar toxtadı və həkim komissarı içəri çağırdı.

Polis işçisi Qranın verdiyi ifadəni oxudu və Kotardan soruşdular ki, nə səbəbə belə hərəkət edib? O, komissarın üzünə baxmadan cavab verdi ki, “İntim qüسسə ifadəsi düzgün seçilib. Komissar tələsik soruşdu ki, bu hərəkəti təkrar etmək fikrinə düşəcəkmiz? Kotar əsəbiliklə cavab verdi ki, elə fikri yoxdur və ondan əl çəksələr, yaxşıdır.

—İstəyirəm sizə bildirim ki, —komissar bezikmiş tərzlə sözə başladı, —hələlik başqalarının rahatlığını pozan siz özünüzsünüz. —Sonra o, həkimin işarəsi ilə dayandı və qapıdan çıxarkən köksünü ötürdü:

—Onsuz da bu qızdırma əhvalatı başlayandan iş başımızdan aşır...

Sonra o, həkimdən qızdırma məsələsinin qorxulu olub-olmadığını soruşdu və həkim də cavab verdi ki, heç nə bilmir.

—Vaxt çatıb, vəssəlam. —Komissar söhbətə son qoydu.

Doğrudan da vaxt çatmışdı. Gün keçdikcə vəziyyət korlanırdı, hər yeni xəstəyə baş çəkdikcə Ryö hiss edirdi ki, fikri doğrulmağa başlayıb. Axşam üstü həkim qoca xəstənin qonşuluğunda başqa birisinə baş çəkməyə getmişdi. Xəstə qızdırma içində sayıqlaya-sayıqlaya qusurdu. Bədəndəki şişlər ev xidmətçisinin işlərindən də böyük idi. Şişlərdən biri yetişməyə başlamışdı və çox keçməmiş açıldı, çirk verdi. Həkim vilayətin dərman anbarına zəng vurdu. Onun peşə qeydləri elə həmən gündən başlayıb. İlk qeydi isə belədir: “Dərman yoxdur. sonra o, eyni vəziyyətə düşmüş başqa xəstələrə baş çəkməli oldu. şişləri

çərtmək vacib idi. Hər şişin üzərinə ülgüclə xaç şəkilli iki xətt çəkən kimi qan qarışıq qatı irin axmağa başlayırdı. Qol-qıçını aralı qoyub, uzanmış xəstələrin yaraları qan verirdi. Onların qarın və qıçlarında ləkələr əmələ gəlir, kəsilmiş şişlərin ağzı bağlanır, yenidən şişirdilər. xəstələrin çoxu dözülməz üfunət yaya-yaya ölürdülər.

Siçovul əhvalatı vaxtı dil boğaza qoymayan mətbuat indi susmuşdu. Çünki siçovuldlar küçədə qırılırdı, adamlar isə evlərdə ölürlər. mətbuat da ancaq küçələrdən yazır. Amma bələdiyyə idarəsi ilə şəhər rəhbərliyi narahat olmağa başlamışdılar. nə qədər ki, hər həkimin cəmi iki-üç belə xəstəsi vardı, heç kim hərəkətə gəlmirdi. Kiminsə bütün xəstələri hesablaması kifayət etdi. Mə'lum oldu ki, xəstənin sayı lap çoxdur. Bir neçə gün ərzində ölənlərin sayı lap artdı, bu qəribə xəstəliklə məşğul olanlar anladılar ki, əsl epidemiyaya ilə üzləşiblər. Elə həmin vaxt Ryönün yaşlı həmkarı Kastel onun yanına gəldi:

—Yəqin ki, sən bu xəstəliyin adını bilirsən, Ryö?

—Hələ analizlərin cavabını gözləyirəm.

—Mən isə bilərəm. özü də mənim analizə ehtiyacım yoxdur. Mən xeyli vaxt Çində işləmişəm, iyirmi il əvvəl də həmənin xəstəliyə öz adını verməyə cür'ət etmədilər. İctimai fikir müqəddəs şeydir: küy qaldırmaq olmaz, əsas məsələ əhalini küyləməkdir. Hələ həmkarlarımdan biri belə deyirdi: “Ola bilməz, hamı bilir ki, bu xəstəlik Avropadan təmizlənilib. Bəli, hamı bilirdi, təkəcə ölənlər bilmirdilər. Yaxşı, Ryö, boynuna al ki, bu xəstəliyi sən də tanımısan.

Ryö fikirləşirdi. Otağının pəncərəsindən dənizə açılan mənzərəni qapamış uzaq qayaya baxırdı. Səma mavi olsa da, havada qəribə bir tutqunluq vardı və bu tutqunluq günortadan keçdikcə yavaş-yavaş seyrəlirdi. Həkim dilləndi:

—Elədir, Kastel, adam heç inana bilmir. Bu xəstəlik, deyəsən, taundur.

Kastel ayağa qalxıb, qapıya tərəf addımladı.

—Heç bilirsiniz bizə nə cavab verəcəklər? —Qoca həkim Ryödən soruşdu. —Bu xəstəlik orta səviyyəli ölkələrdə çoxdan yoxa çıxıb deyəcəklər.

—Yoxa çıxıb nə deməkdir axı? —Ryö çiyinlərini çəkdi.

—Elədir. Amma unutmayın ki, təxminən iyirmi il əvvəl Parisdə də eyni vəziyyət idi.

—Yaxşı. Güman edək ki, indi vəziyyət iyirmi il əvvəlkindən çətin olmayacaq. Adam gördüyünə heç inana bilmir.

* * *

“Taun sözü birinci dəfə idi ki, dilə gətirilirdi. Söhbətimizin bu yerində Bernar Ryönü öz pəncərəsi arxasında qoyub, onun şübhə və təəccübünə haqq qazandırmaq istəyirik. Çünki onun hadisəyə münasibəti, bə'zi cəhətlərə görə, şəhər əhalisinin əksəriyyətinin münasibətinə bənzəyirdi. Doğrudan da bəla elə bir şeydir ki, hamının başına gələ bilər, amma, bəla başının üstünü alanda belə, adam onun varlığına inana bilmir. Dünyada müharibələrin sayı qədər taun xəstəliyi olub. Taun da, müharibə də adamları həmişə qəfildən yaxalayır. Həkim Ryö də, bütün şəhər əhalisi kimi, qəfil yaxalanmışdı və onun şübhələrinə səbəb də elə bu cəhət idi. Həkim nigarançılıqla ümid arasında qalmışdı. Mühariəb baş verəndə camaat belə deyir: “Uzun çəkməz, axmaq işdir. Şübhə yox ki, müharibə axmaq işdir, axmaq iş olsa da, uzanıb gedir. Axmaq iş həmişə uzanır və bunu tək özünü fikirləşməyənlər daha yaxşı duyurlar. Bizim şəhərin camaatı da bu mə'nada başqalarına bənzəyirdi, ancaq özlərini fikirləşirdilər. Onlar bəlanın mövcudluğuna innamırdılar. bəlanı insan tə'yin etmir və adam fikirləşir ki, o mücərrəd bir məfhumdur, qorxulu yuxu kimi bir şeydir və keçib gedəcək. Lakin bəla həmişə keçib getmir, qorxulu yuxular biri-birini əvəz edir və keçib gedən adamlar olur. Bu keçib gedən, dünyadan keçən adamların ilk sırasında da humanistlər gedirlər, çünki onlar əvvəlcədən ehtiyat etməyi bacarmırlar. Bizim şəhər camaatının günahı başqalarından çox deyildi, sadəcə olaraq, təvazökarlığı unudur, güman edirdilər ki, hələ hər şeyə qadirdilər və bəla onlara dəyib-toxuna bilməz. Onlar yenə də işgüzarlıq edir, səfərlərə hazırlaşır, yeni fikirlər irəli sürürdülər. Axı nə biləydilər ki, gələcəyi, səfərləri, mübahisələri yoxa çıxaran bir taun da var? Onlar özlərini azad sayırdılar, amma nə qədər ki, bəlalər var, heç kəs, heç vaxt azad olmayacaq.

Həkim Ryö şəhərdə bir dəstə adamın qəfil ölümünün səbəbini dostunun qarşısında e'tiraf eləsə də, təhlükə ona hələ də mücərrəd görünürdü. İş burasındadır ki, həkimlərdə ağrılar haqqında müəyyən fikir yaranır və götür-qoy daha uzun çəkir. İndi pəncərə qarşısında

zahirən dəyişməmiş şəhərə baxdığı vaxt yüngül bir ürəkbulanması ilə gələcəyin nigarançılığını çəkirdi. Çalışırdı ki, bu xəstəlik haqqında bildiklərini fikrində cəmləsin. Yaddaşında müxtəlif rəqəmlər oynayır və fikirləşirdi ki, tarix boyu mə'lum olan otuz böyük taundan yüz milyona yaxın adam ölüb. Yüz milyon ölü nədir axı? Mühəribə vaxtı hər ölümə çox cüz'i əhəmiyyət verilir. Ancaq adamın meyidini görəndə ölümün tə'siri dəqiq duyulur. Tarixə səpələnmiş yüz milyon ölümün təsəvvürü isə adamın şüurundan bir parça duman kimi keçib gedir. Həkim Konstantinopol taununu yada saldı. Prokopun yazdığına görə, bir gündə on min adam ölüb. On min adam böyük bir kino-teatrın zallarını beş dəfə doldurur. Təsəvvür etmək çətindir. Gərək beş böyük kino-teatrın tamaşaçılarını şəhər meydanına gətirib, qalaq-qalaq yığıb, öldürəsən, onda mənəzərə daha aydın görünər. Heç olmasa, adam tanış sifətləri bu qalaqlarda təsəvvür edə bilər. Mə'lum məsələdir ki, belə də etmək mümkün deyil, həm də ki, heç on min sifət tanıyan adam tapılar? Bir məsələ də mə'lumdur ki, Prokop kimi adamlar saymağı bacarmırdılar. Yetmiş il əvvəl Kantonda qırx min siçovul taundan qırılsa da, adamlar hələ bələdan xəbərsiz idilər. İş burasındadır ki, 1871-ci ildə siçovulları saymaq imkanı yox idi. Təxmini hesablayırdılar, orta hesabla elə-belə gözəyari hesablayırdılar. Əgər bir siçovulun uzunluğu otuz santimetrdisə, qırx min siçovulu dalbadal düzsək, gör hara çatar...

Həkim əsəbiləşirdi ki, nahaq yerə cürbəcür fikirlərə vaxt itirir. Bir neçə xəstə hələ epidemiyaya demək deyil, ehtiyat tədbirləri kifayət edər. Mə'lum əlamətləri nəzərdən keçirmək lazımdır; qorxu və həyəcan, qızarmış gözlər, köpüklü ağız, baş ağrıları, şişlər, amansız susuzluq, sayıqlama, bədəndə ləkələr, daxili sərt ağrılar və bütün bunlardan sonra... Bütün bunlardan sonra həkimin yadına tibbi mə'lumat kitabından oxuduğu əlamət sadalamalarından sonrakı bir cümlə düşürdü: "Nəbz zəif, axıcı olur və xəstə cüz'i bir hərəkət nəticəsində ölür. Bəli, bütün bunlardan sonra adam sapdan asılı qalır, dəqiq hesabla adamların dördüdə üçü səbirsiz olduğuna görə hərəkətsiz dayana bilməyib, həməni cüz'i hərəkəti edəcək və ölümə tələsəcəklər.

Həkim hələ də pəncərədən çölə baxırdı. Çöldə təmiz bahar səması görünür, içəridə isə bayaq dilə gətirilmiş sözün əks-sədası hələ də cingildiyirdi: taun. Bu sözdə elmin tə'yin etdiyi mə'nadan başqa, biri-birini əvəz edən qeyri-adi mənzərələr də duyulurdu. Həməni mənzərələri bu sarı, boz şəhərə, günün bu çağı canlanmağa başlayan, qaynarlığından çox uğultusu duyulan, biganə və xoşbəxt sayılan bu şəhərə uyuşdurmaq olmurdu. Keçmiş bələdlərin tutqun mənzərələri isə, heç fikirləşməyə aman tapmamış, sakit-sakit göz qabağına gəlirdi: quşların taun yayıb, xarabazara çevirdiyi Afina, əhalisi dinməzcə can verən Çin şəhərləri, çürümüş cəsədləri quyulara tökən Marsel dustaqları, qorxulu taun küləyinin qarşısını kəsmək üçün Provənsdə tikilmiş uca barı, Caffanın idimsiz dilənçiləri, Konstantinopol xəstəxanasının quru yerə düzülmiş nəm və çürük çarpayıları, qarmaqla çəkilib evdən çıxarılan xəstələr. Qara taun vaxtı maskalanmış həkimlərin karnavalı, Milan qəbirsanlıqlarına yığışan camaat, London küçələrində meyidlər yüklənmiş arabalar, gecə və gündüz, hər yandan eşidilən sonsuz şivən səsləri. Yox, bütün bu əlamətlər hələlik yox idi. Küçədən eşidilən bir cingilti, tramvayın zəng səsi əzab dolu fikirləri bircə anda alt-üst elədi. Yalnız evlərin yəndəmsiz damları üzərindən görünən dənizdən də nigarançılıq sorağı gəlirdi. Körfəzə tamaşa edən həkim Ryö fikirləşirdi ki, Lükresin söylədiyinə görə, bir vaxtlar xəstəliyə tutulmuş afinalılar dəniz kənarında iri tonqallar qalayırlarmış. Adamlar gecə vaxtı meyidləri tonqalların yanına gətirir, öz ölüsünə yer tapmayanlar məş'əl döyüşünə girir, əzizlərinin cəsədlərini çölə atmaqdan qanlı vuruşa girişməyi üstün tuturlarmış. Sakit və qaranlıq suların sahilində iri tonqalların qırmızı alovunu, məş'əl döyüşündən gecənin qaranlığına yayılan qılgıncımları, sakit səməyə ucalan qalın, zəhərli tüstü burumlarını təsəvvürə gətirmək olur. Bu mənzərədən qorxmağına dəyirdi...

Hələlik isə qorxulu fikirlərə meydan vermək olmaz. Doğrudur, bir az əvvəl taun sözü dilə gətirilib, indinin özündə bəla bir neçə adamı torpağa göndərib. Nə olsun ki? Bəla dayana bilər. Əsas məsələ budur ki, gərək yaxşı götür-qoy edəsən, gərəksiz fikirləri qovub, lazımı tədbirlər görəsən. Sonra taun dayanacaq, çünki onun varlığı təsəvvürə gəlmirdi, gəlsə də, zəif gəlirdi. Əgər taun dayansa, çox mümkün ki, elə belə də olacaq, hər şey qaydaya düşəcək. Əgər əksinə olsa, bu xəstəliklə tanış olacağıq, tanış olacağıq ki, ona qalib gələk.

Həkim pəncərəni açdı və şəhərin səs-küyü içəri doldu. Yaxınlıqdakı bir e'malətxanadan motorlu mişarın qısa və yeknəsəq cingiltisi eşidilirdi. Ryö gərnəşdi. Ən dəqiq iş gündəlik işdir. Qalamı isə zəif bir sapdan və cüz'i bir hərəkətdən asılıdır. Başqa yol yoxdur. Əsas məsələ budur ki, gərək hər kəs öz peşəsinə yaxşı əməl eləsin.

* * *

Həkim Ryö elə beləcə fikirləşdiyi vaxt xəbər verdilər ki, Jozef Qran onu görmək istəyir. Bələdiyyə idarəsinin işçisi Qran, idarədə hər cür işə buyrulduğundan, hərdən əhalinin siyahıya alınması ilə də məşğul olurdu. İndi də ona ölənlərin siyahısını tutmağı tapşırıbmışdılar. Tutduğu siyahının bir nüsxəsini Ryöyə verməyə boyun olmuşdu.

Qran qonşusu Kotarla birgə içəri girdi. O əlindəki vərəqi həkimə uzatdı:

—Rəqəm artır, həkim, qırx səkkiz saat ərzində on bir adam ölüb.

Ryö Kotarla salamlayıb, hal-əhval tutdu. Qran izah etdi ki, Kotar həkimə təşəkkür etməyə və ona əziyyət verdiyinə görə üzrxahlıq üçün gəlib. Ryö isə əlindəki siyahıya baxırdı, sonra başını qaldıraraq dedi:

—Yaxşı, bəlkə bu xəstəliyin adını açıb deməyin vaxtı çatıb. İndiyə qədər tərdüdü eləmişik. Mən laboratoriyaya getməliyəm, gəlin, bir yerdə gedək.

—Bəli, bəli, elədir, —deyə-deyə Qran həkimin arxasınca pilləkəni enirdi. —Gərək hər şeyi öz adı ilə çağırısan. Yaxşı, bəs nə addır o elə?

—Yox, deyə bilmərəm. Bir də ki, bilməyinizin əhəmiyyəti olmayacaq.

—Görürsünüzmü, —Qran gülümsədi, —Deməli, asan iş deyilmiş.

Onlar Arm meydanına tərəf gedirdilər. Kotar dinib-danışmırdı. Küçələrdə adam çoxalırdı. Bu ölkədə adət etdiyimiz axşam toranı yavaş-yavaş gecə qaranlığına dönür, hələ qaralmamış səmada ilk ulduzlar görünməyə başlayırdı. Az sonra şəhər işıqları yandı, səma qaranlıqlaşdı, gəzişənlərin söhbəti ümumi bir uğultuya çevrildi. Arm meydanının tininə çatanda Qran dedi:

—Məni bağışlayın, burada tramvaya minib, evə qayıtmalıyam. axşamlar mütləq işləməliyəm. Bizim ölkədə belə bir məsələ var “Bugünün işini sabaha qoyma...”

Ryö artıq bilirdi ki, əslən Montelimardan olan Qran öz ölkəsinin zərb-məsəllərini tez-tez dilə gətirir və bu məsələlərə “Xəyal çağı yaxud “Müqəddəs işıqlar kimi çoxişlənmiş və köhnəlmiş ifadələr əlavə etməyə başlayır. Kotar dilləndi:

—Hə! Düz deyir. Günortadan sonra onu evdən çıxarmaq olmur.

Ryö Qrandan soruşdu ki, axşamlar da bələdiyyə idarəsi üçün işləyir ya yox? Qran da cavab verdi ki, özü üçün işləyir. Söhbəti kəsməmək üçün Ryö dilləndi:

—Lap yaxşı! Heç olmasa, bir irəliləyiş varmı?

—Neçə ildir ki, özümü məcburedib, işləyirəm. Bir tərəfli fikirləşəndə elə bir irəliləyiş yoxdur.

Həkim addımını saxlayıb, soruşdu:

—Yaxşı, bəs işinizin məzmunu nədir?

Qran nə isə mızıldayıb, dəyirmi şlyapasını iri qulaqlarının üstünə darddı. Ryö təxmini anladı ki, nə isə tam şəxsi işdən söhbət gedir. Qran isə, onlardan ayrılıb, tələsik addımlarla gül ağacları altından keçərək, Marn bulvarına tərəf gedirdi. Laboratoriyaya çatanda Kotar həkimə dedi ki, onunla görüşüb, məsləhət almaq istəyir. Ryö isə ciblərini eşib, bayaqkı siyahını axtara-axtara onu əvvəlcə otağına dəvət etdi. Sonra bir az fikirləşib, dedi ki, sabah onların məhəlləsinə gəlməlidir və axşam tərəfi Kotara baş çəkər.

Kotardan ayrılarkən həkim Qranı fikirləşirdi. O, Qranı taun xəstəliyinin içində, özü də yəqin ki, belə bir taunun deyil, tarixin məşhur taun epidemiyalarından birində təsəvvür edirdi. “Belə vəziyyətdə onun kimi adamlar salamat qalırlar. Həkim yadına saldı ki, taunun, arıq adamlardan yan keçib, cüssəli adamları qırmasını da haradasa oxuyub. Qranı fikirləşdikcə həkim onda nə isə bir qəribəlik kəşf edirdi.

Doğrudan da, ilk baxışda Jozef Qran adı bir bələdiyyə işçisi idi və öz vəzifəsinə uyğun gəlirdi. Bu ucaboy, arıq kişi paltar geydirilmiş müqəvvəyə oxşayırdı, özü də həmişə iri ölçülü paltar alırdı ki, bəlkə gələcəkdə ətə-cana gəldi. Alt dişlərinin çoxu hələ yerində olsa da, üst dişləri tökülmüşdü. Gülümsəyəndə üst dodağı dartınır, ağız boş və qaranlıq görünürdü. Əgər bu təsvirə onun seminarist yerişini, divar dibi ilə cəld sivişib, qapılardan girməsini, rütubət və tütün iyi verməsini və başqa xırda cəhətlərini də əlavə etsək, bu kişinin işi barədə də təsəvvür yaranır. Onu ancaq şəhər hamamlarının iş cədvəlini yoxlayan, yaxud məişət zibillərinin yığılması haqqında yeni məlumatları gənc şöbə müdirinə təqdim edən bir məmur kimi təsəvvürə gətirmək olar. Tanımayanlar belə onun sadə, ikinci dərəcəli, lakin vacib bələdiyyə işləri üçün dünyaya gəldiyini gündəlik altmış iki frank otuz santim əmək haqqı aldığına duya bilərdi.

Elə onun özü də məşğuliyyətindən beləcə danışır, söhbətində “ixtisaslaşma sözünü də işlədirdi. İyirmi iki il əvvəl məktəbi bitirəndən sonra təhsilini davam eləməyə pulu

çatmadığından ona tez “yüksəlmək imkanı olan bu işi təklif etmişdilər və o da razılaşmışdı. Əsas məsələ şəhər rəhbərlərinin irəli sürdüyü vacib məsələlərin həllində bir müddət ciddi fəaliyyət göstərmək idi. Daha sonra isə, və'd olunduğu kimi, şö'bə müdiri vəzifəsinə keçib, firavan ömür sürə bilərdi. O, melanxolik bir təbəssümlə deyirdi ki, əslində onu işə can yandıрмаğa sövq edən ancaq bu cəhət deyildi. Halal əməklə firavan həyat qurmaq, sıxıntı çəkmədən sevimli işlə məşğul olmaq imkanı ona çox şirin görünmüşdü. Təklif olunan vəzifəni xoş niyyətlə, demək olar ki, öz fikrinə sadiqlik naminə qəbul eləmişdi.

Uzun illər keçsə də, Qranın müvəqqəti sayılan vəziyyəti dəyişmədi, qiymətlər ölçü-biçimsiz qalxsa da, onun əmək haqqı, xırda ümumi artımlar nəzərə alınmasa, hələ də dəyişməmişdi. O, öz vəziyyətindən Ryöyə şikayət eləmiş olsa da, başqaları giley-güzarından xəbərsiz idi. Elə Qranın fərqli cəhətlərindən biri də bu idi. O, istəsə, haqqını tələb edərdi, heç olmasa, verilmiş və'dləri yada sala bilərdi. Əvvəla, iş burasındadır ki, onu işə götürmüş idarə rəisi çoxdan vəfat eləmiş, elə Qranın özü də işə girərkən nələr və'd olunduğunu dəqiq yada sala bilmirdi. İkinci və daha böyük maneə bu idi ki, Jozef Qran e'tirazını bildirmək üçün lazımı söz tapmırdı.

Ryö hiss eləmişdi ki, yerlimiz Qranın ən zəif cəhəti də elə budur. elə bu cəhətə görə Qran nə fikirləşdiyi mövzuda ərizə yaza bilir, nə də rəhbərlik qarşısında lazımı tərzdə söhbət açırdı. Özünün dediyinə görə ona mane olan əsas cəhətlərdən biri özünün də çox arxayın olmadığı “hüquq sözünü işlətmək idi. Eyni zamanda “və'dlər sözünü də işlətsə, belə çıxır ki, kimdənsə haqq tələb edir və belə bir tərz onun tutduğu kiçik vəzifəyə uyğun gəlmir. Həm də fikirləşirdi ki, “xeyirxahlıq, “təvəqqe etmək, “rəhmdillik sözlərini dilə gətirməyə qüruru yol verməz. Elə beləcə, dəqiq sözlər tapa bilmədiyinə görə bu yerlimiz yaşı keçincə xırda buyruqlara əməl etməli olub. Həm də ki, Ryöyə dediyinə görə, onun maddi vəziyyəti pis deyildi, çünki ayağını yorğanına görə uzatmağa adət eləmişdi. Nəhayət, o bizim şəhər valisinin—şəhərin ən iri sənaye sahibkarlarından olan valimizin sevimli bir ifadəsi ilə razılaşıb. Vali tez-tez deyirmiş ki, əslinə qalsa (o “əslinə qalsa sözlərini xüsusi vurğu ilə deyirmiş), bəli, əslinə qalsa, hələ heç kəsin aclıqdan öldüyünü görən olmayıb. Hər halda Jozef Qranın adət elədiyi quru həyat təzi onu doğrudan da aclıq hədəsindən uzaqlaşdırmışdı. O, hələ də lazımı sözlər axtarmaqla məşğul idi.

Bir tərəfdən, demək olar ki, onun həyatı nümunəvi həyat idi. Bizim şəhərdə də, kənar da az tapılan xeyirxah adamlardan biri idi. Azacıq biruzə verdiyi xasiyyətindən duyulurdu ki, doğrudan da səmimiyyət və xeyirxahlıq nümunəsidir, belə xüsusiyyəti də bizim dövrdə hər adamda görmək olmur. Yeganə qohumu olan bacısı və bacısı uşaqlarını çox istəməsindən, iki ildən bir Fransaya gedib onlara baş çəkməsindən danışır. Boynuna alırdı ki, gənc yaşında itirdiyi valideynlərinin xatirəsi onu kədərləndirir. Açıqca deyirdi ki, öz məhəlləsində hər axşam saat beşdə zəng çalan bir kilsə zənginin mülayim səsinə başqa səslərdən çox xoşlayır. Bütün bu sadə hissləri biruzə vermək üçün ən adi bir sözü seçməkdə çətinlik çəkirdi. Axırda bu cəhət onun ən böyük qayğısına çevrilmişdi. Hər dəfə həkimi görəndə belə deyirdi: “Eh, ay həkim, ən böyük arzum fikrimi söyləməyi öyrənməkdir.

Həmən axşam uzaqlaşmış gedən Qranın arxasınca baxdığı vaxt həkim onun nə demək istədiyini qəfildən anladı: bu Qran ya kitab yazır, yada ona bənzər bir işlə məşğuldur. Laboratoriyaya girincə Qranın məşğuliyyətini fikirləşir və bu fikir ona təsəlli verirdi. Həkim xeyirxah təbiətli kiçik mə'murları olan bir şəhərdə taun xəstəliyi yayılmasına inana bilmirdi. Daha doğrusu, o, xeyirxahlığın taunla əhatə olunduğunu təsəvvürünə gətirə bilmir, fikirləşirdi ki, taun bizim şəhər camaatına güc gələ bilməz.

* * *

Ryönün ciddi canfəşanlılığı sayəsində ertəsi gün prefekt idarəsində səhiyyə işçilərinin iclası çağırıldı. Rişar Ryö ilə görüşəndə dedi:

—Camaat yaman nigarandır. Dedi-qodu işləri daha da korlayır. Prefekt rəisi mənə belə dedi: İndi ki, deyirsiniz belə lazımdır, gəlin, tədbir tökək, amma səs-səmirsiz. O hələ güman edir ki, bunlar boş şeyiədir.

Prefekt idarəsinə gedəndə Bernar Ryö Kasteli də öz maşınına götürdü. Yolda Kastel dedi:

—Xəbərin varmı, bizdə serum dərmanı yox imiş.

—Bilirəm. Anbara zəng eləmişdim. Direktor ehtiyatsız adammış. Gərək dərmanı Parisdən gətirdək.

—Görəsən, çox uzun çəkməz ki?

—Mən teleqram göndərmişəm. —Ryö cavab verdi.

Prefekt rəisi gülümsəsə də, əsəbi görünürdü. O, tez mətləbə keçdi:

—Başlayaq, cənablar. Vəziyyəti izah etməyə ehtiyac varmı?

Rişar fikirləşirdi ki, bu artıq işdir. Həkimlər vəziyyəti bilirlər. Əsas məsələ ölçü götürmək məsələsidir.

Qoca Kastel sərt səsle dedi:

—Əsas məsələ bu xəstəliyin taun olub-olmadığını bilməkdir.

Həkimlərin iki-üç nəfəri həyəcanla dilə gəldi. Qalanları tərəddüd edirdi. Prefekt rəisi diksindi və bu həyəcanlı sözlərin çölə yayılmadığını bilmək istəyirmiş kimi çevrilib qarıya baxdı. Rişar dedi ki, onun fikrincə hay-küyə baş qoşmaq lazım deyil, hələlik onu demək olar ki, yaralı şişlər əmələ gətirən bir qızdırmadan söhbət gedir, dəqiq olmayan mülahizələr elmdə də, həyatda da pis nəticə verir. Saralmış bığlarını sakit-sakit tərpedən qoca Kastel açıq rəngli gözlərini Ryönün üzünə zillədi. Sonra o çevrilib, iclasdakıları xoş təbəsmə ilə bir nəzər saldı və bu baxışla demək istədi ki, xəstəliyin taun olduğuna əmindir, amma bu fikri rəsmən təsdiqləsə, çox ağır ölçülər götürülməli olacaq. O bilirdi ki, elə əslində həmkarlarının çoxu bu cəhətə görə dəqiq söz demirlər və o da ümumi sakitlik naminə taunun adını çəkmədi. Prefekt rəisi coşğun səsle bildirdi ki, hər halda yaxşı fikirləşmək, dəqiq bir söz demək lazımdır. Kastel dedi:

—Əsas məsələ dəqiq söz deməkdə deyil, söz deyib, fikir yaratmaqdadır.

Ryö dinib-danışmadığından onun fikrini soruşurdular:

—Tif xəstəliyini xatırladan bir qızdırmadan söhbət gedir, amma bu xəstəlik şişlər əmələ gətirir və xəstəni qusdurur. Mən şişlərdən nümunə götürüb, analizə verdim və laboratoriya taun mikrobu tapdığını bildirdi. Demək lazımdır ki, bu mikrobusun bə'zi xüsusiyyətləri keçmişdəki mikroblardan fərqlənir.

Rişar bildirdi ki, elə bu cəhət imkan verir ki, bir az tərəddüd edək və bir neçə gündən bəri toplanmış analizlərin cavabını gözləyək.

Ryö bir az susub, dedi:

—Bir mikrob ki, üç gün ərzində dalağın həcmi dördqat böyüdü, və'zləri narıngi boyda şişirdir, irinli yaraya çevirir, onunla rastlaşanda tərəddüd eləməyə vaxt qalmamalıdır. Yoluxma mənbələri getdikcə çoxalır. Xəstəliyin yayılma sür'ətinin qarşısı alınmasa, iki ay ərzində şəhər əhalisinin yarısını qıra bilər. Əsas məsələ bu xəstəliyə taun, yaxud artan qızdırma adı verməkdə deyil, əhalinin yarısını ölümdən qurtarmaqdadır.

Rişar dedi ki, məsələni qaraya bürümək lazım deyil, xəstəliyin yoluxucu olması sübuta yetməyib, çünki ölənlərin qohum-əqrəbası xəstəliyə tutulmayıb.

—Başqaları ki, ölürlər, —Ryö sözünə davam elədi. —Doğrudur, yoluxmanı hamıya aid etmək olmaz. Əgər belə olsa, ölümün sayı riyazi hesabla artar, əhali qırılıb qurtarar. Burada söhbət məsələni qaraya boyamaqdan deyil, lazımı ölçü götürməkdən gedir.

Rişar bildirdi ki, əgər bu xəstəlik özü kəsilməsə, onun qarşısını almaq üçün qanunun tələb elədiyi çox ağır tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlərə əl atmaq üçün xəstəliyin taun olduğunu təsdiq etmək lazımdır. Bir halda ki, bu təsdiq olunmayıb, məsələ üzərində yenə fikirləşmək lazımdır.

Ryö sözündən dönmədi:

—Söhbət qanun üzrə görünəcək tədbirlərin ağırlığından deyil, əhalinin yarısının qırılmasına mane olmaq üçün həmmən tədbirlərin vacibliyindən gedir. Qalanı rəhbər idarənin işidir, elə şəhərimizin prefekt rəisi də belə işlərin həlli üçün tə'yin olunub.

—Doğrudur, —deyə prefekt rəisi sözə başladı. —Amma gərək siz bu xəstəliyin taun olduğunu rəsmən təsdiq edəsiniz.

—Biz bunu təsdiq eləməsək də, xəstəlik şəhər əhalisinin yarısını qıracaq, —deyə Ryö cavab verdi.

Rişar əsəbi səsle söhbətə qoşuldu:

—Məsələ bundadır ki, həmkarlarımız bu xəstəliyin taun olduğuna əmindir. Elə Ryönün vəziyyəti təsvir etməsi bunu sübuta yetirir.

Ryö cavab verdi ki, o sindromu yox, gördüyü faktları təsvir edib. Onun gördükləri isə qırx səkkiz saat ərzində ölüm gətirən şişlər, bədən ləkələri və üzücü qızdırma. O soruşdu ki, cənab Rişar ciddi profilaktik tədbirlər görülmədən epidemiyanın kəsilə biləcəyini söyləyib, məs'uliyəti öz boynuna götürə bilərmi?

Rişar tərəddüdlə Ryöyə baxdı:

—Yaxşı, onda açıq danışaq, bu xəstəliyin taun olduğuna əminsinizmi?

—Siz məsələyə düz yanaşırsınız. Söhbət xəstəliyin adının təsdiqlənməsindən deyil, vaxt itirməkdən gedir.

—Sizin sözünüzdən belə çıxır ki, —prefekt rəisi sözə qarışdı, —əgər xəstəlik taun olmasa da, tauna qarşı görülməli profilaktik tədbirlərə əl atmaq lazımdır.

—Bəli, mənim fikrimi bilmək vacibdirsə, fikrim belədir.

Həkimlər xeyli məsləhətləşdilər və axırda Rişar dedi:

—Deməli, biz məs'ulyyəti üzərimizə götürüb, tauna qarşı tədbirlərə başlamalıyıq.

Bu nəticə hamının ürəyindən oldu.

Sonra o Ryöyə müraciət elədi:

—Sizin də fikriniz belədir, eləmi, əziz həmkarım?

—Məsələnin nə cür qoyulmasınının fərqi yoxdur. Bircə onu bilməliyik ki, əhalinin yarısının qırılmasının qarşısını almaq istəyirik, əks halda risk etmiş olardıq.

Bu sözlər heç kəsin xoşuna gəlmədi və Ryö otaqdan çıxdı.

Bir az sonra isə o, çürüntü və sidik iyi verən uzaq bir məhəllədə qollarının altından qan sızan, ağrıdan nalə çəkən bir qadının qarşısında idi.

* * *

İclasın ertəsi günü qızdırmalıların sayı bir az da artdı. Qəzetlər bu mövzuda söhbət açsa da, həyəcanlı sözlər işlətmədən, bir-iki eyhamla kifayətləndilər. İkinci gün isə Ryö prefekturanın tələm-tələsik ucqar küçələrə yapışdırdığı ağ rəngli kiçik afişaları oxuya bildi. Afişaların məzmunundan duyulurdu ki, şəhər rəhbərliyi hələ vəziyyəti düzgün anlamayıb. Görülən tədbirlər ciddi deyildi və hiss olunurdu ki, ictimaiyyəti qorxuya salmaq istəmirlər.

Həmən afişalarda bildirilirdi ki, Oran şəhərində yoluxucu, keçici olduğu hələ təsdiqlənməmiş namə'lum, qızdırmalı bir xəstəlik qeydə alınmışdır. Bir neçə adamın xəstələnməsi ümumi həyəcan üçün əsas vermir və əhali təmkini pozmamalıdır. Lakin ehtiyat naminə, prefekt rəisi hamının yaxşı anladığı bə'zi tədbirləri həyata keçirməlidir. Hamının tərəfdar olacağı bu tədbirlər hər cür epidemiya ehtimalına qarşı yönəldilib. Eyni zamanda prefekt rəisi bu tədbirlərin həyata keçirilməsində şəhər əhalisinin ona yaxından kömək göstərəcəyinə şübhə etmir.

Sonra isə qərara alınmış tədbirlər sadalanırdı. Bu tədbirlər içərisində elmi üsulla siçovulların kökünün kəsilməsi, yeni kanalizasiya borularına zəhərli qaz buraxılması və sudan ehtiyatla istifadə etmək tövsiyə olunurdu. Məsləhət görülürdü ki, təmizliyə ciddi nəzarət olunsun, bit-birəllilər şəhər dispanserlərinə müraciət etsinlər. Həm də ki, xəstəsi olan ailələrin həkim göstərişlərinə əməl etmələri məcburidir və xəstələrin xüsusi izolyator otaqlarında saxlanmalarına razılıq verilməlidir. Belə otaqlar xəstələrin az müddətdə sağaldılmasına və şəfa tapmağına daha çox imkan yaradır. Əlavə qeydlər xəstələrin otaqlarının və nəqliyyat vasitələrinin dezinfeksiya olunmasının məcburiliyini göstərirdi. Xəstələrin qohum-əqrəbasının sanitariya qaydalarına ciddi riayət etmələri də məsləhət görülürdü.

Həkim Ryö afişanı oxuyub, tələsik addımlarla öz iş yerinə getdi. Jozef Qran həkimini gözləyirdi və onu görən kimi işarə ilə əllərini yuxarı qaldırdı, Ryö ona çatıb dedi:

—Hə, bilirəm, xəstələrin sayı artır.

İrəliki gün şəhərdə on xəstə ölmüşdü. Həkim Qrana dedi ki, axşam Kotara baş çəkməlidir və bəlkə onunla da görüşdü. Qran dedi:

—Hə, ona baş çəkməyiniz yaxşı olar. Mənə elə gəlir ki, bir az dəyişib.

—Necə dəyişib?

—Ağlı başına gəlib.

—Əvvəl ağılsız idi ki?

Qran tərəddüd elədi. Yox, o Kotara ağılsız deyə bilməzdi, ağılsız sözü yerinə düşməzdi. Kotar qapalı, sakit bir adam idi, bə'zən tənha çöl donuzunu xatırladırdı. Onun bütün həyatı öz otağından, ucuz bir restorandan və sirlə gəzintilərdən ibarət idi. Rəsmən o, şərab və likör firmasının nümayəndəsi idi. Hər dənbir iki-üç nəfər qonağı olurdu, yəqin müştəriləri idi. Bə'zən axşamlar evlə üzbuüzdəki kino-teatra gedirdi. Qran hiss eləmişdi ki, Kotar qanqster filmlərini xoşlayır. Hər halda Kotar tənha və ətrafındakılardan çəkinən bir adam tə'siri bağışlayırdı.

Qranın dediyinə görə, indi bütün bu cəhətlər dəyişmişdi:

—Heç bilmirəm necə izah edim? Bilirsinizmi, mənə elə gəlir ki, o, adamlarla qaynayıb-qarımağa çalışır, istəyir hamını öz ətrafına toplasın. Mənimlə tez-tez söhbətə girir və gəzməyə çıxmağı təklif edir. Mən də hər dəfə e'tiraz edə bilmirəm. Elə mən özüm də onunla maraqlanıram, axı onun həyatını xilas eləmişəm.

Özünü öldürmək cəhdindən sonra Kotarın qonaqları yoxa çıxmışdı. O küçədə, dükanlarda adamların rəğbətini qazanmağa çalışırdı. Xırdavatçıya belə şirindillilik edən, papiros satanın söhbətinə belə maraqla qulaq asan ikinci bir adam təsəvvür etmək olmazdı.

—Papiros satan gürzə kimi zəhərli bir qadındır. Mən Kotarı xəbərdar elədim, amma o dedi ki, mən səhv edirəm. O qadının da yaxşı cəhətləri var, gərək beləd olasan.

İki-üç dəfə Kotar Qranı şəhərin təntənəli restoranına qonaq aparmışdı. Onun özü belə restoranlara tez-tez getməyə başlamışdı. Kotar deyirmiş:

—Belə restoranlarda adam özünü yaxşı hiss eləyir, ora gələnlər də yaxşı adamlardır.

Qran restoran xidmətçilərinin Kotara xüsusi hörmətlə yanaşdıqlarını duymuş və Kotarın əliaçıq edib, onlara artıq pul verdiyini görəndə bu hörmətin səbəbini anlamışdı. Kotar onun hörmətlə cavab verənlərdən çox razı qalırdı. Bir gün baş xidmətçi onu qapıya qədər yola salıb, paltosunu geyməyə kömək eləyəndən sonra Kotar demişdi:

—Yaxşı olar, şahid ola bilər.

—Nəyə şahid ola bilər?

Kotar bir az tərəddüd eləyib, demişdi:

—Şahid ola bilər ki, mən pis adam deyiləm.

Bə'zən Kotarın əhvalı dəyişirdi. Bir gün xırdavatçı onunla mehriban danışmadığından evə qayıdanda hirsələnib özündən çıxmışdı:

—Bu əclaf da elə başqaları kimidir, —deyirdi.

—Başqaları kimdir?

—Elə hamı.

Qran bir dəfə papiros dükanında baş vermiş qəribə bir əhvalatın da şahidi olmuşdu. Qızğın söhbət vaxtı satıcı qadın bütün Əlcəzairə səs salmış yeni bir cinayət işindən danışdı. Cavan bir ticarət işçisinin çimərlikdə bir ərəbi öldürməsindən söhbət gəldirdi. Qadın axırda belə demişdi:

—Bu murdar cinayətkarların hamısını həbsxanaya salsaydılar, namuslu adamlar da arxayın nəfəs alardılar.

Qadın Kotarın qəfildən həyəcanlandığını və üzrxahlıq etmədən, tələsik çölə çıxdığını görüb, söhbəti kəsməli olmuşdu. Qran da, satıcı qadın da məəttəl qalmışdılar.

Sonra isə Qran Kotarın xasiyyətində baş vermiş başqa dəyişikliklərdən Ryöyə xəbər verməli idi. Təbiətən Kotar çox liberal adamdı. Həmişə “Böyükələr kiçikləri yeyirlər deməsi buna sübut idi. Amma indi, xeyli vaxtdı ki, Oranın ən təmkinli qəzetini oxumağa başlayıb və bu qəzeti oxuduğunu adamların gur yerində daha tez-tez nəzərə çarpdırmağa çalışdığı açıqca duyulurdu. Hələ bir dəfə, yatağından qalxandan bir neçə gün sonra, Qran poçta gedəndə Kotar xahiş eləmişdi ki, hər ay pul yolladığı, uzaqda yaşayan bacısına onun əvəzinə yüz frank pul göndərsin. Qran otaqdan çıxanda isə sözünü dəyişmişdi:

—Yox, iki yüz frank göndərin, qoy sevinisin. Bacım elə bilir ki, onu heç yada salmıram, əslində isə onu çox istəyirəm.

O, Qranla qəribə bir söhbətə də girişmişdi. Qranın hər axşam evdə nə isə bir işlə məşğul olduğunu bildiyindən Kotar onu sorğu-suala tutmuş və demişdi:

—Bilirəm, siz kitab yazırsınız.

—Belə də demək olar, amma mənim işim daha mürəkkəbdir!

—Eh! Mən də istərdim sizin kimi yaradıcılığa qurşanım.

Qranın təəccübləndiyini görəndə Kotar mızıldamışdı ki, incəsənət adamlarının imkanları yaxşı olur.

—Axı nəyə görə? —Qran soruşmuşdu.

—Ona görə ki, incəsənət adamlarının imtiyazları çox olur, bunu hamı bilir. Onlara daha çox güzəşt edirlər.

Bu söhbətdən sonra Ryö Qrana dedi:

—Yəqin bu siçovul əhvalatı çoxları kimi onun da fikirlərini alt-üst edib. Bəlkə bu təzə qızdırmadan da qorxub.

Qran cavab verdi:

—Yox, inanmıram həkim, mənim fikrimcə...

Siçovul qırmaqla məşğul olan maşın ucadan tırıldaya-tırıldaya küçədən keçirdi. Ryö, səs uzaqlaşdı, danışmağa imkan verincə susub, gözlədi və sonra Qranın nə fikirdə olduğunu soruşdu. Qran ciddi nəzərlərlə həkimə baxdı:

—Bu adam nədə isə özünü günahkar sayır.

Həkim çiyinlərini çəkdi. Polis komissarı demişkən, onsuz da iş başdan aşır.

Günortadan sonra Ryö Kastellə söhbət etdi. Serum dərmanı hələ gəlib çıxmamışdı. Ryö deyirdi:

—Heç bilmirəm, bu dərmanın əhəmiyyəti olacaqmı? Mikrobu qəribə mikrobdur.

—Yox, mən bu fikirdə deyiləm, —deyə Kastel e'tiraz elədi. —Bu heyvancıqlar müxtəlif görkəm alsalar da, eyni şeylərdir.

—Siz belə ehtimal edirsiniz. Düzünə qalsa, onun haqqında heç nə bilmirik.

—Doğrudur, mən ehtimal edirəm. Elə hamı ehtimal edir.

Bütün gün ərzində həkim hiss edirdi ki, hər dəfə taun barədə fikirləşəndə canındakı narahatlıq getdikcə artır. Nəhayət, anladı ki, qorxmağa başlayıb. Adamlarla dolu kafelərə iki dəfə baş çəkdi. Kotar kimi o da insan hərəkətinə ehtiyac duyurdu. Bu fikir Ryönün xoşuna gəlməsə də, axşam Kotara baş çəkəcəyinə söz vermişdi.

Axşam Ryö Kotarın mənzilinə girəndə o, yemək masasının qarşısında oturmuşdu. Masanın üstündə açıq qalmış bir macərə romanı görünürdü. Amma axşamdan xeyli keçmişdi və inanmaq olmazdı ki, belə qaranlıqda Kotar kitab oxuyurmuş. Yəqin elə bircə dəqiqə əvvəl o bu yarıqaranlıqda fikrə gedibmiş. Ryö onun əhvalını soruşdu. Kotar yerində oturmağa deyindi ki, əhvalı yaxşıdır, amma heç kəsin onun işlərinə qarışmadığına əmin olsa, özünü daha yaxşı hiss edərdi. Ryö bildirdi ki, həmişə tənha olmaq yaxşı iş deyil.

—Yox, məsələ başqadır. Mən yamanlıq etmək naminə başqalarının işinə qarışanlardan danışırım.

Ryö susub durmuşdu.

—Bilin ki, özüm haqda danışmıram. Mən bayaq bu romanı oxuyurdum. Bədbəxtin birini bir səhər qəfildən həbs edirlər. Özünün xəbəri olmadan onun işlərini araşdırırlarmış. İdarələrdə ondan söhbət edir, adını vərəqdən vərəqə köçürürmüşlər. Sizcə bu düzgün işdir? Sizcə adamlar belə rəftar etməyə icazə verilir?

—Vəziyyətə baxır, —deyə Ryö cavab verdi. Bir tərəfdən, əslinə qalsa, heç kəsə belə ixtiyar verilmir. Bunların hamısı ikinci dərəcəli məsələlərdir. uzun müddət evdə tək qalmaq lazım deyil. Hərdən gəzməyə çıxın.

Kotar bir az coşdu, dedi ki, çox vaxt camaat içində olur, bunu bütün məhəllə təsdiq edə bilər. Məhəllədən kənarda da dost-tanışları var.

—Cənab Riqodu tanıyırsınızmı? Arxitektoru deyirəm. O da mənim dostumdur.

Otaqda hava getdikcə qaralır. Küçədə adam çoxalır və küçə işıqları yananda elə bil çölə şən ovqat səpələnir. Ryö eyvana çıxdı, Kotar da onun arxasınca gəldi. Bütün şəhərdə olduğu kimi, bu ətraf məhəllələrdə də axşam düşəndə sərini bir meh gəncləri cana gətirir, şənəndirir, küçələrə qızardılmış ət iyi, xoş əhval-ruhiyyə paylayır. Gecələr gözə görünməyən gəmilərin fit səsləri, dənizin hənirtisi, gəzişən adamların söz-söhbəti eşidilir. Bütün bunları Ryö xoşlayırdı. Amma indi qarşıdakı təhlükə onu elə günə qoymuşdu ki, adət elədiyi xoş əlamətlər də ürəyini sıxırdı. O Kotara dedi:

—İşıq yandıra bilərik?

İşıq yananda qısaboy Kotar gözlərini qırpa-qırpa həkimə baxdı.

—Həkim, əgər xəstələnsəm, mənə xəstəxanada öz xəstəniz kimi qəbul edərsinizmi?

—Əlbəttə.

Onda Kotar soruşdu ki, klinikada yaxud xəstəxanada müalicə olunan bir adamı həbs edə bilərlərmi? Ryö cavab verdi ki, belə hallar olur, amma xəstənin vəziyyəti də nəzərə alınır.

“Mən sizə inanmıram deyə Kotar köksünü ötürdü və həkimdən xahiş elədi ki, şəhərə çıxanda onu da öz maşını ilə aparsın.

Şəhərin mərkəzində adam da, işıq da nisbətən seyrək idi. Uşaqlar hələ qapıların qarşısında oynayırdılar. Həkim Kotarın xahişi ilə maşını bir dəstə uşağın oynadığı yerdə saxladı. Uşaqlar qışqırıq-qışqırıq oynayırdılar. Onlardan biri—qara saçlı səlviq ilə yana darlanmış, sifəti çirklənmiş uşaq açıq rəngli gözlərini Ryöyə zilləyib durmuşdu. Ryö gözünü uşaqdan çəkdi. Kotar səkidə durub, həkimin əlini sıxdı. O iki-üç dəfə çevrilib, arxaya baxandan sonra boğuş səslə soruşdu:

—Həkim, camaat epidemiyadan danışır, doğru deyirlər?

—Camaat elə həmişə danışır, mə'lum məsələdir, —deyə Ryö cavab verdi.

—Düz deyirsiniz. On adam öləndən sonra lap aləm qarışacaq. Heç yerinə düşmədi bu əhvalat.

Ryö maşını işə salıb, yerindən tərpənmək istəyəndə sakit, ciddi gözlərini ona zilləmiş uşağa bir də baxdı. Uşaq qəfildən həkimin üzünə güldü.

—Hə, nə lazımdır, balaca, —deyə həkim də uşağa gülümsədi.

Kotar maşına tərəf əyilib, boğuş və kövrək səslə “Bu da bir zəlzələdir. Əsl zəlzələdir!” dedi və tələsik addımlarla uzaqlaşdı.

Zəlzələ baş verməsə də, ertəsi gün Ryönün işi lap çox oldu. O bütün günü şəhəri dolanıb, xəstələrin qohumları və ailələri ilə danışmalar aparmalı oldu. Hələ indiyə qədər işinin belə ağır olduğunu duymamışdı. İndiyə qədər xəstələr ona inanır, işini asanlaşdırırdılar. O ilk dəfə hiss edirdi ki, xəstələr elə bil öz qınına çəkilir, çaşqın və inamsız olurlar. Həkim belə əlamətlərlə mübarizəyə hələ adət eləməmişdi. Axşam saat onda maşını, adətən, axırıncı baş çəkdiyi sinəgir (astmalı) qocanın qapısında saxlayandan sonra həkim hiss etdi ki, oturacaqdan qalxmağa çətinlik çəkir. O bir az ləngiyib küçüyə, qaranlıq səmada sayrısan ulduzlara tamaşa etdi. Sinəgir qoca qalxıb çarpayısında oturmuşdu. O əvvəlkinə nisbətən rahat nəfəs alır və qarşısındakı bir qab noxudu saya-saya başqa qaba yığırdı. Kişi həkimə şən ovqatla qarşıladı:

—Hə, həkim, doğrudan vəba yayılıb?

—Bunu sizə kim dedi?

—Qəzetdən oxudum, radio da belə dedi.

—Yox, yayılan xəstəlik vəba deyil.

Qoca coşğun səslə dedi:

—Hər halda, böyük cənablar yaxşı əl-ayağa düşüblər!

—Belə sözlərə inanmayın, —deyə həkim cavab verdi.

O, qocanı müayinə edib, kasıb döşənəkli yemək otağının ortasında əyləşmişdi. Həkim qorxuya düşmüşdü. Bilirdi ki, sabah səhər bu qıraq məhəllədə on-on beş təzə xəstə bədənlərindəki şişlərin ağrısından sızıldaya-sızıldaya onu gözləyəcək. Şişlərin çərtilməsi iki-üç xəstənin vəziyyətini yaxşılaşdırmışdı. Çoxu xəstəxanaya aparılmalı idi və kasıblar üçün xəstəxananın nə demək olduğu da mə'lum məsələdir. Xəstələrdən birinin arvadı ona demişdi: “İstəmirəm ki, ərim onların təcrübə alətinə dönsün. Əslində, xəstə təcrübə alətinə dönməyəcəkdi, öləcəkdi. Bir məsələ aydındır ki, xəstəliyin qarşısını almaq üçün görülmüş tədbirlər kifayət deyildi. Xüsusi hazırlanmış izolyatorlar isə tələm-tələsik başqa xəstələri çıxarılıb, boşaldılmış iki iri zaldan ibarət idi. Bu zalların pəncərələrinin kənarlarına keçə qırıqları vurub, üstündən sanitariya kağızları ilə bərkitmişdilər. Xəstəlik özü-özünə dayanmasa, şəhər rəhbərliyinin gördüyü tədbirlərlə ona qalib gəlmək mümkün olmayacaqdı.

Amma axşam toplanan rəsmi mə'lumatlar ümidverici mə'lumatlar idi. Ertəsi gün Ransdoq agentliyinin mə'lumatında deyilirdi ki, əhali şəhər rəhbərliyinin tədbirlərini yaxşı qarşılamış və otuza yaxın xəstə haqqında xəbər vermişlər. Kastel Ryöyə zəng vurub soruşdu:

—Xüsusi zallarda neçə çarpayı var?

—Səksən çarpayı.

—Yəqin ki, şəhərdə xəstənin sayı otuzdan çoxdur.

—Xəbər verməyə qorxanlar da var. Ən çoxu isə xəbər verməyə macal tapmayanlardır.

—Dəfn mərasimlərinə nəzarət edilirmi?

—Yox. Rişara zəng edib demişəm ki, boş danışıqdan əməli tədbirlərə keçmək lazımdır. Ya epidemiyanın qarşısına ciddi sədd çəkməliyik, ya da hər şeyi öz başına buraxmalıyıq.

—Bəs sonra?

—O da cavab verdi ki, əlində səlahiyyəti yoxdur. Zənnimcə xəstənin sayı artacaq.

Doğrudan da üç günün içində xüsusi hazırlanmış zallar xəstə ilə doldu. Rişar deyirdi ki, məktəblərdən birini boşaldıb, xüsusi xəstəxana açmaq istəyirlər. Ryö vaksın gözləyir və yaraları çərtirdi. Kastel köhnə kitablarını vərəqləyir, vaxtının çoxunu kitabxanada keçirirdi. Nəhayət, o belə bir qərara gəlmişdi:

—Siçovullar taun, yaxud tauna bənzər bir xəstəlikdən qırılıblar. Onlardan on minlərlə birə qalıb. Əgər vaxtında ölçü götürülməsə, birələr az qala hündəsi artımla xəstəliyi yayacaqlar.

Ryö dinib-danışmadı.

Elə həmin günlər hava durğunlaşmağa başladı. Günəş axırıncı tutqun bulduları qovub dağıdırdı. Günəşin sarımtıl şüaları gözəl, mavi səmanı bəzəyir, göydən təyyarələrin uğultusu eşidilir, elə bil yeni fəsil adamları sakit bir həyata çağırırdı. Amma dörd gün ərzində

xəstələrin sayı hər gün artdı. Birinci gün on altı, sonrakı gün iyirmi dörd, daha sonra iyirmi səkkiz və dördüncü gün otuz iki nəfər oldu. Elə həmin gün uşaq baxçalarından birinin xüsusi xəstəxanaya çevrildiyini xəbər verdilər. İndiyə qədər nigarançılığını zarafata qatan şəhər əhalisi də bədbinləşmişdi.

Ryö prefekt rəisinə zəng edib dedi:

—Görülmiş tədbirlər kifayət etmir.

—Rəqəmlərin artmasından xəbərim var, vəziyyət doğrudan da ciddiləşib, —deyə rəis cavab verdi.

—Vəziyyət ciddilikdən də o yana keçib, indi hər şey aydındır.

—Rəhbərliyə deyəcəm ki, lazımı göstərişlər versin.

Ryö dəstəyi asıb, Kastelə dedi:

—Göstəriş gözləyirlər! Amma ağıllı tədbir tökmək vaxtıdır.

—Serum dərmanından nə xəbər var?

—Bu həftə gəlib çıxmalıdır.

Prefekt idarəsi Rişarın vasitəçiliyi ilə Ryödən xahiş elədi ki, paytaxtdan rəsmi göstərişlər almaq üçün bir hesabat tərtib eləsin. Ryö hesabatda xəstəliyin klinik təsvirini və mə'lum rəqəmləri göstərdi. Elə həmin gün qırx adam öldü. Prefekt rəisi bildirdi ki, səhərdən tədbirləri sərtləşdirməyi öz öhdəsinə götürür. xəstələrin məcburən izolyatora salınması haqqında qərar qəbul olundu. Xəstələrin mənzilləri dərmanlanıb bağlanmalı, onların ailə üzvləri karantinə salınmalı, dəfn işləri şəhər idarəsinə tapşırılmalıdır. Bir gün sonra təyyarə ilə serum dərmanı gətirildilər. Dərman hazırkı müalicə işlərinə çatdı, amma xəstəlik geniş yayılsa, bəs etməyəcəkdi. Mərkəzdən Ryönün teleqramına cavab verdilər ki, dərman ehtiyatı qurtarıb və yeni istehsalata başlayıblar.

Elə həmin günlər təbiətin bahar nəfəsi əyalətdən şəhər bazarlarına axıb gəlirdi. Minlərlə qızıl gül gülsatanların səkilər boyu düzülmiş səbətlərində solub tələf olsa da, onların şirin ətəri bütün şəhərə yayılırdı. Zahirən şəhərdə heç nə dəyişməmişdi. Tramvaylar həmişəki kimi səhər və axşam adamlarla dolur, gün ərzində isə boş dolanırdılar. Taru pəncərədən qısaboy qocaya baxır, qoca isə pişiklərin üstünə tüpürürdü. Qran hər axşam evə tez qayıdır və öz sirlilişinə qurşanırdı. Kotar ora-bura qaçır, müstəntiq cənab Oton isə həmişəki kimi öz işləri ilə məşğul idi. Sinəgir qoca yenə də noxudları saya-saya bir qabdan başqasına boşaldırdı. Hərdən jurnalist Ramberə də rast gəlmək olurdu, onun baxışlarında qəribə bir sakitlik və baş verən hadisələrə ciddi maraq duyulurdu. Axşamlar bu adamlar şəhərə dağılışı, kino-teatrların qarşısında növbələr yaranırdı. Bir müddət elə təsəvvür yarandı ki, epidemiyə çəkilib gedir, çünki bir neçə gün ərzində cəmiyyəti on adam ölmüşdü. Sonra, ölənlərin sayı qəfildən artdı və onların sayı yenidən otuza çatdığı gün Ryö prefekt rəisi ilə görüşdü. Rəis “mərkəz qorxuya düşüb, deyə, əlindəki teleqramı Ryöyə uzatdı. Teleqramda deyilirdi: “Taun epidemiyası haqqında rəsmi e’lan verin. Şəhəri bağlı şəhər e’lan edin.

II

Elə həmin gündən sonra taun bizim hamımızın ümumi qayğısına çevrildi. İndiyə qədər son qəribə əhvalatlar təəccüb və nigarançılıq yaratmışdısa da, şəhər camaatı öz iş-gücü, şəxsi qayğıları ilə məşğul idi. Şübhə yox ki, vəziyyət elə beləcə qalacaqdı. Amma elə ki, şəhərin qapıları bağlandı, hamı, lap elə bu əhvalatı danışanın özü də anladı ki, qorxulu bir tələyə düşüblər və birgə çıxış yolu axtarmaq lazımdır. Fərdi bir iztirabın, məsələn, sevimli bir adamdan ayrılma əzabının bütün bir xalqdan ayrılmaq əzabına döndüyü ilk həftələrdən əhali arasına qorxu, sürgün iztirabları yayıldı.

Şəhərin qapılarının bağlanması ən ağır nəticələrindən biri ayrılığa hazırlığı olmayan adamların qəflətən biri-birindən ayrı düşməsi oldu. Az əvvəl vəğzal səkilərində qucaqlaşmış ayrılmış analar, uşaqlar, ərnlər, məşuqlar elə güman edirdilər ki, bir neçə gün, bir neçə həftə sonra görüşəcəklər. Bu sadələvh adamlar müvəqqəti ayrılığın fikrini başlarından çıxarıb, iş-güclərinə yenicə qurşanmışdılar ümitsiz bir ayrılığa məhkum olduqlarından xəbər tutdular. Şəhərin bağlanması haqqında rəsmi qərarın dərc olunmasından bir neçə saat əvvəl şəhərin qapıları bağlanmışdı və indi xüsusi halları nəzərə almaq imkanı da əldən çıxmışdı. Xəstəliyin belə qəfil hücumu ilk növbədə şəhər əhalisini şəxsi hisslərdən təcrid olunmağa məcbur eləmişdi. Qərarın qüvvəyə mindiyi ilk saatlarda prefekt idarəsi adamlarla doldu. Bə’ziləri zəng edir, bə’ziləri isə mə’murlarla görüşür, düşükləri qəribə vəziyyətdən söhbət edib, kömək istəyirdilər. Ərizəçilərin vəziyyəti nə qədər acınacaqlı olsa da, onlara kömək

etmək mümkün deyildi. Düzünə qalsa, düşdüyümüz vəziyyətin güzəştisiz, çıxılmaz bir vəziyyət olduğunu bir neçə günə ancaq anladıq. Hamı başa düşdü ki, bu vəziyyətdə “vasitə tapmaq, “hörmət, “istisna sözləri heç bir əhəmiyyət kəsb eləmir.

Hətta məktub yazıb, bir az arxayınlaşmaq imkanımız da əlimizdən çıxdı. Əvvəlcə şəhəri bütün ölkəyə bağlayan nəqliyyat yolları kəsildi, sonra isə yeni əmrlə poçt əlaqələri də kəsildi ki, məktublar yoluxma vasitəsinə çevrilməsin. İlk günlər bə'zi tanınmış şəxsiyyətlər çıxış qapıları ağzında gözətçilərlə dil tapıb bir-iki məktub yola sala bilmişdilər. Amma bu ilk günlər idi və keşikçilər güman edirdilər ki, xırda-para güzəştlərə yol vermək olur. Elə ki, bir müddət keçdi və keşikçilər vəziyyətin çox ciddi olduğunu anladılar, hər cür güzəştin pis nəticələr verə biləcəyindən heç bir güzəştə yol vermədilər. Şəhərlərarası telefon əlaqəsinə ilk vaxtlar icazə verildiyinə görə danışıq məntəqələri qarşısında bir izdiham yaranmışdı ki, bu vasitəni də bir neçə günlük tamam kəsməli oldular. Sonra isə ancaq təcili hallarda, ölüm, uşaq doğulması və evlənmə xəbərləri haqqında telefon danışıqlarına icazə verildi. Ancaq teleqrafdan sərbəst istifadə etmək imkanımız qalmışdı. Əvvəlcədən biri-birinə ürəklə, ehtirasla bağlanmış adamların əlaqələri, hissləri on sözdən ibarət qısa bir teleqramın ümidinə qalmışdı. Teleqrafın ifadə imkanları az olduğundan birgə uzun ömür sürmüş, indi ayrılıq əzabı çəkən insanların ən geniş fikirləri yavaş-yavaş qısalıb, vaxtaşırı göndərilən adi sözlərə döndü: “Mən yaxşıyam. Özündən muğayat ol. Öpürəm.

Aramızda elələri vardı ki, məktub yazmaq fikrindən əl çəkə bilmir, məktub göndərmək üçün cürbəcür fəndlər işlədirdi. Bə'zən cavab almasaq da, güman edirdik ki, işlətdiyimiz fəndlər baş tutur. Həftələr boyu eyni məktubu yenidən yazır, eyni mə'lumatları və çağırışları yenidən köçürür və birmüddət sonra duyurduq ki, ilk dəfə yazdığımız yangılı sözlər köçürüldükcə gücdən düşüb adiləşiblər. Sonra biz onları yenidən köçürür və çalışırıq ki, bu ölü cümlələri cana gətirib, onların vasitəsilə güzəranımızın çətinliyindən danışaq. Nəhayət, bu boş monoloqları, divara deyilən uzun sözləri qısa teleqramlarla əvəz etməyi üstün tuturduq.

Bir neçə gün sonra, daha şəhərdən heç kəsin çıxa bilməyəcəyinə əmin olanda, adamlar maraqlandılar ki, epidemiyadan əvvəl şəhərdən çıxanların geri qayıtmasına icazə veriləcəkmə? Xeyli götür-qoydan sonra prefekt idarəsi buna icazə veriləcəyini bildirdi. Eyni zamanda xəbərdar etdi ki, gələnlərə geri qayıtmaq icazəsi verilməyəcək, gəlməyə icazəsi olanlar geri qayıtmağa icazə ala bilməyəcəklər. Elə bu vəziyyəti də bə'zi ailələr yaxşı qiymətləndirə bilmədi. Qohumları ilə görüşmək arzusu ilə yananlar vəziyyətdən istifadə edib, onları görüşə çağırırdılar. Tezliklə onlar da anladılar ki, özləri taunun əsirləridir, çağırışları yaxın adamları da təhlükəyə sala bilərlər, sakitcə oturub, ayrılığın iztirabını çəkməyə başladılar. İnsanın ən ağır vəziyyəti mə'nəvi hisslərin əzablı ölüm qorxusuna üstün gəlməsi halıdır. Bə'ziləri fikirləşə bilər ki, biri-birinə can atan iki sevgilinin ayrılıq əzabını nəzərdə tutaram. Əslində isə çoxdan ailə qurmuş qoca həkim Kastellə arvadı nəzərdə tutulur. Xanım Kastel epidemiyadan bir neçə gün əvvəl qonşu şəhərə getmişdi. Bu ailə məhrəbanlıq nümunəsi deyildi və çox guman ki, indiyə qədər ailə həyatlarından çox da razı deyillərmiş. Amma bu uzun ayrılıq onları inandırır ki, biri-birindən ayrı yaşaya bilməzlərmiş və onların məhəbbəti qarşısında taun da sədd çəkə bilməzmiş.

Onların vəziyyəti başqa idi. Qalan əksər hallarda isə ayrılıq qalib gəlmişdi və ancaq epidemiyaya ilə birgə sona çatacaqdı. Bizim hamımızın heysiyyəti isə (əvvəl deyildiyi kimi Oranlılar sadə ehtiraslı adamlardır) getdikcə dəyişirdi. Öz xanımlarına həmişə inanmış ər və mə'suqlar indi qısqançlıq edirdilər. Məhəbbəti ötəri sanan kişilər indi duyurdular ki, yanılırmışlar. Həmişə anası ilə birgə olmuş, anasına gözücu baxmış oğullar, indi onların sifətinə qonmuş qırıqları yada salıb, əzab çəkirdilər. Qəfil gəlmiş və sonu görünməyən bu ayrılıq bizi kəşifləmişdi. Həm qısa, həm də uzun görünən bu ayrılığın fikri hamını məşğul edirdi. İndi biz iki cür əzab çəkirdik — həm öz əzabımızı çəkirdik, həm də bizdən uzaq düşmüş oğulların, zövcələrin, məşuqələrin sıxıntı çəkdiyini təsəvvür edib, onların əzabına ortaqlıq olurdun. Əslində bizim şəhər adamları başqa bir vaxt belə bir ayrılığa, əl-qol açmaq imkanına sevinirdilər. Amma indi taun onları küncə sıxmışdı, bu yöndəmsiz şəhərdə xatirədən başqa bir şey görə bilmirdilər. Çünki, indi hamı bekarçılıqdan eyni küçələri dolandır, kiçik şəhərin küçələri isə əvvəlki qayğısız gəzintiləri yada salırdı.

Beləliklə, taunun bizim şəhər camaatına ilk hədiyyəsi sürgün əhval-ruhiyyəsi oldu. Əhvalatı qələmə alan əmindir ki, bu fikri bütün şəhər adamlarının adından deyə bilər, çünki həmin hissi onlarla birgə duyub. Bəli, sürgündə qalma qorxusu bütün ürəklərin qənimi olmuşdu, burada nə geri dönmək, nə də vaxtı tələsdirmək imkanı vardı, intizar hakim

kəsilmişdi. Bə'zən xəyalpərvərlik edir, evdə oturub, qapının zəngini yaxud pilləkəndə tanış ayaq səslərini gözləyirdi, guya ki, şəhərə axşam çağı qatar gələcək və gözlədiyimiz adamı gətirəcək. Bu oyun da çox uzana bilməzdi. Nəhayət, anlamalı olurduq ki, daha şəhərə qatar gəlmir. Başa düşürdük ki, ayrılıq uzun çəkəcək və vaxtı keçirməyə öyrənməliyik. Elə həməən günlər həbsdə olduğumuzu anlamağa başlayır, ancaq öz keçmişimizlə yaşayır, gələcəyə tələsənlər isə tezliklə peşman olub, qalanlara qoşulur, ümid yaranlarının əzabını çəkirdilər.

Tezliklə bütün şəhər əhalisi az əvvəl yaranmış bir adəti, ayrılığın vaxtını hesablamaq adətini də unudu. Nə üçün? Ona görə ki, ayrılığın təxminən altı ay çəkəcəyini hesablamış, bu vaxtın əzablarına hazırlaşan, bütün iradəsini toplayıb, altı ay dözməyə çalışanlar belə, kiminsə dilindən, qəzet səhifəsindən, yaxud başqa bir mə'lumatdan öyrənirdilər ki, bu ayrılıq altı ay deyil, bir il və bəlkə daha çox çəkə bilər.

Ruhsuzluq, inamsızlıq elə güc gəlirdi ki, adamlar bu bəladan heç vaxt qurtara bilməyəcəklərini fikirləşirdilər. Ona görə də qərara alırdılar ki, daha bu barədə fikirləşməsinlər, gələcəyə baxmasınlar, başlarını aşağı salıb gözləsinlər. Amma kədəri gizlətmə, təslim olma siyasəti də yaxşı nəticə vermədi. Heç olmasa, əvvəllər çox ruhdan düşmür, ayrı düşdükləri yaxın adamlarla gələcək görüşlər haqda fikirləşir, taunun hədəsini unudurdular. İndi isə heç bir ümid işığı sezilməyən qəm dəryasında üzür, mə'nasız günlər keçirir, bədbinliyə öyrəşirdilər.

Onlar, beləcə, həm əsirlikdə qalmışların, həm də sürgünə düşmüşlərin əzabını çəkir, xəyallarla dolu boş bir aləmdə yaşayırdılar. Aludə olduqları köhnə xatirələr də acı bir qüssə gətirirdi. Çoxu indi görə bilmədikləri əzizlərinə, yolunu gözlədikləri yaxın adamlara vaxtında deyə bilmədikləri xoş sözlərin, göstərə bilmədikləri mehribançılığın xiffətini çəkirdilər. İndi darıxmaya düşmüş, keçmişdən və gələcəkdən məhrum olmuş bu adamlar qanunun, yaxud insan bədxahlığının qurbanı olub çərçivə arxasına salınmış adamlara oxşayırdılar. bir sözlə, bu dözülməz sürgündən yaxa qurtarmaq üçün ən yaxşı vasitə xəyalən dəmir yolunun işini bərpa etmək, qapı zənglərinin səsinə gözləmək idi.

Məsələ bundadır ki, buradakıların əksəriyyəti öz evində sürgünə mə'ruz qalmışlar idi. Doğrudur, hamı sürgündə sayılırdı, amma jurnalist Ramber və onun kimilərinin vəziyyəti tamam başqa idi. Onlar səfər vaxtı taunun cənginə ilişib qalanlar idi. Belələri həm əziz adamlardan, həm də öz vətənlərindən uzaq düşmüşdülər. Bu daha ağır bir sürgün idi, çünki onlara tək ayrılıq deyil, məsafə də əzab verirdi, taunlu şəhərdən itirilmiş vətən üz tutanda gözləri qarşısını hündür barılar kəsirdi. Elə şəhərin tozlu küçələrini bütün gün sükut içində dolananlar da, axşamın gəlməsini gözləyən və vətənin səhərini yuxuda görənlər də onlar idi. Onlar öz əzablarını boş təsəlli və inamsız xəbərlərə qatır, hər yeni sorağı bir qaranquş uçuşu, kimsəsiz küçədə dolanan son günəş şüaları kimi qarşılayırdılar. Yavaş-yavaş xarici aləmə göz yumur, didərginlik qüssəsinə təslim olur, doğma torpağın, adət etdikləri hansısa bir işığın, bir mənzerənin, bir ağacın əksini, tanış qadın sifətlərini xəyallarında cəmləyir və bu xəyal aləmindən əl çəkmək istəmirdilər.

Nəhayət, qısa da olsa, mə'suqların güzəranından danışaq. Onların vəziyyəti daha maraqlı idi və özüm də bu halı yaxşı duyurdum. Onların nigarançılıqlarına bir izzət də qatılmışdı. İndiki şərait imkan verirdi ki, vəziyyəti düzgün ölçüb-biçə bilsinlər. Az adam tapılırdı ki, belə bir şəraitdə öz misgin vəziyyətini aydın görə bilməsin, həsrəti çəkilən adamın hərəkətlərini xəyalında canlandırmasın. Xəyalda gətirilən şəxsin nə ilə məşğul olması, necə vaxt keçirməsindən xəbərsizlik əzab verirdi. Sevən hər kəs güman edir ki, sevgilisinin hər məşğuliyyəti şirin bir əyləncədir. İndi keçmiş yada salmaq, məhəbbətin imkanlarını aramaq vaxtı idi. Başqa vaxt hamımız fikirləşirik ki, daimi məhəbbət yoxdur və bizim öz məhəbbətimiz adi bir hissdır. Amma xatirələr güclü çıxır. Deməli, bütün bir şəhəri dəhşətə gətirmiş bu xəstəlik ancaq xəstəlik qorxusu gətirməmişdi. O həm də insanları xatirələrlə yaşamağa və daxili haqq-hesab çəkməyə məcbur eləmişdi. Beləliklə xəstəlik fikri özündən yayındırır və yeni imkanlar arayırdı.

Adamlar günü-günə sata-sata, tənha, səma ilə göz-gözə yaşamağa adət edirdilər. Belə bir tərki-dünyalıq onların xasiyyətini korlamağa başlamışdı. Şəhər əhalisinin bə'ziləri özlərini taleyin ümidinə verib, ona əsir düşmüşdülər. Elə bil havanın necə keçdiyinə də ilk dəfə ciddi maraq göstərirdilər. Gün çıxanda sevinir, yağış yağanda isə buludlarla birləşməyə batırdılar. Cəmi bir neçə həftə əvvəl onlar belə zəiflik göstərmirdilər, çünki tənha deyildilər, ətrafla qaynayıb-qarışırdılar. Sonra isə özlərini göylərin şıltaqlığına təslim etdilər, əzab və ümidlə yaşamağa başladılar.

Tənhalığın dəbə mindiyi belə bir dövrdə heç kəs qonşu köməyinə ümid eləmir və hər kəs öz başını gırləməyə çalışırdı. Əgər bizlərdən biri təsadüfən ürəyini başqa birisinə açsa, aldığı cavabdan narazı qalırdı. O hiss edirdi ki, müsahibi onu anlamır və onlar başqa-başqa şeylərdən danışırlar. Əgər birisi ona rahatlıq verməyən, çox götür-qoy etdiyi bir əzabdan, duyğudan söz açırdısa, müsahibi keçici bir duyğudan, ötəri bir əzabdan başqa bir şey təsəvvürə gətirə bilmirdi. Cavab, istər xeyirxah, istərsə də bədxah olsun, saxta və gərəksiz görünürdü. Nə susmağı, nə də başqaları ilə dil tapmağı bacarmayanlar isə kəlmə kəsmək naminə sadə şeylərlən, gündəlik məsələlərdən söhbət açmağa öyrənirdilər. Elə buna görə də ən ağır iztirablar bu adamların ev xidmətçisi yaxud başqa birisinə maraq göstərməsi də həmən vəziyyətdən doğurdu.

Amma yad şəhərdə bağlanıb qalmış bu adamlar nə qədər ağır əzab çəksələr də, ilk günləri başqalarından rahat keçirdilər. Yerli camaat qorxudan lərzəyə düşdüyü günlərdə onların fikri qovuşmaq arzusu ilə yandıqları adamların yanında idi. Sevgi həyəcanı onları ümumi sıxıntıdan ayırmışdı. Taun haqda fikirləşəndə də onu ancaq ayrılığı əbədləşdirə biləcək bir hədəyə bənzədirdilər. Belə fikirlər onlara müvazinət verirdi. Sevgi həsrəti ölüm qorxusuna üstün gəlmişdi, onların bədbəxtliklərinin üstün cəhəti də bu idi. Əgər biri xəstələnib ölsə, heç xəstəlikdən qorunmağa macal tapmamış öləcəkdi. Sevgilisinin xəyalı ilə söhbət edən bir adam başqa fikrə macal tapmadan torpağın sükutuna qovuşur, başqa heç nəyə vaxtı qalmır.

* * *

Bizim şəhər camaatı qəfil düşükləri sürgün vəziyyətindən baş çıxarmağa macal tapmamış taun şəhərin darvazalarını bərk-bərk bağladı və Oran limanına yol almış gəmiləri geri qaytardı. Şəhər bağlanandan sonra buraya çöldən heç bir nəqliyyat gəlmirdi. Həməndən adama elə gəlirdi ki, bütün maşınlar şəhər içində dövrə vururlar. Bulvarın hündür yerindən limana baxanda da mənzərənin dəyişdiyi açıqca duyulurdu. Dənizin bu sahilinin ən qaynar limanlarından biri sayılsa da, burada qəfildən həyat sönmüşdü. Qarantinə saxlanılmış bir neçə gəmidən başqa gəmi görünmürdü. Susub durmuş kranlar, yüksüz qalmış vaqonlar, yan-yana düzölmüş çəlləklərə baxanda hiss olunurdu ki, şəhərin ticarəti də taun xəstəliyinə tutulub.

Bütün həyat alt-üst olsa da, şəhər camaatı başlarına gəlmiş qəzadan başa açmağa bilmirdilər. Hamının canına ayrılıq və ölüm qorxusu çəksə də, yenə hər kəs öz şəxsi işinə üstünlük verirdi. xəstəliyə hələ ciddi fikir verən yox idi. Camaatın çoxu öz şəxsi narahatlığının yaxud şəxsi marağının qeydinə qalırdı. Elə bu marağa görə də çoxu tez bezikdi. Taun isə bezikənlərə də məhəl qoymurdu. Bu adamların ilk hərəkətlərindən biri şəhər rəhbərliyinə müraciət oldu. Onların mətbuatda dərc olunan sualına ("Qəbul olunmuş tədbirləri bir az yumşaltmaq olmazmı?) prefekt rəisinin cavabı çoxları üçün gözlənilməz oldu. İndiyə qədər nə qəzetlər, nə də Ranzdaq agentliyi xəstəlikdən ölənlərin sayı haqda, rəsmi mə'lumat almamışdılar. İndi isə prefekt rəisi onlara mə'lumat verdi və agentlikdən xahiş etdi ki, həftəlik mə'lumatı dərc etsin.

Camaatın bu məsələyə münasibəti də ləng üzə çıxdı. Üçüncü həftənin mə'lumatında üç yüz iki adamın öldüyünün xəbər verilməsi ciddi həyəcan doğurmadı. Bir tərəfdən ona görə ki, bəlkə ölənlərin hamısı taundan ölməmişdi. Digər tərəfdən isə adi günlərdə şəhərdə həftə ərzində nə qədər adam öldüyünü bilən yox idi. Şəhərin iki yüz min əhalisi vardı. Heç kim bilmirdi ölənlərin sayı adi vəziyyətə uyğun gəlir ya yox. İndiyə qədər heç kim adi günlərdə ölənlərin sayı ilə maraqlanmamışdı, amma əslində çox maraqlı məsələ idi. Əhali müqayisə üçün başqa rəqəm bilmirdi. Ancaq ölənlərin sayının günü-gündən artdığını biləndən sonra işin nə yerdə olduğunu anlamağa başladılar. Beşinci həftənin mə'lumatında üç yüz iyirmi bir, altıncı həftəninkində isə üç yüz qırx beş adam öldüyü xəbər verilir. Sayın artdığı nəzərə çarpırdı. Amma artım böyük olmadığına şəhər əhalisi nigarançılıqla yanaşı bir təskinlik də tapır, fikirləşirdilər ki, bu da qərribə bir təsadüfdür və keçib gedəcək.

Onlar əvvəlki kimi şəhərin küçələrini dolanır, kafələrdə yığışib söhbət edirdilər. Ümumən götürəndə camaat qorxaq kütlə tə'siri bağışlamırdı. Həmişəkindən də çox zarafatlaşır, müvəqqəti çətinliyi şən ovqatla keçirmək istəyirdilər. Bir sözlə, üzde vəziyyət yaxşı idi. ayın axırına yaxın, kilsə duaları həftəsi (bu haqda ayrıca danışacağıq) ərzində elə ciddi dəyişikliklər baş verdi ki, şəhərin görkəmi də dəyişdi. Ən əvvəl prefekt rəisi nəqliyyat və ərzaq məsələlərinə aid qərarlar qəbul etdi. Elektrik enerjisinə qəanət haqda da ölçü

götürülmüşdü. Orana hava və avtomobil yolu ilə ancaq ən vacib materiallar gətirilirdi. İctimai nəqliyyatın hərəkəti getdikcə azalır, az qala heçə endi. Dəbdəbəli mağazalar bir-bir bağlandı, qalan mağazaların vitrinlərinə çatışmayan malların adları yazıldı və mağazalar qarşısında növbələr yarandı.

Oran şəhəri qərribə bir görkəm aldı. Piyadaların sayı çox artmışdı. Əvvəllər küçələrin boş olduğu vaxtlarda indi adam qaynaşırdı. Mağazalar və bə'zi idarələr bağlandığından bekar qalmış adamlar küçələrə çıxır, kafelərdə oturdular. Hələlik onların bekarlığı işsizlik deyil, mə'zuniyyət sayılırdı. Günortadan sonra, saat üçə yaxın aydın səmalı Oran şəhərinə baxan hər kəs elə bilirdi ki, şəhərdə bayram keçirilir, əhalinin sərbəst əylənməsi naminə nəqliyyat dayandırılıb və mağazalar da bağlanıb.

Mə'lum məsələdir ki, əhalinin ümumi mə'zuniyyəti kino-teatrlara çox xeyir verdi. Amma iki həftədən sonra yeni film ehtiyatı qurtardı və kino-teatrlar əvvəl göstərdikləri filmləri təkrar etməyə başladılar. Buna baxmayaraq, onların gəliri azalmırdı.

Kafelərin də işi yaxşı gedirdi. Şərab və başqa spirtli içkilər ticarətin əsasını təşkil edən bu şəhərdə içgi ehtiyatı çox olduğundan kafelər boş qalmırdı. Sözü düzü, içgi çox satılırdı. Kafelərdən biri belə bir reklam yazmışdı: "Tünd şərab mikrobu öldürür. Camaat onsuz da əvvəlcədən eşitmişdi ki, spirtli içki yoluxucu xəstəlikdən qoruyur və bu fikir indi daha da ciddiləşdi. Hər gecə saat ikiyə yaxın kafelərdən çıxarılmış içgi düşgünləri küçələrdə dolaşır və şən ovqatları ilə şəhəri cana gətirirdilər.

Bütün bu dəyişikliklər elə tez baş vermiş və elə qərribə görünürdü ki, onları təbii, uzun çəkəcək bir vəziyyət kimi dərk etmək çətin idi. Elə buna görə də hər kəs öz şəxsi hisslərinə daha çox əhəmiyyət verirdi.

Şəhər darvazalarının bağlandığı vaxtdan iki gün sonra həkim Ryö xəstəxanadan çıxarkən Kotarla rastlaşdı. Kotarın keyfi kök idi və həkim ondan hal-əhval tutduqda:

—Bəli, hər şey yaxşıdır, —deyə qısa boy kişi cavab verdi. —Həkim, deyin görək bu taun söhbəti nə yerdədir, deyəsən, doğru çıxır axı!

Həkim onun sözünü təsdiqlədi, müsahibi isə gizli bir sevinclə dedi:

—Yəqin ki, tez qurtarmayacaq. Hər şey alt-üst olacaq.

Onlar bir müddət yanaşı getdilər. Kotar danışdı ki, varlı tacir qonşularından biri evinə çoxlu ərzaq toplayıb ki, bahalıq düşəndə satsın. Amma özü xəstəliyə tutulub və onu xəstəxanaya aparmağa gələnlər çarpayısının altından çoxlu konserv tapıblar. "Kişi öldü. Taunu pulla sağaltmaq olmur. Kotar epidemiya haqda yalan, gerçək çoxlu əhvalat danışdı. O eşitmişdi ki, guya şəhər mərkəzində taun yoluxmuş bir kişi səhər vaxtı qızdırma içində küçəyə çıxıb, rast gəldiyi ilk qadını tutub, sinəsinə sıxıb və qışqırıb ki, ona taun yoluxub.

—Yaxşı! —deyə Kotar qorxulu söhbətinə uyğun gəlməyən şən bir səslə əlavə etdi. —Belə çıxır ki, biz hamımız havalanacağıq.

Elə həmin gün günortadan sonra Jozef Qran da həkim Ryöyə ürəyini açmışdı. O, madam Ryönün şəklini masanın üstündə görüb, həkimə baxmış, həkim isə onun sual dolu baxışına cavab vermişdi ki, arvadı şəhərdən kənardə müalicədədir. Qran demişdi: "Əslinə qalsa, bəxtiniz gətirib. Həkim isə cavab vermişdi ki, doğrudur, bəxti gətirib, amma arvadının xəstəliyi onu çox narahat edir. Qran isə demişdi: "Eh! Sizi başa düşürəm.

Ryö onu tanıdığı vaxtdan bəri ilk dəfə idi ki, Qran açıq söhbətə girişirdi. Doğrudur, o danışanda ilişir, lazımı sözləri arayırdısa da, hər halda, söz tapıb danışa bilirdi və adama elə gəlirdi ki, həmin söhbətə başlamağa çoxdan hazırlanmış.

O, lap gənc yaşında evlənib, qonşuluğundakı gənc kasıb bir qızla ailə qurub. Evlənmək üçün təhsilini yarımçıq qoyub, işə giribmiş. Nə sevgilisi Janna, nə də onun özü məhəllədən kənara çıxmazlarmış. O qızla görüşə onların evinə gətirmiş və qızın valideynləri gələcək kürəkənlərinin utancaqlığına gülürlərmiş. Qızın atası ocaqçı imiş. İstirahət günləri evdə, pəncərənin qarşısında oturub, iri əllərini dizləri üstünə qoyub, dinməzəcə küçəyə, adamlara tamaşa edərmiş. Anası isə bütün günü ev işləri ilə məşğul olur, Janna da ona kömək edirmiş. Qadın elə cansız imiş ki, Qran onu küçədə görəndə yazığı gəlirmiş. Günlərin birində Janna dükanın vitrinində bəzədilmiş yeni il ağacına baxıb, "Ah, necə gözəldir deyə Qrana sığınmışdı. Elə həmin andaca, Qran qızın əlini öz əlinə alıb sıxmış və beləliklə, onlar evlənmək qərarına gəlmişdilər.

Qranın danışdığına görə bu tarixçənin gerisi lap sadə olub. Elə hamı kimi onlar da evlənilər, bir müddət biri-birini sevilər, işləyiblər. İş adamın başını elə qarışdırır ki, sevgi yaddan çıxır. Janna da işləməli olub, çünki idarə müdiri Qranın məşını artıracağına söz vermiş, amma sözünə əməl etməmişdi. Adam bir az fikirləşsə, Qranın nə demək istədiyini

anlaya bilərdi. Belə ki, iş yorub, onu əldən salıb, getdikcə ruhdan düşüb, gənc arvadına qayğı və mehribanlıq göstərməyə imkanı qalmayıb. Varlanmağa ümidi qalmayan kasıblar çox işləyir, axşamlar yorğun olur, masa arxasında mürgü vururlar. Belə vəziyyətdə ehtiras da sönür. Yəqin ki, Janna əzab çəkib, amma bir söz deməyib, bə'zən adam çəkdiyi əzabdan da xəbərsiz olur. Beləcə illər keçib. Sonra Janna çıxıb gedib. Mə'lum məsələdir ki, tək getməyibmiş. “Səni sevirdim, amma daha təngə gəlmişəm... Elə bilmə ki, xoşbəxt həyat arxasınca qaçıram. Yeni bir həyata başlamaq üçün xoşbəxt olmaq vacib deyil. Bəli, Jannanın ona yazdığı məktubun məzmunu belə idi.

Jozeף Qranın özü də əzab çəkmişdi. Ryönün dediyi kimi, istəsə, o da yeni həyata başlaya bilərdi. Amma cəsarət eləməirdi.

Arvadının fikri indi də ona rahatlıq vermirdi. Ən böyük arzusu da bu idi ki, ona məktub yazıb təqsirkar olmadığını sübuta yetirsin. “Amma çətin məsələdir, —deyirdi, —Çoxdandı bu barədə fikirləşirəm. Sevdalı günlərimizdə biri-birimizi yaxşı anlayırdıq. Sevgi daimi deyil. Müəyyən bir vaxtda onu saxlamaq üçün lazımi sözlər deyə bilərdim, amma dilim gəlmirdi. Qran hərdən yaylıqla burnunu silir, sonra da bığlarını təmizləyirdi. Ryö dinməzəcə ona bixirdi.

—Məni bağışlayın, həkim, —deyə Qran sözünə davam etdi. —Heç bilmirəm necə deyim? Sizə inanıram. Ürəyimi açıb, sizinlə danışa bilərəm. Elə açıq danışdığımıza görə də həyəcanlanıram.

Açıqca duyulurdu ki, taundan qorxmağı Qran heç ağına da gətirmirdi.

Axşam üstü Ryö arvadına teleqram vurub bildirdi ki, şəhər bağlanıb, özü yaxşıdır, arvadının tez sağalmasını arzulayır və onu unutmur.

Şəhər darvazalarının bağlandığı vaxtdan üç həftə sonra Ryö xəstəxanadan çıxarkən bir oğlanla rastlaşdı. Oğlan onu gözləyirdi və sözünə belə başladı: “Güman edirəm ki, məni unutmamısınız.

O Ryöyə tanış gəlsə də, kimliyi yada düşmədi.

—Bu əhvalatlardan əvvəl sizin görüşünüüzə gəlmişdim, — deyə oğlan sözünə davam etdi. —Ərəblərin həyat tərzi haqda mə'lumat almaq istəyirdim. Mən Raymon Ramberəm.

—Hə! yadıma düşdü. İndi sizin reportaj hazırlamaq üçün yaxşı mövzunuz var.

Hiss olunurdu ki, oğlan nigarançılıq keçirir. O, həkimə dedi ki, başqa məsələdən danışmaq istəyir və Ryönün köməyinə ehtiyacı var.

—Müraciətimə görə məni bağışlayın, —deyə o əlavə etdi. —Bu şəhərdə heç kəsi tanımıram, qəzetimizin buradakı müxbiri də səfəhin biridir.

Ryö təklif etdi ki, mərkəzdəki dispanserə qədər birgə gedib, söhbət etsinlər. O dispanserə bə'zi göstərişlər verməli idi. Onlar qara əhali yaşayan məhəllənin darısqal küçələri ilə aşağı endilər. Axşam düşürdü. Adi günlərdə adam qaynaşan bu küçələr elə bil tamam kimsəsiz idi. Axşamın qızartısı çökmüş səmada şeypur səsi yayılır və bununla da əsgərlər hələ iş başında olduqlarını bildirirdilər. Qarışq küçələrin mavi, boz, bənövşəyi rənglərə boyanmış divarları arası ilə getdikcə Ramber həyəcanlı səslə öz dərdini danışdı. Onun qadını Parisdə qalmışdı. Əslinə qalsa, həməən qadın onun arvadı deyildi, amma hər halda onun qadını idi. Şəhər bağlanan kimi qadına teleqram göndərib. Əvvəlcə elə bilirdim ki, müvəqqəti bir çətinliyə düşüb və qadınla məktublaşa bilər. Orandakı həmkarları bildiriblər ki, kömək etmək imkanları yoxdur, poçt onun məktubunu qəbul etməyib, prefekt idarəsinin katibəsi şikayətinə məhəl qoymayıb. “Hər şey yaxşıdır. Yaxın görüşə qədər sözləri yazılmış bir teleqramı yola salmaq üçün iki saat növbəyə durmalı olub.

Amma şəhər yerindən qalxanda fikirləşib ki, bu vəziyyətin nə qədər davam edəcəyi mə'lum deyil və o bir çarə qılmalıdır. Şəhərdən çıxmaq qərarına gəlib. E'zamiyyə vərəqinin köməyi ilə (onun sənətinin üstünlükləri var) prefekt idarəsi rəisi ilə görüşə bilib. Rəisə söyləyib ki, Oran şəhəri ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, burada qalmaq istəmir, bura təsadüfən gəlib çıxıb, şəhərdən çıxandan sonra, karantinə düşməli olsa da, getmək istəyir. Rəis isə cavab verib ki, onun vəziyyətini yaxşı başa düşür, amma istisnaya yol verə bilməz, hər halda vəziyyəti nəzərə alar, amma ümumi ünsiyyət elə ciddidir ki, heç bir çıxış yolu qalmayıb.

—Axı mən bu şəhərdə yad adamam, —deyə Ramber sözünü tamamladı.

—Bəli, elədir. ümid ona qalır ki, epidemiya çox çəkməyəcək.

Söhbəti yekunlamaq üçün həkim Ramberə təsəlli verməyə çalışdı. Məsləhət gördü ki, Oran əhvalatlarından maraqlı reportajlar hazırlasın. Ramber çiyinlərini çəkdi. Onlar mərkəzə çatmışdılar.

—Bilirsinizmi, həkim, mən, doğrudan da, çox pis vəziyyətə düşmüşəm. Axı mən dünyaya ancaq reportajlar yazmaq üçün gəlməmişəm. Mən istəyirəm öz qadınım ilə yaşayım. Buna haqqım yoxdur yə'ni?

Ryö cavab verdi ki, Ramber haqlıdır.

Mərkəzdəki bulvarda əvvəlki izdihamdan əsər-əlamət yox idi. Rast gələn bir-iki adam da hara isə təsəssirdi. Adamların təbəssümü yoxa çıxmışdı. Ryö fikirləşdi ki, vəziyyət Ransdoq agentliyinin bu günkü mə'lumatından sonra dəyişib. İyirmi dörd saat əvvəl camaat hələ ümidlə yaşayırdı. Aldıqları təzə mə'lumat hələ yaddaşlarından silinməyib. Ramber sakit-sakit danışdı:

—Məsələ burasındadır ki, həmən qadınla, tanışlığımız təzə olsa da, biri-birimizi duymağa başlamışdıq.

Ryö dinib-danışmışdı.

—Söz-söhbətimlə sizi darıxdırıram, —deyə Ramber yenə dilləndi. —İstəyirdim sizdən xahiş edirəm ki, əgər mümkünsə, xəstə olmamağım haqda mənə arayış verəsiniz.

Ryö başını sikələdi, səkidə qaçarkən yıxılan balaca bir oğlanı ehməlcə qaldıraraq, ayaq üstə qoydu. Onlar gəlib Arm meydanına çıxdılar. Respublika şərafinə ucaldılmış abidənin özü kimi ətrafındakı əncir və palma ağaclarının yarpaqları da tozlu və bulaşlıq idi. Onlar abidənin yanında dayandılar. Ryö ağımtıl toza bulaşmış çəkmələrini növbə ilə səkiyə çırpdı. Sonra Ramberə baxdı. Həsir şlyapası arxaya dartınmış, boş bağlanmış qalstukun altında yaxası açıq qalmış, üzü yaxşı qırılmamış bu jurnalist acınacaqlı bir günə düşmüşdü.

—İnanın ki, mən sizi yaxşı başa düşürəm, —deyə Ryö dilə gəldi. —Amma siz düz fikrə düşməmişsiniz. Mən sizə arayış verə bilmərəm, çünki xəstə olub-olmadığınızı bilmirəm. Həm də ona görə ki, elə mənim otağımdan, yaxud prefekt idarəsindən çıxacağınız andaca xəstəliyə tutulmadığınıza zəmanət verə bilmərəm. Həm də ki...

—Həm də ki? —deyə Ramber soruşdu.

—Həm də ki, əgər sizə belə bir arayış versəm də, xeyri olmayacaq.

—Nəyə görə?

—Çünki bu şəhərdə sizin vəziyyətinizə düşmüş minlərlə adam var və onları şəhərdən buraxmaq olmaz.

—Yaxşı, onlara taun yoluxmayıbsa necə?

—Bu da əsaslı səbəb deyil. Mən də yaxşı bilərəm ki, acınacaqlı vəziyyətdir. Amma bu vəziyyət hamımıza aiddir və şəraitlə bəzişməliyik.

—Axı mən ki, buralı deyiləm!

—Çox təəssüf ki, hazırkı vəziyyətdə siz də hamı kimi buralı sayılırsınız.

Jurnalist həyəcanla dedi:

—Sizə and içirəm ki, burada söhbət bəşəri hisslərdən gedir. Biri-birini sevən iki şəxsin ayrılıqdan necə əzab çəkməsini bəlkə də anlama bilmirsiniz.

Ryö cavab verməyə tələsmədi. Az sonra dilə gəlib dedi ki, o ayrılığın əzabını duyur. Bütün varlığı ilə arzu edir ki, Ramber öz qadınına qovuşsun, sevənlər heç vaxt ayrı düşməsinlər. Amma arada qanun və qadağalar var, arada taun var. Həkimin işi isə öz borcunu yerinə yetirməkdir.

Ramber incik səslə dedi:

—Yox, siz mənə duya bilmirsiniz. Siz qanunun dili ilə danışırınsınız, təsəvvürünüz mücərrəddir.

Həkim qarşısındakı Respublika abidəsinə baxa-baxa dedi ki, qanun dili ilə danışdığını əmin olmasa da, şəraitin dili ilə danışdığını yaxşı bilir. Bunlar isə həmişə eyni olurlar. Ramber qalstkunu düzəldərək dedi:

—Belə çıxır ki, mən özüm başıma çarə qılmalıyam? Amma nə cür olsa, bu şəhərdən gedəcəyəm, —deyə incik səslə sözünü tamamladı.

Həkim yenə də bildirdi ki, onun vəziyyətini başa düşür, amma kömək göstərə bilməz.

—Xeyr, kömək göstərə bilərsiniz, —deyə Ramber qəfildən coşdu. —Mənə deyiblər ki, görülən tədbirlərdə sizin rolunuz böyük olub. Elə ona görə də sizin görüşünüzə gəlmişəm. Fikirləşdim ki, hazırladığınız tədbirlərdə, heç olmasa, bir istisnaya yol verə bilərsiniz. Amma görürəm ki, sizə fərqi yoxdur. Heç kimin vəziyyətini nəzərə almamırsınız. Ayrı düşənlərin sizə dəxli yoxdur.

Həkim e'tiraf elədi ki, müəyyən mə'nada jurnalist haqlıdır, tədbir görülərkən heç kimin vəziyyətini nəzərə almaq istəməyib.

—Bəli! Başa düşürəm, —Ramber dilləndi. —İndi ümumi mənafe dən danışacaqsınız. Axı bu ümumi mənafe də ayrı-ayrı adamların mənafeyindən ibarətdir.

Həkim elə bil fikirdən ayrıldı:

—Yaxşı, məsələ həm elədir, həm də başqa cür. Heç kimi təqsirləndirmək lazım deyil. Nahaq yerə acıqlanırsınız. Bu vəziyyətdən qurtara bilsəniz, mən də çox şad olaram. Sadəcə olaraq, elə işlər var ki, vəzifə borcuma görə yol verə bilmərəm.

Jurnalist səbirsizliklə başını yellədi:

—Doğrudur, nahaq yerə acıqlanıram. Onsuz da vaxtınızı çox almışam.

Həkim ondan xahiş etdi ki, icazə üçün get-gəlləri haqda mə'lumat versin və onu təqsirkar saymasın. Həkim həm də dedi ki, görüşüb məsləhətləşsələr, bəlkə də bir çıxış yolu tapa bilərlər. Ramber elə bil qəfildən pərt olmuşdu, bir müddət susub dedi:

—Hə, bəlkə də. Sizin dediklərinizə, mənim ümitsizliyimə baxmayaraq, bəlkə də bir yol tapıldı. —Qısa tərəddüddən sonra əlavə etdi: —Hər halda mən sizə haqq qazandıra bilmirəm.

O, şlyapasını alnına tərəf çəkib, tələsik addımlarla uzaqlaşdı. Ryö onun Jan Tarunun yaşadığı mehmanxanaya girdiyini də gördü.

Həkim onun arxasınca baxıb, başını buladı. Jurnalist öz xoşbəxtliyi üçün darıxmaqda haqlı idi. Bəs onu təqsirləndirməkdə də haqlı idimi? “Təsəvvürünüz mücərrəddir. Taunun gücləndiyi, həftədə beş yüz adam öldürdüyü bir şəhərin xəstəxanasında gecə-gündüz çalışmaq mücərrədlikdir yə'ni? Bəli, bədbəxtliyin özündə də bir az mücərrədlik və qeyri-adilik var. Elə ki, mücərrədlik adamları qırmağa başladı bu mücərrədliklə mübarizə etmək lazımdır. Ryö bilirdi ki, bu çətin bir mübarizədir. Məsələn, ona tapşırılmış təzə xəstəxanayı da (üç təzə xəstəxana açılmışdı) idarə etmək çətin məsələ idi. O, ümumi məsləhətxananın qarşısında qəbul otağı ayırmışdı. Otağın ortasında dərmanlı su ilə dolu bir hovuz qazılmış, suyun ortasında isə kərpicdən adacıq qurulmuşdu. Qəbul olunan xəstəni həmən adacığa çıxarır, paltarını soyundurub suya tökür, özünü çimizzdirir, qurulayır, xəstəxana paltarı geydirib, Ryöyə təhvil verirdilər. Daha sonra xəstə palatalardan birində yerləşdirilirdi. Xəstəxanayı məktəb binalarından birində açmağa məcbur olmuşdular və burada yerləşdirilmiş beş yüz çarpayının az qala hamısı tutulmuşdu. Səhər qəbulunda Ryönün özü iştirak edir, xəstələrə vaksin vurulur, yaralarını çörtib boşaldırdı. Sonra o statistik mə'lumatı öyrənir, günortadan sonra isə xəstələri məsləhətxanada qəbul edirdi. Axşam üstü ev çağırışlarına gedir və evə gecədən xeyli keçəndən sonra qayıdırdı. Keçən gecə arvadından gəlmiş teleqramı verərkən anası Ryönün əllərinə baxıb demişdi ki, onun əlləri əsməyə başlayıb. Ryö isə belə cavab vermişdi:

—Hə, ola bilər, vəziyyət düzələndə əsəblərim də qaydaya düşəcək.

Ryö cüssəli və dözümlü adam idi. Hələ işdən yorulmamışdı. Amma xəstə çağırışına getmək əzablı bir işə dönmüşdü. Epidemiya qızdırması müşahidə olunan kimi xəstəni aparmaq lazım idi. Elə bu yerdə də sözün əsl mə'nasında anlaşılmazlıq və çətinlik başlayırdı. Xəstənin qohumları bilirdilər ki, onu ancaq sağalandan yaxud öləndən sonra görə biləcəklər. “Rəhm edin, həkim deyər Taru yaşayan mehmanxanada xidmətçilik edən gənc qadının anası madam Lore yalvarmağa başlayırdı. Bu sözlərin nə mə'nası vardı? Mə'lum məsələdir ki, həkim rəhmdil idi. Amma indi rəhmdillik vaxtı deyildi. Xəstəxanaya zəng vurmaq lazımdı. Çox keçməmiş xəstəxana maşınının səsi eşidilirdi. Əvvəlcə qonşular pəncərələrini açır, küçəyə boylanır, sonra isə tələm-tələsik pəncərələri bağlayırdılar. Elə mübahisə, göz yaşları, yalvarış, bir sözlə, anlaşılmazlıq başlayırdı. qızdırma və qəhərdən yanan bu mənzillərdə adamlar az qala havalanırdılar. Amma xəstəni aparırdılar. Sonra Ryö də çıxıb gedirdi.

İlk günlər o xəstəliyi tə'yin edən kimi xəstəxanaya zəng vurur və xəstəni yola salmamış başqa çağırışa gedirdi.

Onda xəstənin qohumları qapıları bağlayır, əzizləri isə əbədi ayrılmaqdan sa taunla üz-üzə qalmağı üstün tuturdular. Adamlar qışqırır, xəstəni vermək istəmir, polis, daha sonra isə hərbcilər köməyə gəlir və xəstəni zorla aparırdılar. Sonrakı həftələr Ryö xəstənin yanında oturub, xəstəxana maşınına gözləməyə məcbur olurdu. Həkimlərə könüllü köməkçilər qoşulduqdan sonra, Ryö bir xəstəni müayinə edib, ləngimədən başqa bir çağırışa gedə bilirdi. Amma ilk günlərin hamısında madam Lorenin sün'i tullərlə bəzədilmiş kiçik mənzilində baş vermiş əhvalata bənzər səhnələr başlayırdı. Ana həkimin qarşısına çıxır, çaşğın bir təbəssümlə deyirdi:

—Güman edirəm ki, bizim uşağın qızdırması camaatı qorxuya salan qızdırmadan deyil.

Həkim isə dinməzəcə xəstənin yorğanını və köynəyini qaldırır, onun qarnına, budlarına səpələnmiş qırmızı ləkələrə və bud dibindəki şişkin yaralara baxırdı. Ana qızının bud dibi yaralarını görəndə özünü saxlaya bilmir, dəhşətdən qışqırırdı. Hər axşam analar övladlarının çılpaq bədənində ölüm əlamətlərini görür, beləcə qışqırır, hər axşam analar Ryönün əllərindən tutub yalvarır, gərəksiz sözlər deyir, göz yaşı tökür, hər axşam xəstəxana məşını gəlir, yersiz dava-dalaşa və ağrı-acıya harayçılıq edirdi. Biri-birinə bənzəyən belə axşamların oxşar səhnələrinə Ryö elə adət eləmişdi ki, hər yeni çağırışda eyni hadisəyə hazırlaşır. Bəli, taun da indi yeknəsək idi. Burada dəyişən bircə şey varsa, o da Ryönün özü idi. O özündə baş verən dəyişikliyi Respublika abidəsinin yanında tələsik addımlarla mehmanxanaya gedən Ramberin arxasınca baxdığı axşam duymağa başlamışdı.

Bu ağır həftələrin sonunda, ağır axşamlardan sonra Ryö hiss eləmişdi ki, onun rəhmdilliyi öz-özünə yox olmağa başlayıb! Rəhmdillik əhəmiyyətsiz bir şeyə dönəndə gözdən düşürmüş. Bu ağır günlərin Ryö üçün yeganə təsəllisi ürəyinin belə sərtləşməsi oldu. O bilirdi ki, sərt ürəklə öz vəzifəsinə daha yaxşı əməl edə biləcək. Buna hələ bir az sevinirdi də. Gecə saat ikidə anası onu qarşılayanda gözlərindəki boşluğu duyur və oğlunun bu yeni görkəminə acıyırdı. Mücərrədliklə mübarizə apara bilmək üçün adamın özü də bir az mücərrəd olmalıdır. Axı bunu Ramber kimi adama necə izah edəsən? O öz xoşbəxtliyinə mane olan hər şeyi anlaşılmaz sayır. Əslinə qalanda Ryönün özü də bilirdi ki, jurnalist bir növ haqlıdır. Amma Ryö onu da bilirdi ki, bə'zi hallarda mücərrədlik xoşbəxtlikdən güclü çıxır və bunu nəzərə almaq lazımdır. Ramberin əvvəlki e'tiraflarından görünürdü ki, onun düşdüyü vəziyyət daha ağır bir hal idi. İndi o özünün xohbəxtlik arzusunu taunun mücərrədlikləri ilə vuruşdurmalı idi. Uzun çəkən eidemiya vaxtı bizim şəhərin bütün həyatı beləcə bir mübarizədən ibarət idi.

* * *

Amma bə'zilərinə anlaşılmaz, mücərrəd görünən hadisələr başqaları üçün adi həyat həqiqəti idi. Taun epidemiyasının birinci ayının sonu, ölənlərin sayının artması və keşiş Panelunun bir moizəsi sayəsində hüzürlü günlərə çevrilmişdi. Keşiş Panelu qoca Mişelin xəstələndiyi ilk günlərdə ona keşiş də çəkmişdi. Keşiş Oranın coğrafiya cəmiyyətinin bülletenindəki çıxışları sayəsində də ad qazanmışdı. O öz moizələri ilə əhalini elə cəlb eləmişdi ki, müasir individüplizm mövzusunda mə'ruzə oxuyan mütəxəssis onun qədər dinləyici tapa bilməzdi. O öz çıxışları ilə xristianlığın elə bir növünü təbliğ edirdi ki, həm müasir sərbəstliklərdən azad idi, həm də keçmişin qaranlıq təsəvvürlərindən. Keşiş öz dinləyicilərini acı həqiqətlərin əsiri etmək istəmirdi. Elə buna görə də rəğbət qazanmışdı.

Beləliklə, həmənin ayının sonunda din xadimləri qərara almışdılar ki, tauna qarşı mübarizədə öz üsullarından istifadə etsinlər. Onlar dindarları bir həftə ərzində birgə dua oxumağa çağırmışdılar. Bu dini mərasim bazar günü, tauna qurban getmiş müqəddəs Roxun şərəfinə təntənəli ayınlərlə başa çatmalı idi. Elə bu münasibətlə keşiş Paneludan xahiş etmişdilər ki, son mərasimdə çıxış eləsin. On beş gündən bəri Panelu ata müqəddəs Avqustin və Afrika kilsəsi mövzusunda mə'ruzə hazırlayırdı. Kilsənin yeni tapşırığını da böyük məmnuniyyətlə qəbul etdi.

Hələ mərasim möizəsinə xeyli qalmış şəhərdə bu barədə söhbət gedirdi. Sonra isə həmənin möizəni çətin dövrün tarixində mühüm hadisə saydılar.

Dini mərasim həftəsində çox adam iştirak elədi. Adi günlərdə Oran camaatı dini mərasimlərə çox əhəmiyyət vermir. Məsələn, bazar günləri səhərlər əhalinin çoxu kilsə yığıncağına deyil, dəniz çimərliyinə tələsirdi. Elə indi də dinə münasibət dəyişməmişdi. Bir yandan şəhər darvazaları bağlandığına görə şəhərdən çıxıb çimərliklərə getmək mümkün deyildi, digər tərəfdən isə camaat qərribə əhvalatlar və həyatlarında nə isə bir dəyişiklik baş verdiyini duymağa başlamışdı. Amma çoxu hələ də güman edirdi ki, epidemiya tezliklə kəsiləcək və ayrı düşənlər öz ailələrinə qovuşacaqlar. Hələlik ciddi sıxıntı çəkmirdilər. Onlara elə gəlirdi ki, taun çağırılmamış qonaq kimi bir şeydir, gəldiyi kimi çıxıb gedəcək. Camaat qorxuya düşsə də, hələ bədbinləşmişdi. Taun hələ elə bir səviyyəyə çatmamışdı ki, hamı ancaq onunla məşğul olsun və əvvəlki həyat tərzini unudulsun. Camaat nə isə gözləyirdi. Taun onlarda elə bir əhvali-ruhiyyə yaratmışdı ki, istər dinə qarşı, istərsə də başqa məsələlərə qarşı nə e'tinasızlıq edir, nə də ehtirasa yol verirdilər. Onların bu münasibətini "obyektivlik adlandırmaq olardı. Dini dualar həftəsi iştirakçılarının çoxu da belə adamlardan idi və onlardan biri həkim Ryöyə demişdi: "Hər halda bunun bizə zərəri dəyməz. Taru öz

gündəliyinə yazmışdı ki, çinlilər belə vəziyyətdə taun ilahəsi qarşısında təbil çalılar və təbil çalmanın profilaktik tədbirlərdən tə'sirli olub-olmamasını tə'yin etmək heç cür mümkün deyil. O həm də qeyd edirdi ki, taun ilahəsinin mövcud olub-olmadığını bilmədiyimiz üçün bu barədə dəqiq söz də deyə bilmərik.

Hər halda, şəhərin beş kilsəsi bütün həftə dindarlarla dolurdu. İlk günlər camaatın çoxu kilsənin qarşısındakı palma və nar bağında toplaşır, içəridən eşidilən çıxışlara və dualara qulaq asırdılar. Sonra onlar da biri-birindən nümunə götürür, yavaş-yavaş içəri keçir, öz utancaq səslərini dua oxuyan xorun səsinə qatırdılar. Bazar günü isə camaat elə çoxaldı ki, girəcəyin pilləkənləri də adamlarla doldu. Bir gün övvəldən hava tutqunlaşmışdı və bazar günü güclü yağış yağdı. Çöldə qalanlar çətirlərini açmışdılar. Keşiş Panelu möizə kürsüsünə qalxdığı vaxt içərini yaş parça iyi bürümüşdü.

O, ortaboş olsaydı da, cüssəli görünürdü. Kürsüyə söykənib, iri əlləri ilə kürsünün kənarlarından yapışandan sonra qara kölgəsi və polad sağanaqlı eynəyindən başqa heç nə görünmürdü. Səsi güclü və ehtiraslı idi, çöldə də eşidilirdi. Elə ki, "Qardaşlar, siz bəlaya düşmüşünüz və bu bəlaya layiqsiniz cümləsi ilə camaata hücum etdi, içəridəkilər də, çöldəkilər də yerlərində qurdalandılar.

Çıxışın gerisi mə'naca əvvəlki acı cümləyə uyğun gəlmədi. Yalnız sonrakı cümlələrdən camaat anlamaya başladı ki, bu məşhur natiq həməən ağır cümlə ilə bütün çıxışının mövzunu şərh etmək istəyirmiş. Elə bu cümlədən sonra Panelu ata Misir taununun təsvirini misal gətirdi və dedi: "Bu bəla dünyaya endiyi ilk dəfədən allahın düşmənlərinə zaval vermək üçün gəlib. Fir'on əbədiyyət qaydalarına zidd çıxdığına görə taun ona diz çökdürdü. Tarixin ilk günlərindən allahın bəlaları lovğaları və haqqı görməyənləri diz çökdürüb. Bunu başa düşün və diz çökün.

Çöldə yağış daha da güclənmişdi və keşişin bu son cümləsi sakitcə qulaq asan camaatı bir anlıq çaşdırdı. Pəncərələri döyəcəyəni iri yağış damlalarının səsi daha aydın eşidildi. Adamların bə'ziləri qısa tərəddüddən sonra yerlərindən qalxıb, döşəmə üstündə diz çökdülər. Sonra başqaları onlara baxıb, nümunə götürdü, sıralar biri-birinin ardınca tərpsədi və çox keçməmiş camaatın hamısı dizi üstə çökdü. Panelu qamətini düzəltdi, dərindən nəfəs aldı və səsinə bir az da güc verdi: "Əgər taun sizinlə qarşılaşıbsa, deməli, ciddi fikirləşməyin vaxtı çatıb. Düzgün adamların qorxuya düşməyinə dəyməz, zalımlar isə lərzəyə düşməlidirlər. Geniş dünya xırmanında allahın zavalı bəşər taxılını elə hövsəyəcək ki, saman buğdadan tamam ayrılacaq. Burada saman buğdadan çox olacaq. Allahın özü belə cəza vermək istəməzdi. Lap qədimdən dünyada yamanlıqlar mövcuddur, lap qədimdən də dünya tanrının rəhmdilliyinə güvənib. Kim ki, öz günahını qandı, hər arzusuna çatırdı. Öz günahını e'tiraf etməkdən heç kəs çəkinmirdi. Vaxtı gələndə günahlar üzə çıxır. Çoxu fikirləşirdi ki, həyatın axınına düşmək daha asandır və tanrının rəhmdilliyi daimidir. Amma həmişə belə qala bilməzdi. Çoxdandı tanrı bu şəhərin əhalisinə rəhmdillik edirdi. Amma onun səbri tükəndi, dözə bilmədi, rəhmli baxışını yana çevirdi. Allahın nəzərindən kənar düşdüyümüzə görə taun bəlası bizi yaxaladı!

Zalda kim isə səbirsiz at kimi fıncırdı. Qısa sükutdan sonra keşiş nisbətən sakit səslə sözünə davam elədi: "Bir misal deyim, "Qızıl əfsanədə yazılıb ki, kral Hübərtin dövründə, Lombardiyada İtaliya əhalisi elə güclü bir tauna tutulubmuş ki, sağ qalanlar ölümləri basdırmağa güc-bəla ilə çatışmışdılar. Taun, əsasən Roma və Paviranı bürüyübmiş. Həməən vaxt xeyirxah bir məlakə peyda olub, şəhər məlakəyə göstəriş verirmiş. Şəhər məlakə kamanı dartır, evlərə ox atırmış. Hansı evə neçə ox atılsa, həməən evdə oxların sayı qədər adam ölmüş.

Panelu qısa qollarını çölə tərəf uzatdı, narın yağış dumanının arxasında qalmış nəyi isə göstərirmiş kimi, uca səslə dedi: "Qardaşlar, indi bizim küçələrimizə həməən oxlardan yağır. Baxsanız, görərsiniz ki, evləriniz üzərindəki taun məlakəsi Lüsifer kimi gözəl, şərin özü kimi gözqamaşdırandır. Sağ əli ilə qırmızı kamanı qaldırır, sol əlini isə evlərinizə tuşlayır. Bəlkə indi də barmağınızı sizin qapılardan birinə tuşlayıb və qapınıza onun oxu sancılıb; bəlkə də indi taun sizin evinizə girib, otaqda oturub, qayıtmağınızı gözləyir. Bəla hazırdır, səbirlə gözləyir, o dünyanın özü kimi əbədidir. O, əlini sizə uzadıbsa, heç bir bəşəri qüvvə, gərəksiz insan elmi də sizi onun cəngindən qurtara bilməz. Zaval sizə əl atıbsa, xırmanda hövsənən qılçıq kimi həyatdan kənara düşəcəksiniz.

Bu yerdə keşiş camaatın düşdüyü bəlaya daha aydın dini mə'na verməyə çalışdı. O, xəstəliyi şəhərin üzərində oynayan, hara gəldi zərbə vuran, qana bulaşmış, havaya qalxan iri

bir dəyənəyə bənzətədi. Onun təsvirincə həmin dəyənək qan tökür, əzab verir və insanı həqiqəti düzgün anlamağa hazırlayırdı.

Uzun çıxışının sonuna yazın Panelu ata bir anlıq susdu. Onun saçını alına tökülmüş, həyəcədən bədəni əsir, kürsünün kənarlarını əlləri ilə bərk-bərk sıxırdı. Qısa fasilədən sonra o, ağır və ittihamlı bir səslə dedi: “Bəli, fikirləşmək vaxtı çatıb. Sizə elə gəlirdi ki, bazar günləri Allah evinə baş çəkməklə borcunuzu verirsiniz. Sizə elə gəlirdi ki, tanrıya yaltaqlanmaqla öz günahlarını yuya bilərsiniz. Amma tanrı yaxınlıq gözləyir. Onun böyük rəğbətini təsadüfi görüşlərlə qazanmaq olmaz. O sizi tez-tez görmək istəyirdi, o sizi bu yolla sevirdi və əslinə qalsa, sevginin bundan başqa yolu yoxdur. Tanrı sizin yolunuzu gözləməkdən bezikdi və sizə bəla göndərdi. Bəşər tarixi yaranandan bəri günah işləmiş şəhərlərin hamısı belə bəlalara düşər olublar. Siz indi günahın nə demək olduğunu bilirsiniz; onu Qabil və onun üç oğlu, daşqından əvvəlkilər, Sodom və Qomorh, Fir'on və Job, bütün günahkarlar da bildirdilər. İndi, şəhərinizə bəla gələndən bəri, siz də onlar kimi, canlı və cansızlara tamam başqa gözlə baxmağa başlamısınız. Nəhayət, indi siz bilirsiniz ki, ən vacib məsələyə yaxınlaşmaq lazımdır.

İçəriyə nəmli külək vurdu və şamların alovları titrəşdilər. Külək şam iyi və öskürək səslərini Panelunun durduğu xitabət kürsüsünə də çatdırdı. Keşiş camaatın xoşuna gələn bir incəliklə əsas məsələyə keçdi və sakit səslə dedi: “Bilirəm ki, sizin çoxunuz məndən müxtəsər söz gözləyirsiniz. Sizə əsas sözümlə sizi həqiqətə çağırmaq və bayaq dediklərimlə yanaşı sizə həyat sevinci arzulamaqdır. İndi elə bir vaxt deyil ki, məsləhətlərlə, yaxud qardaş köməyi ilə sizə xeyir vermək mümkün olsun. İndi həqiqət qanuna çevrilib. Düzgün yol isə məlakətin qırmızı oxla göstərdiyi yoldur. Bəli, qardaşlar, xeyirlə şəri, qəzəblə rəhmi, taunla xilas yanaşı qoymuş ilahi qüvvə burada açıqca duyulur. İndi sizə əzab verən bu bəla sizi ayıldır və haqqın yolunu göstərir.

Qədim zamanlarda Həbəşistan xristianları əbədi həyata qovuşmaq üçün taunu dini bir vasitə sayırlarmış. Xəstəliyə tutulmayanlar da xəstələnib ölmək üçün xəstə yorğanına bürünürmüş. Şübhə yox ki, belə xilas yolu düzgün yol deyil. Bu cür tələsmək xudpəsəndliyə bənzəyir. Allahdan çox tələsmək lazım deyil, vaxtı qabaqlamağa çalışanlar səhv yola düşürlər. Hər halda bu misal da bizim üçün dərs olmalıdır. İndi bizim inkişaf etmiş şüurumuzda belə bir fikir aydın iz salıb ki, hər əzabın axırı işıqlı əbədilikdir. Bu fikir əbədiliyə gedən yolun qaranlıqlarını işığa qərq edir. Bu fikir izah edir ki, ilahi qüvvə hər cür şəri xeyirə çevirir. Elə bu gün də, ölümün və əzabın təntənəsi günündə də həmmən fikir bizi əbədi sükuta və həyat mə'ramına doğru aparır. Budur, qardaşlar, mənim sizə deyəcəyim təsəlli sözləri bunlar idi və istəyirəm ki, siz buradan ancaq cəza qorxusu deyil, həm də təsəlli aparasınız.

Hamı hiss edirdi ki, Panelu çıxışını başa vurub. Çöldə yağış kəsmişdi. Nəmli səmadən axan Günəş şüaları meydana təzə işıq yaymışdı. Küçədən adamların və maşınların səsi eşidilirdi, oyanan şəhər dilə gəlmişdi. İçəridəki camaat dağılışmaq üçün hərəkətə gəlirdi. Elə bu vaxt keşiş dilə gəldi və dedi ki, onun əsas məqsədi taunun dini qüvvə və cəza vasitəsi olduğunu izah etmək idi, belə faciəvi bir mövzuda natiqlik məharəti göstərmək yersiz çıxırdı. Ona elə gəlirdi ki, hamı hər şeyi yaxşı anlayıb. Keşiş həm də yada saldı ki, Marseldə baş vermiş güclü taun vaxtı tarixçi Matyö Mare yazıbmiş ki, heç bir kömək və ümid yeri olmayan bir cəhənnəmə düşüb. Matyö Mare kor imiş! Keşiş Panelu isə tamam başqa cür fikirləşir, tanrı köməyinə və xristianlığın xilasına belə bir gündə daha çox ümidi olduğunu söyləyirdi. O ümid edirdi ki, qorxulu vəziyyətə, əzabla can verənlərin ah-naləsinə baxmayaraq, şəhər əhalisi göylərə üz tutub, məhəbbətlə dolu dini kəlamlar söyləyəcək. Qalanı isə Allahın öz əlindədir.

* * *

Dini moizənin bizim şəhər əhalisinə tə'siri olub-olmadığını demək çətindir. Müstəntiq cənab Oton həkim Ryöyə demişdi ki, onun fikrincə keşiş Panelunun çıxışı “tamam haqlı bir çıxış idi. Amma hamının fikri belə rəsmi deyildi. Sadəcə olaraq, bu çıxış indiyə qədər çaşqınlıq içində olanları başa salmışdı ki, namə'lum bir günaha görə anlaşılmaz vəziyyətə düşüblər və bütün şəhər həbsxanaya çevrilib. Bə'ziləri yeni vəziyyətə uyğunlaşaraq yaşamağa başlayır, başqaları isə, əksinə, hər vasitə ilə bu həbsxana şəraitindən can qurtarmağa çalışırdılar.

Camaat əvvəlcə bütün xarici aləmdən təcrid olunmaq məsələsinə ciddi əhəmiyyət verməmişdi. Onlar üçün bu vəziyyət də başqa müvəqqəti çətinliklər kimi bir şey idi. Amma elə ki, isti yay günlərində olduğunu anladılar, vəziyyət dəyişdi. Bə'ziləri ümitsizlik içində çıxış yolu axtarırdı.

Bilmirəm bu bir təsadüf idi ya yox, elə həməən bazar günündən sonra camaat bir növ qorxuya düşmüş və öz vəziyyətini daha aydın təsəvvür etməyə başlamışdı. Bu cəhəti nəzərə alsaq, şəhərdə vəziyyət elə bil yüngülləşmiş və dəyişmişdi. Amma bu dəyişkənliyin zahiri yaxud daxili olduğunu ayırd etmək çətin idi.

Dini möizədən bir-iki gün sonra Ryö Qranla həməən mövzuda danışa-danışa xiyabana tərəf getdiyi vaxt gecənin qarınılığında bir nəfərlə üz-üzə gəldilər. Həməən adam onların yolunu kəsir və keçib getmək bilmirdi. Vəziyyətə görə şəhərin işıqları gec yandırılırdı. Qəfildən işıqlar yandı. Arxada qalmış dirəkədeki lampa yolu kəsən adamın üzünü işıqlandırdı. Bu adam yolun ortasında durub səssizcə gülürdü, gözləri də yumulu idi. Kişinin ağarmış, heysiyyətsiz sifətindən iri tər damlları süzülürdü. Onlar keçib getdilər. Qran dedi:

—Bu kişi dəlidir.

Ryö Qranın qoluna girib aralandığı vaxt hiss etdi ki, o həyəcədən titrəyir və dedi:

—Çox keçməz ki, bizim bu divarların arasında hamı havalanar.

O yorulmuşdu, hiss edirdi ki, boğazı quruyub və Qrana dedi:

—Gedək bir şey içək.

Onların girdiyi kiçik kafedə tək bir lampa yanırdı, o da kassanın qarşısına qoyulmuşdu. Alatoranlıqda oturmış adamlar, nədənsə, asta səsle danışirdilər. Qran spirt sifariş edib, bir qurtuma içdi. Həkim təəccübləndi. Sonra Qran çölə çıxmaq istədi. Çölə çıxandan sonra Ryöyə elə gəldi ki, gecənin qaranlığı inilti səsləri ilə doludur. Küçə lampalarından yuxarıdakı qaranlıqdan zəif bir vıyılı eşidilir və adama elə gəlirdi ki, zaval qanad açıb, şəhərin qaranlıq və isti səmasında süzür. Qran dilə gəldi:

—Çox yaxşı, çox yaxşı.

Ryö fikirləşirdi ki, görəsən, Qran nə demək istəyir?

—Çox yaxşı, yaxşı ki, əlimdə işim var.

—Hə, bir işlə məşğul olmaq vacibdir, — deyə Ryö cavab verdi.

Göyden eşidilən vıyılıya qulaq asmamaq naminə Ryö sükutu pozub, Qranın öz məşğuliyyətindən razı olub-olmadığını soruşdu.

—Bəli, zənnimcə, yaxşı məşğuliyyət seçmişəm.

—İşiniz hələ uzun çəkəcək.

Qran bir az dirçəldi, spirtin istisi səsinə də duyulurdu.

—Bilmirəm. Amma bu əsas deyil, həkim, yox, bu əsas şərt deyil.

Ryö hiss edirdi ki, o qaranlıqda əl-qolunu oynadır, fikrini söyləmək üçün lazımı ifadələr seçir. Qran dilləndi:

—Bilirsinizmi, həkim, mən nə fikirdəyəm. Mən istəyirəm ki, əlyazmamı naşir oxuyandan sonra, ehtiramla ayağa qalxıb, öz işçilərinə desin: “Əsərin tayı-bərabəri yoxdur, cənablar, şlyapalarınızı götürün, tə'zim edin.

Onun bu sözləri Ryönü təəccübləndirdi. Ona elə gəldi ki, həmsöhbəti qaranlıqda qarışıq hərəkətlər edir, əlini gah başına tərəf aparır, gah da yuxarı qaldırır. Yuxarıda isə tükürpərdən vıyılı getdikcə güclənirdi. Qran hələ danışdı:

—Bəli, gərək yazanda gözəl əsər yazasan.

Ədəbiyyat məsələlərinə az bələd olsa da, Ryöyə elə gəlirdi ki, bu sahədə işlər Qranın fikirləşdiyi kimi sadə deyil. Məsələn, hər halda nəşriyyat işçiləri onun təsəvvür etdiyi kimi, idarədə başıörtülü oturmurlar. Amma Ryönün özü də dəqiq bir təsəvvürə malik olmadığından susmaq qərarına gəldi. O, özündən ixtiyarsız, taunun sirli sədalarına qulaq asırdı. Onlar Qranın yaşadığı məhəlləyə yaxınlaşırdılar. Bura nisbətən hündür olduğundan sərin bir meh həm sərinlik gətirir, həm də şəhərin tozunu və hay-küyünü sovurub aparırdı. Qran hələ də danışır, Ryö isə onun dediklərinin hamısını eşitmirdi. Ancaq onu anlaya bilmişdi ki, Qranın haqqında danışdığı əsərin mühüm hissəsi yazılıb, amma müəllif əsərin gözəl alınması üçün çox əzab çəkməli olur. “Bə'zən bütün bir gecəni, uzun bir həftəni tək bir sözü... bə'zən də bir bağlayıcını götür-qoy edirəm. Bu sözlərdən sonra Qran dayandı, həkimin pencəyinin düyməsindən tutub, dili topuq vura-vura dedi:

—Yaxşı başa düşün, həkim. Söz seçmək çətin məsələdir. “Lakin və “və sözlərini biri-birindən ayırmaq asan işdir. Amma “və sözü ilə “sonra sözlərindən birini seçmək bir az

çətindir. “Sonra sözü ilə “Sonra isə sözlərini düzgün seçib işlətmək daha çətindir. Amma ən çətin məsələ “və bağlayıcısının işlədilib-ışlədilməməsinin vacibliyini bilməkdir.

—Elədir, başa düşürəm, —deyə Ryö cavab verdi.

Ryö yoluna davam etdi. Qran əvvəl bir az duruxdu, sonra addımlayıb ona çatdı.

—Bağışlayın məni, heç bilmirəm bu axşam mənə nə olub, —deyə mızıldadı.

Ryö astaca Qranın kürəyinə vurub dedi ki, ona kömək etmək istəyir və yazdığı əsərə böyük maraq göstərir. Qran bir az ürəkləndi və evlərinə çatanda bir anlıq tərəddüddən sonra həkimi içəri də'vət etdi. Ryö razılaşdı.

Qran ona yemək otağındakı masanın arxasında yer göstərdi. Masanın üstü çox xırda hərflərlə yazılmış və sətirlərin çoxu pozulmuş vərəqlərlə dolu idi. Qran həkimin maraqla baxdığını görüb dedi:

—Hə, yazdığım bunlardır. Amma əvvəlcə deyin görüm, bir şey içmək istəyirsinizmi? Evdə çaxırım var.

Ryö e'tiraz elədi, o, vərəqlərə baxırdı. Qran dedi:

—Ora baxmayın. Həmən vərəq mənim ilk cümləmlə başlayır. Bu cümlə mənə çox əzab verib, hələ də əzab verir.

Qranın özü də gözlərini vərəqlərə dikmişdi. Sonra əlini uzadıb, onlardan birini götürdü. Vərəqi abajursuz elektrik lampasına tərəf qaldırdı. Vərəq əlində titrəyirdi. Ryö gördü ki, Qranın alnı tərleyib. O dedi:

—Əyləşin. Oxuyun o vərəqi, qulaq asın.

Qran gülümseyib çaşqın-çaşqın baxırdı.

—Hə, elə bu səhifəni sizə oxumaq istəyirəm.

O, vərəqə baxa-baxa bir az ləngidi və nəhayət, stula oturdu. Ryönün qulağına boğuc bir uğultu səsi gəlirdi və fikirləşirdi ki, bu səs göyde dolanan zavalın vıyılımasına cavab idi. Həmən anda həkimdə ağırlı bir duyğu oyanmışdı; aşağıda görünən bu qapalı şəhər, ah-nalələri gecənin qaranlığına qarışmış bu şəhər onun ürəyini sıxırdı. Elə bu vaxt Qranın səsi eşidildi: “Gözəl bir may səhəri, məlahətli bir Amazon qızı yaraşlıq Amazon atının belində Bulon meşəsinin gül-çiçəkli xiyabanlarını gəzirdi. Araya sükut çökdü və bu sükuta əzab çəkən şəhərin hənirtisi eşidildi. Qran vərəqi masanın üstünə qoysa da, gözünü ondan çəkə bilmirdi. Bir az sonra başını qaldıraraq soruşdu:

—Hə, necədir?

Ryö cavab verdi ki, başlanğıc maraqlı olduğundan gerisini də dinləmək yaxşı olardı. Qran isə bu fikirlə razılaşmadı, əlini kağızların üstünə qoyub dedi:

—Bu hələ ki, təxmini variantdır. Təsəvvürümdəki mənzərəni olduğu kimi təsvir etməyə, cümlələrimin ritmini atın yorğa yerləşinin rejiminə uyğunlaşdırmağa qadir olandan, bir-iki-üç, bir-iki-üç—ahəngini tutandan sonra işim asanlaşacaq. Onda əsər elə gözəl olacaq ki, elə əvvəlini oxuyandan sonra “şlyapalarınızı götürün deyər biləcəklər.

Amma bunun üçün Qran hələ çox çalışmalı idi. O, heç razı ola bilməzdi ki, cümlələri bu vəziyyətdə nəşir əlinə keçsin. Doğrudur, bə'zən ilk cümlə onun xoşuna gəlirdi. Amma özü yaxşı bilirdi ki, təsvir hələ təsəvvürü tam əhatə edə bilməyib, cümlə asan bir dillə yazılıb və adi bir qəlibə düşüb. Qran beləcə danışdığı vaxt küçədə qaçısan adamların ayaq səsləri eşidildi. Ryö ayağa qalxdı.

“Görərsiniz bu yazını nə səviyyəyə qaldıracam deyib, Qran sözünü yekunladı və pəncərə tərəfə baxıb əlavə elədi: “Əlbəttə, bütün bu əhvalat qurtarandan sonra.

Çöldə yenə də tələsik addım səsləri eşidilirdi. Ryö pilləkənləri düşdü və küçəyə çıxmaq istəyərkən qarşısından iki nəfər keçdi. Yəqin bu adamlar şəhər darvazasına tərəf gedirdilər. İstidən və taun qorxusundan başını itirmiş bə'ziləri şəhər darvazalarına hücum çəkir, dava salır, şəhərdən çıxıb, qaçmaq istəyirdilər.

Başqaları da, məsələn, elə Ramber kimiləri də bu qorxulu şəraitdən can qurtarmağa çalışırdılar. Amma belələri daha düzgün, daha uğurlu vasitələr arayırdılar. Ramber əvvəlcə rəsmi idarələrə get-gəlişini davam etdirirdi. O, elə güman edirdi ki, güclü iradə ilə hər məqsədə nail olmaq mümkündür və əslində elə onun peşəsi də dönməzləklə uğur qazanmaqdır. Ramber müxtəlif vəzifə sahibləri və səlahiyyətli adamlarla görüşmüşdü. Amma indi hiss etmişdi ki, səlahiyyətli adamların səlahiyyəti də işə yaramır. Buranın güclü adamları əsasən öz işini yaxşı və dəqiq bilən bank sahibləri, ixracat, şərab ticarəti üzrə

mütəxəssislər və başqaları idi. Təhsil haqqında diplomları bir yana, bu adamların hər biri hər cür iş bacarır və adətən köməklərini əsirgəmirlər. Di gəl ki, belə adamlar da taun barədə heç bir söz deyə bilmirdilər.

Ramber hər imkandan istifadə edib, şəhərin görkəmli adamlarına öz dərdini açırdı. O hamıya söyləyirdi ki, bu şəhərdə yad bir adam sayılır və onun ziddiyyəti nəzərə alınmalıdır. Jurnalistin müsahibləri də əksər halda onun fikri ilə razılaşırdılar. Eyni zamanda ona izah etməyə çalışırdılar ki, belə vəziyyətə düşmüş adamlar çoxdur və onun vəziyyətini istisna saymaq olmaz. Ramber deyə bilərdi ki, hər halda ona güzəşt edə bilərlər, amma cavablarında eşidəcəkdə ki, bu inzibati çətinliklər yarıdır və çoxlarını bəhsə salar. Ramberə həkim Ryödən aldığı cavaba bənzər cavablar verib, özünə haqq qazandıranları rəsmiyyətçilər adlandırmaq olardı. Amma elələri də vardı ki, təsəlli verməyə çalışır, kömək üçün müraciət edənləri arxayın edirdilər ki, çətinlik müvəqqətidir, vəziyyət dəyişəcək. Ən məs'ul vəzifəli şəxslər isə nəzakətlə xahiş edirdilər ki, şikayətçi ərizə yazsın, qoysun və ona kömək etməyə çalışsınlar. Beləcə, Ramber qapılar döydükcə cürbəcür üzlər görürdü. Boşboğazlar ona yaşayış yeri və maddi yardım bürosunun köməyini təklif edir, bürokratlar şəxsi vərəqə doldurtdurur, kağızların arasına qoyur, səbirsizlər əllərini göyə qaldırır, imkansızlar üzvlərini yana çevirirdilər. Amma bütün idarələrdə ən çox kök salmışlar başgünləyənlər idi; onlar Ramberə başqa bir idarə ünvanı verir, yaxud yeni bir təşəbbüs üçün məsləhət verirdilər.

Jurnalist idarələr gəzməkdən yorulmuşdu. O, indi bələdiyyə və prefekt idarələrinin işinə yaxşı bələd olmuşdu. Qapıları qarşısına bank vərəqləri almağa, yaxud müstəmləkə ordusunda xidmətə çağıran afişalar yapışdırılmış rəis otaqları qarşısında oturub gözləyəndə, yaxud hər sualın cavabı az qala üzvlərinə yazılmış idarə işçiləri ilə görüşdüyü anlarda çox şey öyrənmişdi. Ramber Ryö ilə söhbətində demişdi ki, bütün bu görüşlər onun ümumi vəziyyəti aydın görməsinə mane olur. Taunun getdikcə qol-qanad açması haqda dəqiq mə'lumatı yox idi. Həm də bu get-gəllər sayəsində günlər də tez keçirdi. Şəhərin düşdüyü vəziyyətdən belə bir nəticə çıxırdı ki, keçən hər gün sağ qalmış hər kəsi ölümə yaxınlaşdırır. Ryö boynuna almışdı ki, bu fikir doğru fikirdir, amma hər halda hamıya aid ola bilməz.

Bir dəfə Ramberin arzusuna çatmaq ümidi artdı. Ona prefekt idarəsindən rəsmi bir anket göndərib, həmən vərəqdəki suallara dəqiq cavab yazmasını xahiş etmişdilər. Vərəqdə onun şəxsiyyəti, ailə vəziyyəti, keçmiş və indiki iqtisadi vəziyyəti, həm də həyat tərzi haqqında mə'lumat istəyirdilər. Ramberə elə gəlmişdi ki, buradakı vəziyyəti istisna təşkil elədiyinə görə, öz daimi yaşayış yerinə qaytarılmasına imkan yaranıb. İdarələrin birindən aldığı tələsik bir mə'lumatı onun ümidini daha da artırdı. Nəhayət, anket vərəqinin hansı bürodan göndərildiyini öyrənib, ora müraciət edəndə ona dedilər ki, həmən anket "bir hadisə baş verə bilməsi ehtimalına görə doldurulur.

"Nə hadisəsi? deyə Ramber soruşmuşdu.

Ona izah eləmişdilər ki, əgər taun xəstəliyinə tutulsa və ölsə, bu mə'lumatlar lazım olacaq; əvvəla, ailə üzvlərinə xəbər vermək üçün, sonra isə xəstəxana xərclərinin şəhər büdcəsi, yaxud onun qohumları tərəfindən ödəniləcəyini dəqiqləşdirmək üçün. Əlbəttə, bu faktın özü sübut edirdi ki, Ramber sevgilisindən tamamilə ayrı düşməyib, cəmiyyət onların qeydinə qalır. Amma buna təsəlli demək olmazdı. Ramberin diqqətini daha çox cəlb edən cəhət bu idi ki, ağır faciə günlərində belə bə'zi idarələr öz işini əvvəlki kimi davam etdirir. Həm də ki, onlar indi yuxarıdan göstəriş almadan işləyirlər.

Sonrakı dövr Ramber üçün həm çox asan, həm də çox çətin bir dövr idi. O, əldən düşmüşdü. Bütün idarələrə baş çəkmiş, hər cür təşəbbüsə qoşulmuş və nəhayət, anlamışdı ki, bu sahədə çıxış yolu yoxdur. İndi kafeləri gəzməyə başlamışdı. Səhərlər kafelərdən birinin səkisində oturub, ilıq pivə içə-içə qəzetləri oxuyur, xəstəliyin yaxın vaxtda ovqatını öyrənmək üçün yol keçənlərin üzünə baxır və üzvlərdəki qəm-qüssəni görüb, üzünü yana çevirirdi. Üzünü yana çevirəndə isə mağaza vitrinlərinə vurulmuş reklamlarda adı çəkilən və özü yoxa çıxmış spirtli iştaha içgilərinin adlarını döndə-döndə oxuyandan sonra ayağa qalxır, şəhərin küçələrini dolanmağa başlayırdı. Beləcə küçədən kafeyə, kafedən restorana keçə-keçə günü başa vururdu. Bir axşam Ryö onu kafelərdən birinin qarşısında gördü. Jurnalist qapı ağzında durub, içəri girməyə tərəddüd edirdi. Nəhayət, qərara gəlib içəri keçdi və küncdəki masalardan birinin arxasında oturdu. Həmən günlər kafelərdə də, xüsusi göstərişə görə, işığı mümkün qədər gec yandıрмаğa çalışırdılar. İçəri ala qaralıq idi. Qüruba getmiş Günəşin son şüalarından qızarmış səmanın əksi pəncərəyə düşür və masaların mərmər üstlüyünə zəif bir işıltı verirdi. Boş zalda Ramber qara bir kölgəyə bənzəyirdi və Ryö başa

düşdü ki, o dərin fikrə dalıb. Elə bu şəhərdə həbsə düşənlərin hamısı belə vəziyyətdədir və onları xilas etmək üçün çox iş görmək lazımdır. Ryö üzünü yana çevirdi.

Ramber vaxtının bir hissəsini də vağzalda keçirirdi. Dəmir yoluna açılan qapılar bağlanmışdı. Amma küçə tərəfdən gözləmə zallarına girmək olurdu. Zalların içi kölgəli və sərin olduğundan bə'zən dilənçilər də bura gəlirdilər. Ramber bu zallarda qatarların keçmiş hərəkət cədvəlini, tüpürməyin qadağan olması haqqında qeydi, dəmir yolu polisinin e'lanlarını dönə-dönə oxuyurdu. Sonra alaqaranlıq zalın bir küncündə otururdu. Aylardan bəri işləməyən xidmət guşələrinə, Bandolda yaxud Kannada gözəl istirahət təklif edən reklam şəkillərinə tamaşa edirdi. Bu kimsəsiz guşədə Ramber xəyala dalır, qəribə bir rahatlıq və azadlıq tapırdı. Ramber Ryöyə e'tiraf eləmişdi ki, xəyala dalıb, yada saldıdığı yerlərin hamısından çox Parisi arzulayır. Bu şəhərin qədim daşlardan hörülmüş bir guşəsi, Pale-Ruayal meydanında dənənən göyərçinlər, Şimal vağzal, Panteon məhəlləsi yada düşən başqa guşələr Ramberə rahatlıq vermir və bu şəhəri belə çox sevdiyini hələ indi anlayırdı. Ryö isə fikirləşirdi ki, Ramberin Parisə məhəbbəti sevdiyi qadına məhəbbəti ilə bağlıdır. Bir dəfə Ramber Ryöyə demişdi ki, səhər saat dördə yuxudan oyanır, doğma şəhəri yada salır. Həkim isə öz təcrübəsindən bilirdi ki, həmin saatda bə'zən kişi öz qadınına can atır. Bəli, saat dördə qədər, ən ağır gecələrdə belə, adam yatır. Sevən bir ürək isə rahatlığını ancaq öz sevgilisində tapa bilir və ona qovuşandan sonra ən dərin, ən şirin yuxuya gedə bilir.

Böyük kilsə yığıncağından bir neçə gün sonra istilər başladı. İyun ayı qurtarırdı. Bazar günü, kilsə yığıncağında yağan yağışdan bir gün sonra qəfildən isti yay günləri başladı. Əvvəlcə qaynar nəfəsli güclü bir külək bütün günü əsib şəhərin divarlarını qurutdu. Sonra günəşli günlər başladı. Bütün günü şəhərə elə bil od ələnirdi. Evdən və kölgəli küçələrdən çıxanda Günəş şüaları adamın gözlərini qamaşdırırdı. Yayın ilk istiləri taundan qırılanların sayının artması ilə eyni vaxtda təsadüf eləmişdi. Həftədə yeddi yüz adam ölürdü. Mərkəzlə ətraf arasındakı orta məhəllələrdə adətən adamların günü açıq havada, eyvanlarda keçirdi. İndi adamlar çölə çıxmır, üstəlik qapı-pəncərəni də bərk-bərk bağlayırdılar. Bilmək olmurdu: camaat istidən gizlənirdi, yoxsa taundan? Bə'zi evlərdən iniltilər də eşidilirdi. Əvvəllər adamlar belə səslər eşidəndə ayaq saxlayıb, maraqlanır, qulaq asırdılar. İndi isə elə bil hamının ürəyindən daş asılmışdı. Heç kim yan-yörədəki iniltilərə məhəl qoymur, bu səsləri adi danışq dili sayırdılar.

Şəhər darvazalarında baş vermiş toqquşmalar vaxtı jandarmlar silaha əl atmalı olmuşdular və bir neçə adam yaralanmışdı. İstinin və qorxunun tə'sirindən başı qızmış camaat əhvalatı daha da şişirdir və danışdı ki, toqquşma vaxtı ölənlər də olub. Camaat arasında narazılıq getdikcə artdığından şəhər rəhbərliyi nigarançılıq keçirməyə başlamış, küylənmiş əhalinin üsyana qalxması ehtimalına qarşı lazımi tədbirlər görməyə başlamışdılar. Qəzetlərdə qadağan saatları haqqında göstərişlər çap olundu və göstərişi pozanları həbs cəzası ilə hədələdilər. Şəhərdə patrullar dolanırdı. Bə'zən gecələr kimsəsiz küçələrdə gözətçi atlarının ayaq səsləri eşidilir, atlılar bağlı pəncərələrin arası ilə keçib gedirdilər. Gözətçilər keçəndən sonra şəhərin küçələrinə vahimə dolu bir sükut çökürdü. Şəhərdə təkəmsəyrek güllə səsləri də eşidilirdi. Xüsusi silahlı dəstələr şəhərdə rast gələn it-pişiği vurub yığırdılar ki, heyvanlar şəhərə birə yaymasınlar. Elə bu atəş səsləri də əhalinin həyəcanını artırırdı.

İstidən və sükutdan bezikmiş, həm də qorxu içində yaşayan şəhər camaatı hər adi şeyə böyük mə'na verməyə başlamışdı. Fəsil dəyişərkən səmanın rəngini və torpağın ətrinin dəyişdiyini bu il hamı duya bilmişdi. Hamı hiss edirdi ki, yay başlayıb və isti hava epidemiyayı daha da gücləndirəcək. Axşamlar şəhər üzərində uçuşan qaranquşların səsi də elə bil cırlamışdı. Bazara gətirilən güllərin də düyməsi tez açılırdı. Səhər satılan güllərin ləçəkləri tozlu səkilərə tökülürdü. Açıqca duyulurdu ki, bahar keçib və onun gətirdiyi güllər istidən və taun qorxusundan solur, məhv olurlar. İndi bizim şəhər camaatı üçün mavi yay səması da, ürəksızan tozlu küçələr də ölüm carçıları idilər. Hər gün şəhərdə yüzdən çox adam ölürdü. İndi parlayan Günəş adamları əvvəlki kimi çimərliklərə və istirahətə çağırırdı. Əksinə, indi adamlar Günəşdən də, həyatdan da gizlənirdilər. İndiki Günəş şüaları əvvəlki xoşbəxt günlərin min rəngli şüalarına oxşamırdılar. Taun Günəşi təbiətin bütün rənglərini soldurmuş, insan şənliyini qara örpəyə bürümüşdü.

Bəli, xəstəlik böyük dəyişikliklər yaratmışdı. Əvvəllər bütün şəhər camaatı yayı sevinclə qarşılayırdı. Az qala bütün şəhər dənizə axışır, çimərliklər gənclərlə dolurdu. Bu yay isə

dənizdə çimmək qadağan olunmuş, adamlar dəniz sevincindən uzaq düşmüşdülər. Belə şəraitdə necə yaşayırdılar? Ömrümüzün həmin günlərinin ən dəqiq təsvirini Tarunun qeydlərində tapmaq olar. Çünki o taunun yayılması və gedişini yaxşı izləyirdi. O qeyd eləmişdi ki, radio mə'lumatlarından taun qurbanları sayının həftədə yüzlərlə deyil, gündə doxsan iki, yüz yeddi, yaxud yüz iyirmi hesabı ilə deyildiyi günlərdən vəziyyətin dəyişdiyini mə'lum olmuşdu. "Qəzetlər və şəhər rəhbərləri taun haqqında mə'lumatda hiyləgərlik işlədirlər. Onlara elə gəlir ki, həftəlik doqquz yüz on rəqəmi əvəzinə gündəlik yüz otuz rəqəmini verməklə sayı azaldır və vəziyyəti yüngülləşdirirlər. O, epidemiyanın törətdiyi qəribə əhvalatları da qələmə almışdı. Boşalmış məhəllələrdən birində tək yaşayan bir qadın gecə yarısı pəncərəsini açır, çölə nə isə qışqırır və yenidən pəncərəsini bağlayır. Taru həm də yazırdı ki, dükanlarda nanəli konfet qalmamışdı, çünki söz yayılmışdı ki, bu konfetlər yoluxmanın qarşısını alır.

Taru öz köhnə tanışları üzərində müşahidəsini də davam etdirmişdi. O, yazırdı ki, adətən pişiklərin üstünə tüpürən qoca da pis vəziyyətə düşmüşdü. Güllə səsləri eşidilən səhər pişiklərin bir hissəsi qırılmış, qalanları isə qorxudan qaçıb gizlənmişdilər. Həmin gün qoca, adəti üzrə, eyvana çıxmış, pişikləri küçədə görməyib təəccüblənmiş, o yan-bu yana boylanmış və eyvanda dayanıb, gözləməyə başlaymış. Qoca əsəbi hərəkətlərlə eyvanın məhəccərini döyəcləyir, yeni kağız parçaları doğrayıb hazırlaymış. O, bir neçə dəfə otağa girib, eyvana çıxıb, nəhayət, evə girib, qapı-pəncərəni acıqla bağlayıb. Sonrakı günlərdə eyni əhvalat təkrar olunub, amma qocanın sifətinin dəyişdiyini, qəm-qüssəyə batdığı açıqca duyulmuş. Bir həftə sonra Taru qocanı çox gözləsə də, o, eyvana çıxmıyıb. Sonra isə Taru öz gündəliyində belə bir qeyd də əlavə edib: "Taun epidemiyası vaxtı pişiklərin üstünə tüpürmək qadağandır.

Tarunun tanışlarından biri də qonşuluqdakı gecə qarovulçusu idi. Hər axşam evə qayıdarkən Taru onunla rastlaşırdı. Kişi gecənin qaranlığında var-gəl edir və rast gələnlərə deyirdi ki, belə bir bəla baş verəcəyini o, əvvəlcədən duyubmuş. Taru kişinin doğrudan da belə bir söz demiş olduğunu e'tiraf eləyib və onun yadına salıb ki, xəstəlik yox, zəlzələ olacağını xəbər vermiş. Qoca gözətçi cavabında deyib: "Elə kaş zəlzələ baş vermiş olaydı! Zəlzələ bir dəfə olur və qurtarıb gedir... Ölüləri, diriləri sayırlar, sonra söz-söhbət kəsilir. Amma bu xəstəlik çox səfeh şeydir. Xəstəliyə yoluxmayanlar da xəstəliyi ürəyində gəzdirir.

Mehmanxana müdirinin də vəziyyəti yaxşı deyildi. Əvvəllər şəhərin qonaqları şəhərdən çıxma bilmədiklərinə görə mehmanxanada qalırdılar. elə ki, epidemiya gücləndi və şəhərdən çıxmaq ümidi azaldı, çoxları dost-tanış evinə köçdü. Şəhərə yeni qonaqlar gəlmədiyindən otaqların çoxu boş qalmışdı. Mehmanxanada qalmış kirayənişinlərdən biri də Taru idi. Müdir onu görəndə dil-ağız edir və deyirdi ki, burada qalmış müştərilərə dərin hörməti olmasa, mehmanxanayı bağlardı. Müdir tez-tez Tarudan epidemiyanın nə qədər çəke biləcəyi ehtimalını soruşurdu. Taru isə belə cavab vermişdi: "Deyilənə görə belə xəstəliklər soyuq düşəndə kəsilir. Müdir həyəcanlı səslə deyib: "Axı, cənab, bizdə heç vaxt əməlli-başlı soyuq olmur. Hər halda, hələ bir neçə ay çəker... Müdir özü də yaxşı bilirdi ki, hələ bir neçə il buralara səfər edən olmayacaq. Taun turizmin kökünü baltalamışdı. Cənab Oton, yapalağa oxşayan kişi də bir müddət yoxa çıxandan sonra restorana gəlməyə başlamışdı. Amma indi arvadı ilə deyil, uşaqları ilə gəlirdi. Soruşub öyrəndilər ki, arvadın anası xəstələnib ölmüş, anasına qulluq elədiyinə görə özü karantindədir. Müdir Taruya demişdi: "Hər halda yaxşı məsələ deyil. Arvadı karantində oldu-olmadı, onlardan uzaq gəzmək yaxşıdır.

Taru izah elədi ki, əgər belə fikirləşsələr gərək hamıdan uzaq gəzələr, hamıdan çəkinələr. Müdir qəti e'tiraz elədi: "Yox, cənab, nə sizdən, nə də məndən çəkinmək lazımdır.

Taun getdikcə güclənsə də, cənab Otonun əhvalı dəyişməmişdi. O, həmişəki kimi, restorana girir, uşaqları ilə üz-üzə oturur, onlara tez-tez göstəriş verir, acıqlanırdı. Təkcə balaca oğlan bir az dəyişmişdi. O da bacısı kimi qara paltar geymiş və stula yapışdırılmış oturmuşdu. Elə bil atasının kiçildilmiş əksi idi. Gecə nəzarətçisinin cənab Otondan xoşu gəlmirdi və o bir dəfə Taruya demişdi: Bu kişi elə öləndə də qara kostyumda oləcək. Onun meyidini dəfnə hazırlamağa ehtiyac qalmayacaq. Elə ölən kimi qəbrə qoyacaqlar, geyimi hazırdır.

Tarunun gündəliyində keşif Panelunun möizəsi haqqında da qeydlər vardı. O, yazırdı: "Onun coşmasının səbəbini başa düşürəm. Adətən bəla gələndə də, sona çatanda da söz-söhbət başlayır. Bəla gələndə köhnə adət hələ itməmiş olur, qurtaranda isə həmən adət bərpa olunur. Ancaq bədbəxtlik hökm sürdüyü vaxt adamlar şəraitə adət edir, yə'ni susmağı öyrənir. Gözləyək, görək nə olur?"

Taru həm də yazırdı ki, Ryö ilə uzun bir söhbət edib və həməən söhbət səmərəli olub. O, həkimin anası madam Ryönün gözlərinin açıq qəhvəyi rəngi və bu gözlərdə duyulan hədsiz xeyirxahlıq hissənin taundan da güclü olmasını yazmışdı. Daha sonra isə həkim Ryönün müalicə etdiyi sinəgir qoca haqqında qeydlər gəlirdi.

Taru həmin qocanın görüşünə həkimlə söhbət etdiyi gün onunla birgə getmişdi. qoca özünün iki noxud kupəsini balışın altına qoyub, dirsəklənib, oturubmuş. O, Tarunu görən kimi bic-bic gülümseyib və əllərini ovuşduraraq deyib: “Hə, biri də gəldi. Zəmanə dəyişib. İndi xəstədən çox həkim var. Deməli, vəziyyət ciddiləşir, eləmi? Keşiş düz deyib, hər əks öz cəzasını çəkir.

Ertəsi gün Taru qocanın yanına tək gəlib.

Tarunun xatirə dəftərində yazıldığına görə xəstə qoca əlli yaşına qədər xırdavatçılıq edib, əlli yaşa çatandan sonra isə belə qərara gəlib ki, işlədiyi bəsdir, yerinə uzanıb və daha ayağa qalxmayıb. Əslində isə sinəgirlik ayaq üstə olan xəstəyə daha az əzab verir. Özünün xırda gəliri ilə yetmiş beş yaşa çatmış qoca elə indi də qıvraq görünürdü. Ən çox acığı gələn şey isə saatdır, evində, bir dənə də olsun, saat yox idi. Onun dediyinə görə “saat həm bahadır, həm də əhəmiyyətsiz şeydir. O vaxtı, ələlxüsus, ən vacib saydığı yemək vaxtını küpələrdəki noxudlarla hesablayırdı. Yuxudan oyananda küpənin biri noxudla dolu olurdu. Sonra noxudları bir-bir səliqə və dəqiq hərəkətlə başqa küpəyə atır və vaxtı hesablayırdı. O deyirdi: “Küpə on beş dəfə dolanda yeməyimin vaxtı çatır. Vaxtı hesablamaq asan işdir.

Arvadının dediyinə görə bu kişi lap gənc yaşlarından öz xasiyyətini biruzə verib. O, heç vaxt heç nə ilə maraqlanmayıb; nə öz işinə, nə dostlarına, nə kafe əyləncələrinə, nə musiqiyə, nə qadınlara, nə də gəzintiyə həvəsi olmayıb. O, yaşadığı şəhərdən də kənara çıxmayıb. Tək bircə dəfə ailə işlərinə görə Əlcəzair şəhərinə getməli olub. Onda da Orana yaxın vağzallardan birində dayanıb, şəhərə çıxma bilməyib və elə birinci qatarla da geri qayıdıb.

Tarunun belə bir həyat tərzinə təəccübləndiyini görəndə qoca izah etməyə çalışıb ki, dini əqidəyə görə insan həyatının birinci hissəsi yoxuş, ikinci hissəsi isə enişdir. Ömrün eniş hissəsi insanın özündən asılı olmur, ömür gözlənilmədən qırıla bilər, belə bir vəziyyətdə heç nə etmək olmaz, elə ən yaxşısı budur ki, heç nə etməyəsən. Kişi heç çəkinmədən öz fikrinin əleyhinə də çıxırdı. Az sonra Taruya demişdi ki, Allah yoxdur, əgər Allah özü mövcud olsa, keşişlərə ehtiyac qalmazdı. Taru başa düşdü ki, bu fikir tez-tez yığılan dini ianələrə görə yaranıb. Qocanın şəxsiyyətində nəzərə çarpan cəhətlərdən biri də bu idi ki, hələ çox yaşamaq ümidində olduğunu tez-tez təkrar edirdi.

Taru öz-özündən soruşurdu: “Görəsən bu qoca peyğəmbər deyil ki? Sonra da sualına özü cavab verirdi: “Ola bilər, əgər peyğəmbərlik əqidəyə sadıqlıqdırsa, o da peyğəmbərdir.

Tarunun xatirə dəftərində nəzərə çarpan yazılardan biri də tauna tutulmuş şəhərin bir günlük həyatının və şəhər sakinlərinin həməən yay günündəki məşğuliyyətinin dəqiq təsviridir. “Adamlar ancaq əyyaşlara gülürlər, əyyaşların özləri isə hamıdan çox gülürlər. Sonrakı təsvir isə belə davam edir: “Şəhər tezdən şəhərin kimsəsiz küçələrində yüngül bir meh əsir. Həməən an elə bil gecə keçinənlərlə gündüz can verməyə hazırlaşanların arasında ötəri bir fasilədir, elə bil taun bir anlıq gücdən düşür və dayanıb nəfəsini dərir. Həməən vaxt bütün mağazalar bağlı olur. Bə’zilərinin qapısına belə bir yazı da vurulur: “Tauna görə bağlıdır. Deməli, başqa dükanlar açılarda da, bu açılmayacaq. Qəzet satanlar hələ yuxudadırlar, qəzetlərdəki yenilikləri qışqıra-qışqıra müştəri çağırırlar. Küçələrin tinində, işıq dirəklərinin altında oturub mürgü vururlar. İndi tramvaylar hərəkətə gəlib, səs-küy salan kimi onlar da ayılıb, şəhərə yayılacaq, “taun sözünün iri hərflərlə yazıldığı qəzetləri adamlara uzadacaqlar. Məqalə başlıqları diqqəti cəlb edir: “Bu ilki payız taun payızı olacaqmı? Professor B. belə cavab verib: “Xeyr. “Taunun yayıldığı doxsan dördüncü gün ərzində yüz iyirmi dörd adam ölüb.

“Kağız çatışmazlığı getdikcə daha çox duyulsa da, bə’zi qəzetlər öz həcmi kiçiltməli olsa da, “Epidemiya xəbərləri adlı yeni bir qəzet meydana çıxmışdı. Qəzetin vəzifəsi belə izah olunurdu: “Qəzetin məqsədi xəstəliyin çoxalması və azalması haqqında dəqiq məlumatları əhaliyə çatdırmaq, epidemiyanın gələcəyi barədə xəbər vermək, xəstəliyə qarşı mübarizə aparmağa hazır olan hər kəslə əlaqə yaratmaq, əhalini mə’nəvi düşgünlükdən qorumaq, rəhbərliyin qərarlarını yaymaq, bir sözlə, düçar olduğumuz bəlaya qarşı mübarizə sə’ylərini birləşdirməkdir. Elə əslində də çox keçməmiş həməən qəzet taunun qarşısını ala bilən ərzaq növləri haqda məlumatlar verməyə başladı.

“Şəhər saat altıdan, qəzet köşklərinin açılmasına bir saat qalmış növbə yaranır, qəzetlər əvvəlcə köşklərdə, sonra isə şəhər ətrafına işləyən tramvaylarda satılır. Tramvay şəhərin yeganə nəqliyyat vasitəsinə dönüb və pilləkənlərinə qədər adamlarla dolu olduğundan çox ləng hərəkət edir. Qərribə burasıdır ki, sənişinlərin hamısı yoluxmanın qarşısını almaq üçün biri-birinə arxasını çevirir. Dayanacaqlarda yerə tökülən kişi və qadınların hərəsi bir yana qaçır, adamlardan arlı düşməyə tələsirlər. Əsəbləri gərilməmiş adamlar arasında savaşımlar da olur.

“Tramvaylar hərəkətə başlayandan sonra şəhər yavaş-yavaş yuxudan ayılır, kafelərin bəziləri açılır. Amma bu kafelərdə də belə e’lanlar gözə çarpır: “Kofe yoxdur, “Özünüzlə qənd gətirin və i. a. Sonra dükanlar açılır və küçələr cana gəlir. Hava açıldıqca gün qızır və qızmar iyul günü başlayır. İş-gücü olmayanlar bu vaxt bulvarda gəzməyə çıxırlar. Elə bil öz arxayınlıqları ilə tauna acıq vermək istəyirlər. Hər gün saat on birdə mərkəzi küçələr gənc qadın və kişilərlə dolu olur. Bu adamların yaşamaq həvəsi xəstəliyə meydan oxuyur. Epidemiyə yayıldıqca həyat eşqi, ehtiras da artır.

“Günorta vaxtı restoranlar bircə anda adamlarla dolur. Çox keçməmiş qapı ağzında növbə gözləyənlər dəstəsi yaranır. Günün istisindən hava tutqunlaşır. Yemək növbəsi gözləyənlər restoranların qarşısındakı kölgəliklərin altına yığılır, qızmar günəşdən qorunurlar. Adamların çoxu ərzaq tədarükündən yaxa qurtarmaq üçün restoranlara axışırlar. Amma burada yoluxma qorxusu daha çoxdur. Müştərilər qarşısındakı boşqabları uzun-uzadı silib-təmizləməli olurlar. Bir neçə gün əvvəl bə’zi restoranlar müştəriləri şirnikləndirmək üçün belə bir e’lan yazırdı: “Buradakı qablar qaynadılıb. Sonralar belə e’lanlara ehtiyac qalmadı, çünki müştəri onsuz da çoxalmışdı. Həm də ki, indi müştərilər xəsislik etmirlər. Ə’la növ şərəblər, yaxud ə’la növ əvəzinə satılan içkilər, baha da olsa, yaxşı satılır. Qiymətlər də qalxmağa başlayıb. Restoranlardan birində adamlar qorxuya düşüb. Çünki müştərilərdən biri masa arxasında özünü pis hiss edib, rəngi saralıb və səndələyə-səndələyə qapıdan çıxmağa tələsib.

“Saat ikiyə yaxın adamlar küçələrdən çəkilir və küçələr sükutun, tozun, Günəş və taunun görüş yerinə çevrilir. İri boz binaların arasından küçələrə od-alov yağır. Günün bu çağında evdən çıxma bilməyən camaat axşam hava hələ sərinləşməmiş küçələrə yayılır. İstilərin başladığı ilk günlərdə axşamlar da küçələrdə adam az olurdu. İndi isə axşam düşən kimi elə bil adamların həyat ümidi artırdı. Onlar küçələrə çıxır, söhbət edir, savaşırlar, barışırlar, qırmızı səməli iyul axşamını başa vurur, qızmar gecənin qaranlığına qovuşurlar. Hər axşam bulvarda gəzişən, əli əsalı, başı şlyapalı bir qoca nahaq yerə boğazına güc gəlib qışqırırdı: “Tanrı böyükdür, ona üz tutun. Adamlar isə, yaxşı bələd olduqları, yaxud Tanrıdan da vacib saydıqları əməllərin arxasınca qaçışırlar. Əvvəllər bu bələni adi bir xəstəlik hesab etdikləri vaxt adamlar dinə inanırdılar. elə ki, gördülər məsələ çox ciddidir, başladılar həyatın şirinliyini yada salmağa. Gündüzlər adamların üzünə çökmüş qüssə kölgəsi axşamlar yoxa çıxır, tozlu və qızmar küçələrdə, coşğun, sərbəst əyləncəli bir həyat başlayır.

“Elə mən də başqaları kimi yaşayıram. Bəli! Mənim kimilər ölümdən qorxmurlar. Bunu biruzə vermək üçün yaxşı imkan yaranıb.

Taru gündəliyində Ryö ilə görüşündən yazmışdı və Ryö ilə görüşləri onun özü xahiş eləmişdi. Həkim evdə Tarunu gözlədiyi vaxt otağın küncündə kətil üstündə oturmuş anasına tamaşa edirdi. Anası ev işlərini qurtarıb, bekar qalanda həmişə eyni yerdə otururdu. O, əllərini dizləri üstünə qoyub, sakitcə gözləyirdi. Ryöyə elə gəlirdi ki, anası beləcə oturub gözləyəndə tək onun yolunu gözləmir. Amma duyurdu ki, o evə girəndə anasının sifəti işıqlanır, ömrünü ev işləri ilə keçirmiş bu qarının sakit sifətində bir canlanma duyulur. Həmin axşam Ryönün anası pəncərədən çölə, kimsəsiz küçəyə baxırdı. Küçə işıqlarının sayını ikiqat azaltmışdılar. Zəif işıqlı seyrək küçə lampaları şəhərin küçələrini çox pis işıqlandırır. Madam Ryö soruşdu:

—Görəsən taun qurtarınca işığa belə qənaət qənaət edəcəklər?

—Yəqin belə olacaq.

—Kaş ki, qısa qədər xəstəlik qurtaraydı. Qışda belə işıq adamı bədbinləşdirər.

—Hə, elədir, —deyə Ryö cavab verdi.

Sonra həkim duydu ki, anası gözünü onun üzünə zilləyib. Həkim özü də duyurdu ki, son günlər çox işlədiyinə görə ordları çöküb.

—Deyəsən, bu gün işlərin düz gətirməyib, —deyə anası soruşdu.

—Hə! Elə həmişəki kimi.

Həmişəki kimi! Həkim demək istəyirdi ki, Parisdən göndərilən serum dərmanı əvvəlkilərdən də zəif çıxıb, ölənlərin sayı getdikcə artır. Hələ də kütləvi serum iynəsi vurmaq imkanı yox idi. Ancaq xəstəlik düşmüş ailələrin üzvlərinə iynə vurulurdu. Hamıya iynə vurmaq üçün çoxlu dərman lazım idi. Bə'zi xəstələrin şişləri elə bərkiyirdi ki, çərtmək olmurdu və belə şişlər xəstələrə əzab verirdi. Son günlər iki xəstədə epidemiyanın yeni bir forması aşkar olunmuşdu. Taunun ağ ciyər forması üzə çıxmışdı. Elə birinci günün yığıncağında həkimlər başını itirmiş prefekt rəisinə yeni qorunma qaydaları haqqında qərar qəbul etdirdilər. Bu qaydalara əsasən xəstəliyin ağızdan yoluxması və ağ ciyər formasına qarşı tədbirlər görülməli idi. Həmişəki kimi indi də hamı çaşıb qalmışdı.

Həkim anasına baxdı. Anasının qonur gözləri mehribanlıqla onu süzdü.

—Qorxmursan ki, ana?

—Mənim yaşımda adamlar qorxaq olurlar.

—Günlər uzanıb, mən isə bütün günü çöldə oluram.

—Evə qayıdacağını biləndə gözləyirəm, az, yaxud çox gözləməyin dəxli yoxdur. Arvadından bir xəbər varmı?

—Hə, axırıncı teleqramda yazdığına görə hər şey yaxşıdır. Bilirəm ki, məni arxayın eləmək üçün belə yazıb.

Qapının zəngi çalındı. Həkim gülümsədi və anası gedib qapını açdı. Qapının ağzındankı ala qararıqda Taru iri gövdəli boz ayıya oxşayırdı. Ryö qonağına yazı masasının arxasında yer göstərdi, özü isə kreslonun arxasında ayaq üstə qaldı. Otaqdakı yeganə lampə da masanın üstündə, onların ikisinin arasında idi.

Taru bir baş mətləbə keçdi.

—Bilirəm ki, sizinlə açıq danışmaq olar.

Həkim başı ilə onun sözlərini təsdiqlədi.

—On beş gün, yaxud bir aydan sonra burada sizə ehtiyac qalmayacaq. Məsələ elə ciddiləşib ki, sizin imkanlarınız heçə enir.

—Doğrudur, —deyə həkim onun fikrinə şərik oldu.

—Səhiyyə xidməti pisdir. Sizin vaxtınız çatmır və köməkçiləriniz də yoxdur.

Ryö bu fikri də təsdiqlədi.

—Xəbər tutmuşam ki, prefekt idarəsi işə yarayan adamları cəlb edib xilasetmə dəstələri yaratmaq istəyir.

—Bu da düzgün xəbərdir. Amma narazılıq edən çoxdur və prefekt rəisi tərəddüd edir.

—Bəlkə könüllülər dəstəsi yaratmaq daha yaxşı olar?

—Könüllülər də çağırılıb, amma onların sayı azdır.

—Çünki könüllülər rəsmi yolla və inamsız çağırılıb. Təşəbbüskarların özləri iş bacarmırlar. Çünki özlərini bəladan uzaq sayırlar. Tapdıqları dərmanlarla heç zökəmi də müalicə etmək olmaz. Belə getsə, onların özləri də, biz də qırılacağıq.

—Ola bilər, —deyə Ryö cavab verdi. —Amma onlar məhbuslar haqqında da fikirləşiblər. Ağır işlərdə məhbuslardan istifadə etmək istəyirlər.

—Mən istərdim belə işlər azad adamlara tapşırılsın.

—Mən də belə istərdim. Yaxşı, bəs siz niyə belə fikirləşirsiniz?

—Məhbusların yenidən ölümə məhkum olunması mənə ağır gəlir.

Ryö Taruya baxıb soruşdu:

—Bəs nə məsləhət görürsünüz?

—Könüllü səhiyyə dəstələri yaratmaq üçün plan hazırlamışam. Bu işi mənə həvalə edin və şəhər rəhbərliyinə toxunmamaq, onların işi onsuz da çoxdur. Mənim dostlarım birinci dəstəyə qoşulurlar. Mən də onların arasında olacağam.

—Siz özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, belə təklifi məmnuniyyətlə qəbul etməliyəm. Bizim sənətimizin belə vəziyyətdə köməyə ehtiyacı olur. Mən danışmışam prefekt idarəsini razı salaram. Əslində heç onların başqa çarəsi də yoxdur. Amma...

Ryö bir az fikirləşib sözü davam elədi:

—Amma özünüz yaxşı bilirsiniz ki, bu işdə ölüm qorxusu var. Hər halda sizi xəbərdar etmək borcumdur. Yaxşı götür-qoy eləmişsinizmi?

Taru qonur gözlərini ona zilləyib sakit-sakit baxırdı:

—Həkim, Panelunun möizəsi haqda nə fikirdəsiniz?

Sual təbii idi və Ryö də təbii bir səslə cavab verdi:

—Ömrümün çoxu xəstəxanalarda keçib və ümumi cəza fikri mənə tanışdır. Amma, bilirsinizmi, xristianlar hərdən belə danışıqlar da, əslində heç vaxt bel fikirləşmirlər. Onların fikirləri sözlərindən yaxşı olur.

—Hər halda siz də Panelu kimii fikirləşirsiniz ki, taunun yaxşı cəhətləri də var, o adamların gözünün açır, onların fikirləşməyə məcbur edir!

Həkim səbirsizliklə başını yellədi.

—Elə bütün bəşəri xəstəliklər belədir. Bütün başqa bəlalər necədirsə, taun da elədir. Doğrudur, bəla bə'zilərinə dərs ola bilər. Amma bəlanın gətirdiyi ağrı-acını görəndən sonra ancaq dəli, kor, yaxud qorxaq adamlar tauna təslim ola bilər.

Ryö səsinə azacıq qaldırılmışdısa da. Taru gülümsəyə-gülümsəyə onu sakitləşdirmək istədi.

—Yaxşı, —deyə Ryö çiyinlərini çəkdi. —Amma siz mənə cavab vermədiniz. Yaxşı fikirləşmişsinizmi?

Taru kreslosunda qurdalanıb, başını irəliyə, işığa tərəf uzatdı.

—Həkim, siz allaha inanırsınız?

Bu dəfə də sual təbii sual idi, amma cavabında həkim tərəddüd edirdi.

—Xeyr, heç bilmirəm necə izah edim? Mənə elə gəlir ki, qaranlığa düşmüşəm və bu qaranlığın içindəkiləri görmək istəyirəm. Bu məsələlərə marağım çoxdan sönüb.

—Sizi Paneludan fərqləndirən cəhət də elə budurmu?

—Ağlım kəsmir. Panelu dini tə'lim edir. O can verən adamları az görüb və buna görə də ancaq haqqın adından danışır. Kənd kilsəsində günahkarları qəbul edib dinləyən və can verənlərin başı üstə duran hər bir keşiş elə mənim kimi fikirləşir. Belə adamlar bəlanın mə'nasını aramazdan əvvəl ona çarə qılmağa çalışırlar.

Ryö ayağa qalxdı. İndi onun üzünə işıq düşür, sifəti görünmürdü.

—Yaxşı, indi ki, sualına cavab vermək istəmədiniz, qalsın.

Taru kreslosundan tərپənmədən gülümsədi.

—Oların sualınıza sualla cavab verim?

Ryö də gülümsədi:

—Görürəm sirr saxlamağı sevirsiniz. Deyin gəlsin.

—Yaxşı, deyən görək, indi ki, allaha inanmırsınız, bəs nə üçün həmişə xeyirxahlıq etməyə çalışırsınız? Bəlkə sizin cavabınız mənim də cavab tapmağıma kömək elədi.

Ryö işığa tərəf gəlmədən dedi ki, artıq bu suala cavab verib. Əgər o hər şeyə qadir olan bir allaha inanmış olsa, xəstələri müalicə etməz və onları allahın ixtiyarına verərdi. Allaha inandığını güman edənlərin heç biri, lap Panelunun özü də tam inama malik deyil. Heç kəs özünü tamlıqla allahın ixtiyarına vermir. Ryönün özü isə daha düzgün yol seçdiyini güman edir, o bəlaya qarşı mübarizə aparır.

—Hə! —deyə Taru dilləndi. —Deməli, sizin öz sənətiniz haqqında fikriniz belədir?

—Demək olar ki, belədir, —deyib, Ryö otağın işıqlı tərəfinə keçdi.

Taru astaca fit çaldı, həkim ona baxıb, sözünə davam etdi.

—Bəli, fikirləşirsiniz ki, qürurla danışırım. Amma inanın ki, qürurum da lazım olandan artıq deyil. Başına nələr gələcəyini və bu əhvalatdan sonra nələr olacağını bilmirəm. Hələlik bir onu bilirəm ki, xəstələri müalicə etmək lazımdır. Sonra xəstələr də, mən də olub-keçənləri fikirləşəcəyik. İndi isə ən vacib məsələ xəstələrin müalicəsidir. Mən də onları bacardığımı kimi qoruyuram, vəssəlam.

—Kimdən qoruyursunuz?

Ryö pəncərəyə tərəf çevrildi. Heç nə görməsə də, aralıda qaranlıq üfüqə qarışmış dənizi duyurdu. Hiss edirdi ki, yorulub və eyni vaxtda özünün qəribə, mehriban müsahibi ilə səmimi söhbətə girişmək arzusunu başından qova bilmirdi.

—Bilmirəm kimdən qoruyuram. Taru, and içirəm ki, bilmirəm. Heç bu sənəti necə seçdiyimi də bilmirəm. Müəyyən yaşda bütün gənclər peşə seçirlər, mənim də qismətimə bu peşə düşüb. Bəlkə də mənim kimi bir adam, bir fəhlə oğlu üçün daha çətin bir iş olduğundan qismətimə düşüb. Sonra can verənləri görməli oldum. Bə'zi adamlar ölümə e'tiraz edirlər. Can verən bir qadının “Yox, getməyəm deyə bağırıldığını heç eşitmisiniz? Mən isə eşitmişəm. Əvvəl mənə elə gəlirdi ki, adət edə bilmərəm. Onda gənc idim və bütün təqsiri həyatın qanunlarında görürdüm. Sonra yavaş-yavaş yumşaldım. Amma yenə də can verən adamlara laqeydliklə baxa bilmirəm. Daha nə deyim. Amma hər halda...

Ryö sözünü yarımçıq kəsib, yerində oturdu. Ona elə gəlirdi ki, boğazı quruyub.

—Hər halda, nə? —leyə Taru astaca soruşdu.

Ryö diqqətlə Taruya baxıb, tərəddüdlə davam elədi.

—Hər halda... zənnimcə, bu söhbəti sizin kimi bir adam anlaya bilər. Bir halda ki, həyat məsələsini ölüm həll edir, bəlkə elə Allahın özünə də sərf edər ki, adamlar ona inanmasın, əllərini göyə açıb kömək gözləməkdənsə, var qüvvələrini toplayıb, ölümlə mübarizəyə girişsinsinlər.

—Bəli, başa düşürəm. Amma sizin qələbələriniz həmişə müvəqqəti qələbələr olacaq, vəssəlam.

Ryö tutulurdu:

—Bilirəm, həmişə elə olacaq. Amma mübarizəni dayandırmaq üçün bu da bir əsas deyil.

—Doğrudur, mübarizəni dayandırmaq olmaz. Amma bu tauna görə düşdüyünüz vəziyyəti də təsəvvür edirəm.

—Bəli, böyük məğlubiyyətdir.

Taru bir müddət həkimə baxandan sonra ayağa qalxıb, qapıya tərəf addımladı. Ryö də onun arxasınca getdi. Həkim yaxınlaşanda Taru gözlərini döşəməyə dikib dedi:

—Bütün bunları kimdən öyrənmisiniz, həkim?

Həkim fikirləşmədən cavab verdi:

—Əzab-əziyyətdən.

Ryö otağının qapısını açdı, dəhlizə çıxanda Taruya dedi ki, o da aşağı enir, ətraf məhəllədəki xəstələrdən birinə baş çəkməlidir. Taru onunla getmək istədiyini bildirdi və həkim razılaşdı. Dəhlizin qurtaracağına madam Ryö onların qarşısına çıxdı və Ryö Tarunu anasına təqdim etdi:

—Dostumdur.

—Hə! Çox gözəl, sizinlə tanış olmağımıza çox şadam.

Ryönün anası keçib gedəndə Taru bir də çevrilib ona baxdı. Qapıdan çıxanda Ryö pilləkənin işığını yandırmaq istədi. Adətən düyməsi basıldıqdan bir dəqiqə sonra sönən bu işıq da yanmadı. Pilləkən zil qaranlıq idi. Ryö fikirləşdi ki, yəqin pilləkən işıqlarını da qənaət məqsədi ilə kəsiblər. Bilmək olmazdı, çünki son vaxtlar evlərdə də, küçələrdə də hər şey xarab olurdu. Bəlkə də ev xidmətçiləri və şəhər sakinləri hər şeyə biganə yanaşmağa başlayıblar. Həkimin başqa səbəb aramağa vaxtı qalmadı, arxadan Tarunun səsi eşidildi:

—Həkim, gülünc görünsə də, yenə də bir söz demək istəyirəm. Demək istəyirəm ki, siz tamamilə haqlısınız.

Ryö qaranlıqda çiyinlərini çəkdi:

—Düzü, mən özüm heç nə deyə bilmərəm. Yaxşı, bəs siz özünüz bu barədə nə bilirsiniz?

Taru cavab verdi:

—Eh! Məndən çox şey öyrənmək olmaz.

Həkim dayandı və arxada Tarunun ayağı sürüşdü. O səndələyib Ryönün çiyindən tutdu.

Ryö soruşdu:

—Sizə elə gəlir ki, həyatın hər üzünə bələdsiniz?

Qaranlıqdan Tarunun sakit səsi eşidildi:

—Bəli.

Onlar küçüyə çıxanda hiss etdilər ki, gecədən xeyli keçibmiş, saat on bir olardı. Şəhərə sükut çökmüşdü. Lap uzaqdan bir tə'cili yardım maşınının səsi eşidilirdi. Onlar maşına mindilər və Ryö mühərriki işə saldı. Taruya dedi:

—Gərək sabah xəstəxanaya gəlib, yoluxmaya qarşı iynə vurdurasınız. Bu işə girişməmişdən əvvəl bilməlisiniz ki, sağ qalmaq imkanınız üçdə birdir.

—Həkim, siz özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, bu xəbərdarlıqların əhəmiyyəti yoxdur. Yüz il əvvəl bir İran şəhərinin bütün əhalisi taundan qırılıb. Ancaq şəhərin mürdəşiri sağ qalıb və axıra qədər öz peşəsinə xidmət edib.

—Sadəcə olaraq, onun bəxti gətirib, üçdə bir imkan baş tutub. —Həkim təmkinli səsle cavab verdi. —Əslinə qalsa, həyatın bu sirləri haqqında hamımız çox az şey bilirik.

Onlar kənar məhəlləyə çatdılar. Maşının işığı kimsəsiz küçələri işığa qorq edirdi. Maşın dayandı. Həkim Tarudan soruşdu ki, xəstənin yanına getmək istəyirmi? Taru cavab verdi ki, istəyir. Maşından düşəndə üzlərinə azacıq işıq düşdü.

Ryö qəfildən dostyana gülüb soruşdu:

—Yaxşı, Taru, axı sizi bu işə qoşulmağa nə vadar edir?

—Bilmirəm. Bəlkə də daxili hisslərim vadar edir.

—Hansı hissdir o elə?

—Anlamaq hissi.

Taru üzünü yana çevirdi və sinəgir qocanın mənzilinə girənə qədər həkim onun sifətini görə bilmədi.

Elə ertəsi gündən Taru işə başladı, birinci kömək dəstəsini təşkil etdi və həmən dəstədən sonra çoxlu başqa dəstələr də yarandı.

Bu sanitar dəstələrinə öz dəyərindən artıq əhəmiyyət vermək fikrimiz yoxdur. Əslində isə bu gün şəhər sakinlərinin çoxu onların əhəmiyyətini şişirtməyə çalışırlar. Əhvalatı söyləyən şəxs isə belə fikirdədir ki, xeyirxah təşəbbüslərin əhəmiyyətini şişirtməklə bu təşəbbüslərə səbəb olmuş bəlanın gücünü və əhəmiyyətini də istər-istəməz şişirtmiş olar. Belə bir təsəvvür yaranar ki, gözəl təşəbbüslər az olur, məcburiyyətdən yaranır, insanların fəaliyyətində qəddarlıq və biganəlik daha çox gözə çarpır. Mən belə bir fikirlə razılaşa bilmərəm. Dünyadakı bütün bədxahlıqlar nadanlıqdan yaranır. Elə xeyirxahlığın özü anlaşılmayanda bədxahlıqdan da pis nəticə verə bilər. İnsan təbiətində xeyir şərdən güclüdür, amma əsas məsələ bunda deyil. Məsələ ondadır ki, adamlarda az ya çox nadanlıq olur və əsl nadanlar özlərini çoxbilmiş sayırlar. Hər cür bəla və bədxahlıqlar, insan öldürmək qərarı da nadanlıqdan doğur. Caninin qəlbi işıqsız və kor olur. Gözü həyat işığı və qəlbi nurla dolmamış bir adamdan nə xoş əməl, nə də əsl məhəbbət gözləmək olmaz.

Elə buna görə də Tarunun yaratdığı sanitar dəstələrin əhəmiyyəti haqqında ancaq həqiqi söz deyilməlidir. Həməndə dəstələri əhəmiyyətsiz sözcüklə tərifləyib, göylərə qaldırmaq fikrində deyilik. Amma taunun əzab verib parçaladığı ürəklərin tarixçisi kimi şərhimizi davam etdirəcəyik.

Elə əslində də könüllü sanitar dəstələrinə qoşulanlar böyük təriflərə layiq deyildilər. Çünki onların başqa çarəsi yox idi və bu dəstələrə qoşulmamaq mümkün deyildi. Bu adamlar şəhər sakinlərini inandırmağa çalışırdılar ki, taunun hər qapını döyməsini gözləmək lazım deyil və ümumi bəlaya qarşı mübarizə tədbirlərinə hamı qoşulmalıdır. Çünki taun artıq öz sifətini göstərmiş, hamını hədə altına almışdı.

Bu yaxşı məsələdir. Amma iki dəfə ikinin dörd olduğunu təlim etdiyi üçün müəllimi tərifləməzlər. Bəlkə də müəllimi belə gözəl bir peşə seçdiyinə görə tərifləmək lazımdır. Deyək ki, Taru və başqaları da iki dəfə ikinin üç deyil, dörd olduğunu söyləməklə xeyirxahlıq edirlər. Onu da deyək ki, onların bu fəaliyyəti müəllimin və müəllim təbiətli bütün başqalarının fəaliyyəti ilə eynidir. Çox şükür ki, belə adamlar təsəvvür etdiyimizdən də çoxdur. Hər halda mən belə fikirləşirəm. Mənə irad tuta bilərlər ki, axı elə anlar olur ki, iki dəfə ikinin dörd olduğunu söyləyənləri ölüm cəzası gözləyir. Müəllim də bunu yaxşı bilir. Məsələ iki dəfə ikinin doğrudan da dörd olub-olmadığına inanmaqdadır. Ölüm hədəsi altına düşmüş şəhər sakinləri də taunun pəncəsində olub-olmadıqlarını bilməli və bu bəlaya qarşı mübarizəni qərarlaşdırmalı idilər.

Həməndə vaxt şəhərimizdə çoxlu yeni təlimçilər meydana çıxmış və sayı əyilmişdilər ki, heç bir cəhdin xeyri yoxdur, bəlaya təslim olmaq lazımdır. Taru, Ryö və onların dostları sayıələrə cavab verir və hər dəfə belə qəti bir qərar çıxarırdılar ki, nə yolla olursa olsun, mübarizə aparmaq və təslim olmamaq lazımdır. Mümkün qədər çalışıb insan ölümünün və əbədi ayrılığın qarşısını almaq gərəkdi. Bunlara nail olmaq üçün taunu məğlub etmək lazım idi. Acı da olsa, həqiqət belə idi.

Elə buna görə də qoca Kastel, bütün qüvvə və bacarığını sərf edərək, elə buradaca, əldə olan vasitələrin köməyi ilə yoluxma əleyhinə yeni vaksin iynəsi hazırlamağa çalışırdı. Ryö də onunla birgə ümid edirdi ki, şəhərdə yayılmış taunun öz mikrobundan istifadə edib, daha səmərəli yeni bir vaksin iynəsi yaratmaq olar. Çünki hazırkı taunun mikrobi elmə mə'lum olan taun mikrobundan, azacıq da olsa, fərqlənirdi. Kastel ümid edirdi ki, sınaq maddəsini yaxın vaxtda hasil edə biləcək.

Heç vaxt qəhərəmanlıq iddiasında olmamış Qran isə sanitar dəstələri birliyinin katiblik işini öz öhdəsinə götürmüşdü. Tarunun yaratdığı dəstələrdən bəziləri əhali sıx olan məhəllələrdə yoluxmanın qarşısını almaq üçün tədbirlərdə iştirak edirdilər. Onlar təmizliyin qorunmasına nəzarət edir, dərmanlanmamış dam və zirzəmiləri siyahıya alırdılar. Başqa dəstələrin üzvləri isə evlərə gedən həkimləri müşayiət edir, taunlu xəstələri daşıyır, lazım gəlsə, mütəxəssis çatışmayanda xəstələri, yaxud ölümləri aparan maşınları idarə etməli olurdular. Bütün bu işlər üçün tələb olunan qeydiyyat və siyahılaşdırma işləri ilə Qran məşğul olurdu.

Bizə elə gəlir ki, Ryö yaxud Tarudan fərqli olaraq, Qran kimi bir adam könüllü sanitar dəstələrinə qoşulmuş fədailəri daha yaxşı təmsil edirdi. O, sanitar dəstəsinə qoşulmağa tərəddüdsüz razılıq vermiş və bu işə öz iradəsi ilə qoşulmuşdu. Özü də bir şərt qoymuşdu ki, ancaq xırda işlərlə məşğul olacaq. Yaşı çox olduğundan ağır işlərə qoşula bilməzdi. Axşam saat altıdan saat səkkizə qədər özünü bu işə həsr edə bilirdi. Ryö mehribanlıqla ona təşəkkür elədikdə isə Qran təəccüblənib demişdi: “Burda nə var ki? Şəhərə taun yayılıb, görək biz də özümüzü müdafiə edək, aydın məsələdir. Eh! Kaş elə bütün məsələlər belə aydın olaydı! Bə’zən axşamlar Qran qeydiyyat işlərini qurtarandan sonra Ryö onunla söhbət edirdi. Sonra Taru da onların söhbətinə qoşulmağa başladı. Qran onların ikisinə də ürək qızdırırdı. Ryö ilə Taru isə tanunu aləmi qarışdırdığı bir vaxtda Qranın səbrlə davam etdirdiyi yaradıcılığına xüsusi maraq göstərirdilər. Əslində, gərginlikdən yaxa qurtarmaq istəyəndə də onlar bu mövzuya keçirdilər.

Hərdən Taru Qrandan soruşurdu:

—hə, Amazon qız necədir?

Qran isə sıxıntılı təbəssümlə həmişə eyni cavabı verirdi:

—Qız at belindədir, at çapır.

Bir axşam Qran dedi ki, Amazon qızın təsvirində işlətdiyi “yaraşılıq sözünü “şux qamətli ifadəsi ilə əvəz etməyi qərara alıb. “Bu ifadə ilə daha aydın təsəvvür yaranır deyər o özünə haqq qazandırmışdı. Sonrakı axşam isə o, düzəliş verdiyi ilk cümləni Ryö ilə Taruya oxudu: “Gözəl bir may səhəri ə’la bir Amazon atına minmiş şux qamətli Amazon qızı Bulon meşəsinin gül-çiçəkli xiyabanlarını dolanırdı.

—Belə yaxşı deyil? İndi daha aydın təsəvvür yaranır. “May ayının bir səhəri ifadəsini “bir may səhəri ilə əvəz eləmişəm, belə daha yığcamdır.

Sonra o nigaran olmağa başladı ki, “ə’la sözünü düzgün seçməyib. Onun fikrincə, bu söz yaxşı səslənmirdi. Elə bir ifadə tapmaq lazım idi ki, onun təsəvvüründəki yaraşılıq atın əksi həmən sözlə görünsün. Sonra “əzəmətli sözünü götür-qoy elədi. Daha sonra isə “parıltılı sözünü dönə-dönə təkrar eləyib, qərara gəldi ki, bu söz də ahəngə uyğun gəlmir. Nəhayət, bir axşam təntənəli səslə e’lan elədi ki, axtardığı ifadəni tapa bilib: “Qara rəngli alaz atı. Onun fikrincə, elə qara rəngin özündə bir gözəllik əlaməti var.

—Yox, düz gəlmir, —deyə Ryö dilləndi.

—Niyə axı?

—Alaz sözünün özü atın növünü yox, rəngini bildirir.

—Hansı rəngdir o elə?

—Dəqiq bilmirəm, hər halda qara rəng deyil.

Qran yaman pərt oldu. Az sonra dedi:

—Sağ olun, yaxşı ki, sizinlə məsləhətləşdim. Özünüz görürsünüz ki, necə çətin işdir.

—Bəs “göz oxşayan ifadəsi necə, xoşunuza gəlir? —deyə Taru soruşdu.

Qran ona baxdı və fikirləşə-fikirləşə dedi:

—Hə, düz tapmışınız, belə yaxşıdır.

Onun üzünə mülayim bir təbəssüm qondu. Bir müddət sonra Qran e’tiraf elədi ki, “gül-çiçəkli ifadəsi də onu nigaran qoyub. Axı o, Montelamar və Oran şəhərlərindən başqa heç yeri görməyib. Elə buna görə də hərdən dostlarına sual verir, Bulon meşəsinin necə çiçək açması haqqında təsəvvür qazanmaq istəyirdi. Əslində nə Ryö, nə də Taru həmən meşənin necə çiçəklənməsini yadlarına sala bilmirdilər. Qran isə onların yaddaşsızlığına təəccüblənib demişdi: “Yalnız incəsənət adamları mənzərəyə düzgün tamaşa edə bilirlər.

Bir dəfə həkim gördü ki, Qran yaman sevinir. O, “gül-çiçəkli ifadəsini “çiçəyə qər q olmuş ifadəsi ilə əvəz eləmişdi və əlini ovuşdura-ovuşdura deyirdi: “Axır ki, təsəvvür yaranır, mənzərə duyulur. Tə’zim edin, cənablar! O, cümləni təntənə ilə oxumağa başladı: “Gözəl bir may səhəri göz oxşayan alaz ata minmiş şux qamətli Amazon qızı Bulon meşəsinin çiçəyə qər q olmuş xiyabanlarını dolanırdı. Cümləni ucadan oxuyandan sonra axırıncı sözlərin axıcı səslənmədiyini duyub, Qran bir az kəkələdi, pərt olub, yerində oturdu. Sonra evə qayıtmaq üçün həkimdən icazə istədi, fikirləşmək üçün sakit guşəyə çəkilməli idi.

Elə həmən günlər mə’lum oldu ki, Qran öz iş yerində huşsuzluq edir və bələdiyyə idarəsində işçilərin azaldığı bir vaxtda onun pis işləməsi idarədə narazılığa səbəb olub. Qranın işlədiyi şöbənin işləri ləngiməyə başlamışdı və müdir onu çağıraraq danlamışdı ki, aldığı əmək haqqına görə üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən gəlməlidir. Müdir həm də belə bir xəbərdarlıq eləmişdi: “Eşitdim ki, siz işdən sonra könüllü sanitar dəstələrində çalışırsınız. Bu sizin öz işinizdir. Mənim işim isə budur ki, sizi idarədəki vəzifənizə düzgün

əməl etməyə çağırım. Belə ağır bir vəziyyətdə hər kəsin ən səmərəli işi öz vəzifəsinə düzgün əməl etməsidir. Əgər belə olmasa, əlavə xidmətlər də bir əhəmiyyət verməz.

—Müdir haqlıdır, —deyib Qran Ryöyə baxdı.

—Bəli, müdir haqlıdır.

—Fikrim yaman qarışıb, bilmirəm bu cümlənin axını necə səliqəyə salım.

O fikirləşirdi ki, “Bulun sözünü ixtisar eləsin, çünki “meşə sözü böyük hərflə yazılsa, hansı meşədən söz getdiyi anlaşılacaq. Onda belə oxunacaq: “Meşənin çiçəyə qər q olmuş xiyabanları. Yenə də “meşə sözünün vəziyyəti nigarançılıq yaradırdı. Bə’zi axşamlar Qran Ryödən də yorğun görünürdü.

Bəli, o, uyğun söz və ifadə seçməkdən yorulur, sanitar dəstələrinin yazı-pozu işlərinin də öhdəsindən gəlməyə çalışırdı. Hər axşam mə’lumat vərəqlərini yoxlayır, sanitar dəstələrinin fəaliyyətindən dəqiq nəticə çıxarmağa sə’y edirdi. Bə’zən o Ryönü axtarır, xəstəxanalardan birində tapır, idarələrdən yaxud tibb məntəqələrindən birində ona bir iş masası ayrılmasını xahiş edirdi. Sonra isə onun üçün ayrılmış masanın arxasına keçir, öz idarəsində işlədiyi kimi fəaliyyətə başlayır, yazdığı vərəqlərin mürəkkəbini qurutmaq üçün onları dərman və xəstəlik iyi basmış otağın havasında yelləyirdi. O, qətiyyətlə çalışırdı ki, Amazon qızı haqqında yox, məşğul olduğu işi fikirləşsin.

Əgər doğrudan da insanlar nümunə üçün bir qəhrəman obrazı seçməlidirsə və bizim bu tarixçəyə də belə bir obraz vacibdirsə, biz elə bu sadə insanın obrazını təklif edərdik. Onun şəxsində xeyirxah və üzde gülünc görünən bir obraz yaşayır. Belə bir qərar həqiqətə daha yaxın olar, iki dəfə ikinin nəticədə dörd olduğunu göstərər, qəhrəmanlığı isə öz yerinə, yə’ni ikinci yerə çəkər. Bəli, qəhrəmanlıq ön planda deyil, ancaq arxa planda görünməlidir. Belə bir qərar həm də bizim tarixçənin mahiyyətini açar. Bu mahiyyət isə ancaq xoş hisslərə etməli, yə’ni nə tamam pis, nə də tamam yaxşı kimi qələmə alınan hisslərə xidmət etməməlidir.

Həkim Ryö belə fikirləşirdi və taunlu şəhərə radio və qəzetlər vasitəsilə kənardan göndərilən müraciət və ovundurmaları eşitdikcə öz fikrinə haqq qazandırır. Hava və avtomobil yolları ilə göndərilən köməklərə, mətbuat və radio dalğaları ilə axan qayğıkeş və atəşin çıxışlara baxmayaraq, şəhər bütün dünyadan uzaq düşmüş bir qəribə bnzəyirdi. Belə çıxışlar həkimi əsəbiləşdirirdi. Doğrudur, o bilirdi ki, deyilən və yazılan sözlərdə riyakarlıq yoxdur. Bu sözlər lazımı tərdə, lazımı dillə deyilmirdi. Belə çıxışlarda Qranın kiçik təşəbbüsünün mahiyyəti duyulmur, taun yayılmış bir şəhərdə Qran kimi adamların fədakarlığı nəzərə alınmırdı.

Bə’zən gecə yarısı, şəhərin sükuta daldığı vaxt, azacıq yuxulamaqdan ötrü yerinə girməzdən əvvəl həkim Ryö radioya qulaq asırdı. O, min kilometrərlə uzaqdan gələn namə’lum səslərin mehriban kəlmələrini eşidirdi. Bu səslər nə qədər səmimi olsa da, uzaqdakı həmən adamlar gözləri ilə görə bilmədikləri ağrı-acını bölüşə bilməzdilər. Hamı “Oran! Oran! deyirdi. Bu çağırışlar dənizlər aşib gəlsə də, bir əhəmiyyəti yox idi. Onlar ancaq narahatlıq gətirir, ayrılığın tə’siri ilə Qran, həm də bu tarixçəni yazanın özü yad adamlara dönürdülər. “Oran! Oran!.. Hə, yaxşı, nə olsun, —deyə həkim fikirləşirdi. —Ancaq Oranlılar bilir ki, ya birgə yaşamalrı, ya da birgə ölməlidirlər, başqa bir çarə yoxdur. Çöldəkilər çox uzaq düşüblər.

Taunun var qüvvəsini toplayıb ciddi hücumə keçməsi və şəhəri ələ keçirməsinin təsvirindən əvvəl, hələ də özünü yad sayan, bu şəhərdən və xəstəlikdən yaxa qurtarmaq üçün hələ də canfəşanlıq edən Ramber kimi adamlardan da danışmaq lazımdır. Onlar tauna əsir düşmək istəmirdilər və bu arzu başqalarının yaşamaq arzusundan güclü deyildi. Belə cəhdlərlə müqayisədə, bizim fikrimizcə, başqalarının fədakarlığı daha aydın nəzərə çarpmalı idi.

Ramber çalışırdı ki, tauna əsir düşməsin. Qanunu yollarla şəhərdən çıxmağın mümkün olmadığını duyandan sonra o Ryöyə demişdi ki, qeyri-qanuni yollara əl atmaq fikrindədir. Jurnalist əvvəlcə kafe xidmətçilərinə müraciət eləmişdi. Çünki kafe xidmətçiləri hər məsələdən halı olurlar. Amma onun müraciət elədiyi ilk xidmətçilər də bu cür işlərə görə ciddi cəza tədbirləri tətbiq olunduğundan xəbərdar idilər. Başqa birisi isə onu ara qarışdıran hesab eləmişdi. Ancaq Ryönün otağında Kotarla görüşəndən sonra azacıq bəxti gətirdi. Həmin gün o Ryöyə başqa idarələrə də baş çəkməsi və yenə də bir nəticə əldə edə bilməməsi haqqında danışdı. Bir neçə gün sonra Kotar küçədə Ramberə rast gəldi və xeyirxah bir əda ilə soruşdu:

—Hələ bir şey çıxmır?

—Yox, bir şey çıxmır.

—İdarə işçilərinə ümid eləməyin. Onlar başa düşən deyillər.

—Bilirəm. Mən başqa bir yol axtarıram. Amma bu yolu tapmaq da çətindir.

—Hə! Başa düşürəm, —deyə Kotar cavab verdi.

Sonra o Ramberə dedi ki, çıxış yolu bilir. Ramberin təəccübləndiyini görüb, izah elədi ki, uzun illərdir Oranın bütün kafələrinə baş çəkir və bu kafələrdə dostları var, belə işlərlə məşğul olan bir təşkilatın mövcud olduğundan xəbərdardır. Məsələ burasındadır ki, qazancı xərcini ödəyə bilmədiyinə görə Kotar az tapılan malların alverinə qurşanmışdı. o cürbəcür siqaretlər, keyfiyyətsiz spirt alıb-satır və bu malların qiyməti getdikcə artdığından xeyli pul qazanmışdı.

—Yə'ni siz əminsiniz ki, belə bir təşkilat var?

—Bəli, mənim özümə təklif ediblər.

—Siz də getmək istəmədiniz?

—Təəccüblənməyin, —deyə Kotar mülayim səslə cavab verdi. —mənim getməməyimin səbəbi var. — Cüz'i bir sükutdan sonra soruşdu: —Bəs niyə soruşmursunuz ki, getməməyimə səbəb nədir?

—Məncə bunun mənə dəxli yoxdur, —deyə Ramber cavab verdi.

—Bir cəhətdən, doğrudan da, bunun sizə dəxli yoxdur. Başqa bir cəhətdən isə... Xülasə, əsas məsələ budur ki, taun başlayandan bəri mən özümü burada daha arxayın hiss edirəm.

Ramber onun sözlərinə qulaq asıb, soruşdu:

—Yaxşı, həmən təşkilata necə getmək olar?

—Eh! Çətin məsələdir, gərək bir yerdə gedək.

Axşam saat dörd idi. İstidən adam boğulurdu. Mağazaların qapıları bağlanmış, küçələr isə boşalmışdı. Kotarla Ramber darısqal küçələrə enib, dinib-danışmadan xeyli yol getdilər. Günün belə çağında taun gözə çarpmırdı. Elə xəstəlikdən əvvəlki yay günlərində də şəhər belə sakit, rənglər sönük görünürdü. İndi isə bilmək olmurdu ki, havaya ağırlıq gətirən ölüm qorxusu idi, yoxsa isti və tozanaq. Taunu görə bilmək üçün müşahidə və düşüncə gərəkdir. Onun da nəzərə çarpan əlamətləri var. Məsələn, xəstəliyə xoş münasibətini gizləməyən Kotar Ramberə söylədi ki, adətən belə vaxtlarda istidən ləhləyən itlər evlərin girəcəklərindəki kölgələrdə sərinclik axtarır, döşəməyə uzanıb, mürgü vururdular. İndi itlər yoxa çıxıblar.

Onlar Palma bulvarı ilə gəlib Arm meydanını keçdilər və Marin məhəlləsinə tərəf üz tutdular. Sol üzə divarları yaşıl rəngə boyanmış, sarı kölgəlikli bir kafe vardı. Onlar alınlarının tərini silib, içəri keçdilər. Yaşıl örtüklü masanın arxasındakı yüngül stullarda oturdular. Zal tamam boş idi. İçəridə uçuşan milçəklərin səsi eşidilirdi. Kassanın yanındakı sarı rəngli qəfəsdə tükü tökülmüş, əldən düşmüş bir tutuquşu mürgüləyirdi. Çirkli, hörümçək toru basmış divarlardan isə döyüş səhnələri təsvir olunmuş köhnə tablolar asılmışdı. Az qala bütün masaların, hətta arxasında oturduqları masanın da üstündəki bulaşq toyuq ayaqlarının izlərini görüb, Ramber təəccüblənmişdi. Elə bu vaxt qaranlıq künclərin birisindən yaraşlıq bir xoruz çıxdı və izlərin mənşəi mə'lum oldu.

İçəridə boğanaq daha çox hiss olunurdu. Kotar pencəyini çıxardı və əlini masaya döydü. Zalı küncündəki qapıdan uzun, qara döşlüyün arxasında itmiş qısa boy bir kişi çıxdı. O, Kotarı görüb, uzaqdan salamladı və ayağı altında fırlanan xoruza bir təpik ilişdirib, irəliyə gəldi, səsini xoruzun qığıltısına qoşub, qonaqların nə sifariş eləmək istədiklərini soruşdu. Kotar ağ şərab sifariş etdi və Qarsiya adlı bir nəfəri soruşdu. xidmətçi cavab verdi ki, həmən adam bir neçə gündür kafeyə gəlmir.

—Sizcə bu axşam gələcək? —deyə Kotar soruşdu.

—Deyə bilmərəm. Yaxşı, siz özünüz onun nə vaxtlar gəldiyini bilirsiniz?

—Bilirəm, amma məsələ onda deyil. Bu dostumu onunla görüşdürmək istəyirdim.

Xidmətçi yaş əlini döşlüyün ətəyinə silə-silə soruşdu.

—Hə! Bu cənab da həmən işlərlə məşğuldur?

—Elədir, —deyə Kotar cavab verdi.

—Yaxşı, onda bu axşam gəlin. Uşaq göndərib çağırırdıram onu.

Qapıdan çıxanda Ramber Kotardan hansı “işlərdən söhbət getdiyini soruşdu.

—Qaçaq maldan söhbət gedir. Onlar şəhər qapılarından mal keçirir və yaxşıca pul qazanırlar.

—Deməli, gizli əlaqələri var?

—Əlbəttə.

Axşam üstü kafenin kölgəliyi qaldırılmışdı. Qəfəsdəki tutuquşu cıgıltılı səsinə zalı doldurmuş qısaqol köynəkli müştərilərin səsinə qatırdı. Müştərilərdən biri—başına həsir şlyapa keçirmiş, gündən yanmış sinəsi açıq qalmış bir kişi Kotarı görəndə kimi ayağa qalxdı. Təxminən otuz yaşı olardı, üzü uzunsov və qaraşın idi, xırda qara gözləri, ağ dişləri də diqqəti cəlb eləyirdi. Barmaqlarına iki-üç üzük keçirmişdi. O yaxınlaşıb dedi:

—Salam. Gəlin, ayaq üstü bir şey içək.

Onlar barın qarşısında dinib-danışmadan adama üç qədəh içdilər.

—Bəlkə çölə çıxacaq? —deyə Qarsiya dilləndi.

Qarıdan çıxanda Qarsiya Kotardan nə üçün gəldiklərini soruşdu. Kotar isə ona izah elədi ki, Ramberi onun yanına mal almaq üçün deyil, şəhərdən çıxmaq məqsədi ilə gətirib. Qarsiya siqaretini tüstülədə-tüstülədə irəliləyirdi. O, suallar verir, Ramberin özünü görmürmüş kimi ondan danışarkən, “həmən adam deyə müraciət edirdi. Axırda soruşdu:

—Yaxşı, bəs niyə getmək istəyir?

—Arvadı Fransada qalıb.

—Belə de!

Az sonra Qarsia yenə sual verdi:

—Bəs sənəti nədir?

—Jurnalistdir.

—Çoxdanışan olur jurnalistlər.

Ramber dinmədi. Kotar cavab verdi:

—Dost adamdır.

Sonra dinib-danışmadan xeyli getdilər. Dəmir çərçivəyə alınmış sahil səkisinə çatdılar. Onlar kiçik bir bufetə tərəf buruldular. Burada sardin balığı qızardıb satırdılar və balığın iyi küçəyə yayılmışdı. Qarsia dilləndi:

—Hər halda bu işlə mən yox, Raul məşğul olur. Gərək onu axtarıb tapam. Onu tapmaq da çətin məsələdir.

Kotar işgüzar bir səsle soruşdu:

—Gizlənilir yə'ni?

Qarsia cavab vermədi. Bufetə çatanda Qarsia onlara tərəf çevrildi və ilk dəfə Ramberə müraciət elədi:

—Birişi gün saat on birdə, şəhərin yuxarı hissəsində gömrük idarəsinin tinində görüşərik.

Ayrılib getmək istəyəndə qəfildən geri döndü və onlara dedi:

—Amma xərciniz çıxacaq.

O şərt kəsirdi. Ramber cavab verdi:

—Mə'lum məsələdir.

Az sonra jurnalist Kotara təşəkkür elədi. Kotar isə mehriban bir görkəm alıb, cavab verdi:

—Yox, dəyməz! Sizə kömək elədiyimə özüm də sevinirəm. Həm də ki, siz jurnalistsiniz, nə vaxtsa yaxşılığımın əvəzini çıxı bilərsiniz.

İki gün sonra Ramberlə Kotar şəhərin yuxarı hissəsinə apararı uzun, kölgə düşməyən küçə ilə qalxırdılar. Gömrük idarəsinin bir hissəsini tibb məntəqəsinə çevirmişdilər. İri darvazanın qarşısındakı adamların çoxu xəstə qohumları ilə görüşmək mümkün olmasa da, onlar haqqında mə'lumat almaq üçün toplaşmışdılar. Bura gəlib-gedən çox idi və yəqin ki, Qarsia görüşü qəsdən belə qarışıq yerə tə'yin eləmişdi. Kotar dilləndi:

—Sizin getmək arzunuz adamı təəccübləndirir. Əslində, indi burada maraqlı əhvalatlar baş verir.

—Mənim üçün maraqlı deyil, —deyə Ramber cavab verdi.

—Hə, doğrudur, burda qalmaq qorxuludur. Amma burada elə taundan əvvəl də həyat üçün qorxu var idi; maşını çox olan bir küçəni keçmək də həyat üçün qorxuludur.

Elə bu vaxt Ryönün maşını onların yanında dayandı. Maşını Taru sürürdü. Ryö isə onun yanında oturub, mürğü vururdu. Ryö gözünü silib, onları biri-birinə təqdim elədi. Taru dedi:

—Biz tanış, eyni mehmanxanada yaşayırıq.

Həkim Ramberə dedi ki, onu şəhərə apara bilər. Ramber cavab verdi:

—Sağ olun, burada görüşümüz var.

Həkim Ramberin üzünə baxdı və Ramber öz sözünü təsdiqlədi:

—Bəli, görüşümüz var.

Kotar təəccüblə soruşdu:

—Məsələdən həkim də xəbərdardır?

Elə bu vaxt Taru Kotara baxa-baxa dedi:

—Müstəntiq gəlir.

Kotar tutuldu. Müstəntiq Oton işgüzar addımlarla onlara tərəf gəlirdi. O, Ryögilin dəstəsinin yanından keçərkən şlyapasını qaldıraraq, salam verdi.

—Salam, cənab müstəntiq! —deyə Taru dilləndi.

Müstəntiq maşının içindəkilərə də salam verdi. Sonra azacıq geri çevrilib, araxadakı Ramberlə Kotarı da səthi salamladı. Taru Kotarla jurnalisti ona təqdim elədi. Müstəntiq bir anlıq səmaya baxıb, köksünü ötürdü, zəmanədən şikayətləndi və nəhayət soruşdu:

—Cənab Taru, mənə dedilər ki, siz profilaktik tədbirlərin tətbiqi ilə məşğulsunuz. Amma sizin bu qərarınızı tərifləmək istəməzdim. Həkim, sizcə bu xəstəlik hələ çox çəkəcək?

Həkim bildirdi ki, xəstəliyin tez qurtaracağına ümid edir. Müstəntiq də ümidlə yaşadığını bildirdi və dedi ki, taleyin işini bilmək olmasa da, ümid eləmək yaxşıdır. Taru isə müstəntiqə vəziyyətlə əlaqədar işinin artıb-artmaması haqda sual verdi.

—Əksinə, ümumi qanun pozğunluqları azalıb, —deyə müstəntiq cavab verdi. —İndi əsasən təzə qanunları izah etməklə məşğulam. Köhnə qanunlara isə əvvəlkindən də yaxşı əməl olunur.

Taru:

—Deməli, təzələri ilə müqayisədə köhnə qanunlar çox şükürlü imiş.

Müstəntiq xəyaldan ayılıb ciddiləşdi. Taruya soyuq bir nəzər salıb dedi:

—Nə fərqi var ki? Qanun bir şeydir, cəza isə başqa bir şey. Bizlik bir iş yoxdur.

Müstəntiq uzaqlaşanda Kotar dedi:

—Elə onun özü bir nömrəli düşməndir.

Ryönün maşını da yola düşdü.

Az sonra Ramberlə Kotar gördülər ki, Qarsia onlara tərəf gəlir. O dinib-danışmadan yaxınlaşdı və salam vermək əvəzinə dedi: “Gözləmək lazımdır.

Ətrafda toplaşanların əksəriyyəti qadınlar idi və hamı susub durmuşdu. Qadınların hamısının əlində bağlama vardı və nahaq da olsa, ümid edirdilər ki, bağlamaları içəriyə ötürə bilərlər və xəstəliyə tutulmuş əzizləri evdən gətirilmiş ərzağı ala bilərlər. Qapını əli silahlı adamlar qoruyurdular. Bəzən içəri həyatın o üzündəki binadan qışqırıq səsləri eşidilir, gözləyənlər isə həyəcan dolu gözlərini binaya zilləyirdilər.

Üç kişi yanaşı dayanıb, belə bir mənzərəyə tamaşa elədikləri vaxt arxadan onlara salam verən bir nəfərin ciddi səsini eşidib, geri çevrildilər. Hava isti olsa da, Raul səliqəli geyinmişdi. Əynində tutqun rəngli kostyum, başında kənarları qatlanmış yaraşlıq şlyapa vardı. Sifəti solğun görünürdü. Qara gözləri, yığcam ağzı vardı. O, qəti bir səslə dedi:

—Şəhərə tərəf enək. Qarsia, sən gəlməsən də olar.

Qarsia bir siqaret yandırdı və qalanlar aralandılar.

Ramberlə Kotar Raulu araya alıb, onun iri addımları ilə ayaqlaşmağa çalışırdılar. Raul dedi:

—Qarsia məsələni mənə izah edib. Baş tutan işdir. Amma on min frank xərciniz çıxacaq.

Ramber razılaşdı və Raul əlavə etdi:

—Onda sabah ispanların Sahil restoranında birgə nahar edərik.

Ramber yenə razılaşdı və Raul onun əlini sıxaraq görüşdükləri vaxtdan bəri ilk dəfə gülümsədi. Raul gedəndən sonra Kotar üzrxahlıq elədi ki, ertəsi gün məşğul olacaq. Onsuz da Ramberin ona ehtiyacı qalmamışdı.

Ertəsi gün jurnalist ispan restoranına girəndə hamı çevrilib ona baxırdı. İstidən yanan darısqal küçələrdən birində yerləşən bu alaqranlıq restorandakı müştərilərin çoxu ispan tipli adamlardı. Amma elə ki, küncdəki masalardan birinin arxasında əyləşmiş Raul işarə ilə Ramberi öz yanına çağırırdı, müştərilərin marağı yoxa çıxdı və hər kəs öz yeməyinə girişdi. Raulun yanında arıq, ucaboy, enlikürək, atsifət, üzü tükü və saçları çallaşmış bir nəfər əyləşmişdi. Kişi köynəyinin qolunu çirmələmiş, qara, tük basmış arıq, uzun qollarını masaya dayamışdı. Ramber təqdim olunanda o üç dəfə başını yelləyib salamlaşdı. Raul onun adını demədi və ad əvəzinə “dostumuz sözünü işlətdi.

—Məsələ qəliz məsələdir, —deyə Raul cavab verdi. —Lazımı adamları tapmağa vaxt gərəkdir.

Atbaş kişi yenə başını yellədi və Ramber razılaşmalı oldu. Yemək vaxtı söhbət üçün mövzu tapa bilmirdilər. Amma elə ki, Ramber atbaş adamın futbolçu olduğunu eşitdi, hər şey dəyişdi. Çünki Ramberin özü də futbolla çox məşğul olmuşdu. Onlar Fransa çempionatı, peşəkar ingilis komandaları və hücum taktikasından söhbətə girişdilər. Naharın axırında

atbaş kişi Ramberlə köhnə dost kiim danışır və onu inandırmağa çalışırdı ki, meydançada ən gözəl yer yarım müdafiəçinin yeridir.: “Bilirsənmi nə üçün? Ona görə ki, yarım müdafiəçi top paylayır, futbolun canı da elə top paylanmasındadır... Ramberin özü həmişə mərkəz hücumçusu olmuşdusa da, müsahibinin fikrini təsdiq elədi. Radionun səsi söhbəti yarımçıq qoydu, zərif bir melodiya səslənəndən sonra e’lan elədilər ki, keçən gün taundan otuz yeddi adam ölüb. Bu xəbərə əhəmiyyət verən olmadı. Atbaş adam çiyinlərini çəkib, ayağa qalxdı. Raulla Ramber də qalxdılar.

Ayrıarkən mərkəz yarım müdafiəçisi Ramberin əlini hərərlə sıxaraq dedi:

—Mənim adım Qonzalesdir.

Aradakı iki gün Ramberə çox uzun göründü. O, Ryö ilə görüşüb, vəziyyəti təfəsilatı ilə ona danışdı. Sonra xəstələrdən birinə baş çəkəyə gedən həkimə yol yoldaşı oldu. Xəstə olan evin qarşısında həkimlə xudahafızlaşdı. Evin dəhlizindən səs-küy qalxdı, qonşular xəstənin ailəsinə həkimin gəldiyini xəbər verdilər.

—Kaş ki, Taru tez gələydi, —deyə həkim mızıldadı.

O, yorğun görünürdü. Ramber soruşdu:

—Epidemiya güclənir yə’ni?

Həkim bildirdi ki, son vaxtlar xəstələrin sayı çox artmayıb, amma əsas məsələ bu artımda deyil. Əsas məsələ bundadır ki, tauna qarşı mübarizə vasitələri kifayət eləmir.

—Mübarizə vəsaitimiz çatmır. Dünyanın bütün qoşun hissələrində vəsait çatmayanda adamlar vəsaiti əvəz eləyir. Bizim isə adamımız da çatmır.

—Axı kənardan həkimlər və sanitariya işçiləri göndərilib.

—Elədir, —deyə Ryö cavab verdi. —Amma cəmisi on həkim və yüzə yaxın sanitariya işçisi göndərilib. Epidemiyanın indiki vəziyyətində birtəhər keçinmək olur. Amma epidemiya güclənsə, adam çatmayacaq.

Ryö evin içərisindən gələn səslərə qulaq asa-asa Ramberin üzünə gülümsəyib dedi:

—Bəli, vəziyyət belədir, çalışın tez gəldiniz.

Ramber tutuldu:

—Bilirsiniz, mən xəstəliyə görə getmirəm. Ryö ona inandığını bildirsə də, Ramber sözünə davam elədi: —Mən özüm bilirəm ki, qorxaq adam deyiləm və cəsarətimi sübuta yetirmək imkanlarım da olub. Amma indi bə’zi fikirlərlə heç cürə razılaşa bilmirəm.

Həkim Ramberin üzünə baxıb dedi:

—Siz arvadınızla görüşəcəksiniz.

—Ola bilər. Amma mənə əsas bir fikir narahat edir. Qorxuram ki, bu vəziyyət uzana və mən evə qayıdana qədər arvadım qocala. Adamlar otuz yaşdan sonra qocalmağa başlayırlar, görək vaxtdan yaxşı istifadə edəsən. Bilmirəm mənə anlaya bilərsiniz ya yox?

Həkim ağızucu dedi ki, onu yaxşı anlayır. Elə bu vaxt Taru onlara yaxınlaşdı və həyəcanlı səslə dedi:

—Elə indicə Paneludan xahiş elədim ki, bizə qoşulsun.

—Bəs nə cavab aldın? —deyə həkim soruşdu.

—Bir az fikirləşib razılaşdı.

—Çox gözəl, —deyə həkim cavab verdi. —Çox şadam ki, keşiş öz mövzularından artıq xeyir verəcək.

—Hamı bizə qoşulmağa hazırdır. Görək yadlarına salasan, imkan yaradasan.

Sonra o gülümsəyərək Ryöyə göz vurdu.

—Mənim isə işim ondan ibarətdir ki, adamlara imkan yaradım.

—Bağışlayın, mən getməliyəm, —deyib, Ramber uzaqlaşdı.

Görüş günü saat səkkizə beşdəqiqə qalmış Ramber kilsə tağının altında idi. Hava hələ sərin idi. Səmada xırda, ağ bulud parçaları görünürdü və Gün qalxan kimi həmən buludlar da əriyib yoxa çıxacaqdı. Qarşıdakı çəmənliyin otları qurumuş olsa da, səhər çağı oradan rütubət iyi gəlirdi. Günəş Şərqi tərəfdəki evlərin arasından qalxıb, Janna d’Arkın qızıla boyanmış heykəlinin dəbilqəsini qızdırmağa başlayırdı. Qüllə saatlarından biri səkkiz dəfə zəng çaldı. Ramber kimsəsiz meydançada bir az gəzindi. Kilsənin içindən nəm və mumiya iyi gəlirdi. Qəfildən kilsə xorunun səsi kəsildi. On nəfərə yaxın qara geyimli adam kilsədən çıxıb, şəhərə tərəf yollanırdı. Elə onlar kimi qara geyimli başqa bir dəstə isə pilləkənləri qalxıb, kilsəyə girirdi. Ramber siqaret yandırdı, sonra da fikirləşdi ki, bəlkə də belə yerdə papiros çəkməyə icazə verilmir.

Saat doqquza on beş dəqiqə işləmiş kilsənin içindən orqan sədaları eşidildi. Ramber qübbənin altına keçib, içəri baxdı. Az sonra, gözləri içəridəki alaqaranlığa adət eləyəndə az

əvvəl içəriyə keçmiş qara geyimli adamları gördü. Onlar qurama bir minbərin qarşısına toplaşmışdılar. Həmənin minbərin üstünə nə isə Müqəddəs Roşun şəhər e'malatxanalarından birində yonulmuş heykəli qoyulmuşdu. Adamlar heykəlin qarşısında diz çöküb qalmış, içəridəki alaqranlıqda xırda, qara kölgələrə oxşayırdılar. Onların başı üzərindəki orqan ara vermədən çalınırdı.

Ramber çölə çıxanda gördü ki, Qonzales pilləkənləri enib şəhərə tərəf gedir. O Ramberi görüb dedi:

—Elə bildim çıxıb getmişən. Mən xeyli gecikmişəm.

Sonra izah elədi ki, bir az aralıda saat səkkizə on dəqiqə qalmış dostlar ilə görüşü vardı. Doslar gəlib çıxmayıb, o isə iyirmi dəqiqə əbəs yerə gözləməli olub.

—Yəqin onların işi düz gətirməyib. Bizim işimizdə hər şey bizdən asılı olmur.

O, təklif elədi ki, ertəsi gün həmn vaxtda fədailər abidəsi önündə görüşsünlər. Ramber köksünü ötürüb, şlyapasını geri itələdi. Qonzales gülə-gülə dedi:

—Eybi yoxdur. Yadına sal ki, bir qol vurmaq üçün neçə fənd qurub, neçə top ötürməli olursan.

—Əlbəttə, elədir, —deyə Ramber cavab verdi. —Amma oyun saat yarımından artıq çəkmir.

Oran şəhərinin Fədailər abidəsi limandan yuxarıdakı qayaların üstündə qurulub. Bu kiçik gəzinti meydanı yeganə yeridi ki, buradan dənizə tamaşa etmək olar. Ertəsi gün Ramber görüşə tez gəlmişdi və döyüşlərdə həlak olmuş fədailərin daş üzərinə həkk olunmuş adlarını oxuyurdu. Az sonra meydana iki nəfər də gəldi. Onlar gözücu Ramberə baxıb aralandılar, sürəhiyə dirsəklənib aşağıya, boş və kimsəsiz limana tamaşa etməyə başladılar. Oğlanların boyu eyni idi, ikisi də yaşıl şalvar və qısaqol köynək geymişdilər. Jurnalist bir az kənara çəkilib, oturmaqlardan birində oturdu və oğlanlara sərbəstcə tamaşa elədi. Üzlərini görəndə fikirləşdi ki, yaşları iyirmidən çox olmaz. Elə bu vaxt Qonzales üzrxahlıq edə-edə ona yaxınlaşdı.

O, “dostlarımız bunlardır deyib, Ramberi oğlanların yanına apardı və onları təqdim elədi. Gənclərdən birinin adı Marsel, o birinin adı isə Lui idi. Sifətcə biri-birinə çox oxşadıqlarından Ramber fikirləşdi ki, yəqin qardaşdılar. Qonzales dedi:

—Bəli, tanışlıq məsələsi həll olundu, qaldı məsələnin özünün həlli.

Marsellə Lui dedilər ki, onların növbəsi iki gün sonra başlayacaq və bir həftə çəkəcək, bu günlər ərzində imkandan istifadə etmək lazımdır. Onların keşik çəkdiyi Qərb qapısında dörd nəfər olurlar və o biri iki nəfər təcrübəli əsgərlərdir. Həmənin adamlara sirt açmaq lazım deyil. Əvvəla, ona görə ki, onlara bel bağlamaq olmaz, həm də ki, işin xərci arta bilər. Bə'zi axşamlar həmənin iki nəfər gecənin bir hissəsini yaxınlıqdakı barlardan birinin gizli otağında keçirirlər. Marsellə Lui təklif edirdilər ki, Ramber onların darvaza yaxınlığındakı evində yaşasın ki, lazım olanda onu tapa bilsinlər. Belə olsa, iş xeyli asanlaşır. Tələsmək lazımdır, çünki son günlər şəhərdən çöldəki nəzarət məntəqələrinin ikiqat artırılacağı haqqında söhbət gedirdi.

Ramber razılaşdı, axırıncı siqaretlərindən onlara da təklif etdi. Bayaقدan susub durmuş gənclər Qonzalesdən soruşdular ki, pul məsələsi həll olunubmu və onlar beh ala bilərlərmi?

—Yox, —deyə Qonzales cavab verdi. —Beh almağa dəyməz, bu kişi dost adamdır. Pul məsələsi axırda həll olunacaq.

Təzə bir görüş tə'yin etdilər. Qonzales məsləhət gördü ki, iki gün sonra ispan restoranında görüşsələr yaxşıdır. Oradan da nəzarətçilərin evinə gedərlər.

—Birinci gecəni mən də sənidlə qalaram, —deyə o, Ramberi arxayınlaşdırdı.

Ertəsi gün Ramber mehmanxanada öz otağına qalxarkən pilləkəndə Taru ilə rastlaşdı. Taru dedi:

—Mən Ryö ilə görüşə gedirəm, istəyirsinizsə, birgə gedək.

Ramber tərəddüd içində cavab verdi:

—Hər dəfə mənə elə gəlir ki, onunla görüşəndə vaxtını alıram.

—İnanmıram, o sizi çox istəyir. Sizin haqqınızda mənə çox danışib.

Jurnalist fikirləşib dedi:

—Yaxşı, onda belə danışaq. Nahardan sonra vaxtınız varsa, lap gec də olsa, mehmanxananın barına gəlin.

—Vaxt məsələsi həkimdən və taunun vəziyyətindən asılıdır.

Gecə saat on birdə Ryö ilə Taru danışıqla bara daxil oldular. Otuzə yaxın adam barın kürsüsünə dirsəklənib, uca səslə danışirdilər. Taunlu şəhərin kimsəsiz küçələrindən belə bir qarışıqlığa düşmüş Ryö ilə Taru əvvəlcə karıxıb dayandılar. Sonra başa düşdülər ki, barda

spirt satıldığından belə tünlükdür. Ramber uzun kürsünün o biri başında idi və hündür oturacaqdan qalxıb, onlara əl edirdi. Onlar yaxınlaşdılar və Ramber yanındakı keflilərdən birini ehmalca kənar edib, yer düzəltdi.

—Spirt içməkdən qorxmursunuz?

—Yox, əksinə, —deyə Taru cavab verdi.

Ryö qarşısındakı qədəhi iylədi, acı təbabət otlarının iyini duydu. Bu qarmaqarışlıqlıqda söhbət eləmək mümkün deyildi, deyəsən, Ramberin də içməkdən başqa fikri yox idi. Onun nə dərəcədə kefli olduğunu ayırd eləmək çətin idi. Ortadakı darısqal meydançada iki masa qoyulmuşdu. Masalardan birinin arxasında oturmuş dənizçi zabit qollarını yanındakı iki qadının qollarına keçirib, üzbəüzdə oturmuş gombul kişiyyə Qahirədə baş vermiş yatalaq epidemiyasından danışdı: “Yerli əhali üçün düşərgələr yaradılmış, xəstələri çadırlara yığmışdılar. Düşərgələrin ətrafına silahlı keşikçilər düzülüşdü. Gizli yolla düşərgəyə soxulmaq istəyənlərə atəş açırdılar. Qanun sərt olsa da, düzgün qanun idi.

O biri masanın arxasında səliqəli geyinmiş cavanlar oturmuşdular. Onların səsi musiqi sədalarına qarışdığından nədən danışdıqlarını ayırd eləmək olmurdu. Ryö səsinə qaldırıb, Ramberdən soruşdu:

—Hə, işləriniz necədir?

—Vaxt yaxınlaşır, bəlkə də bir həftəyə getdim.

—Çox təəssüf, —deyə Taru söhbətə qoşuldu.

—Niyə təəssüf edirsiniz?

Taru Ryöyə baxdı və Ryö izah elədi:

—Hə! Taru fikirləşir ki, siz elə burada da bir işə yarayardınız. Amma mən sizin getmək arzunuzu çox yaxşı başa düşürəm.

Taru yenə içki sifariş elədi. Ramber oturduğu kətildən enib, Tarunun üzünə baxa-baxa soruşdu:

—Mən hansı işə yarayardım?

Taru tələsmədən əlini uzadıb, qədəhini götürdü və sakit səslə dedi:

—Hə, elə bizim sanitar dəstəməzdə də işləyə bilərdiniz.

Ramber fikrə getdi və yavaş-yavaş qalxıb, öz kətildə oturdu. Taru isə qədəhini başına çəkib, diqqətlə ona baxırdı.

—Yə’ni bizim sanitar dəstələrimiz sizə gərəksiz görünür?

—Yox, çox gərəklidir, —deyib, Ramber də qədəhini boşaltdı.

Ryö Ramberin əlinin əsdiyini görüb, anladı ki, o, əməlli-başlı keflənib.

Ertəsi gün Ramber ikinci dəfə ispan restoranına gələndə qapının qarşısında stol açıb oturmuş bir dəstə kişinin arasından keçdi. Hava azacıq sərinləməyə başlayırdı və çöldə oturanlar axşam sərinliyini gözləyirdilər. Onların çəkdiyi siqaretlərin acı tüstüsü başları üstündə axışırdı. Restoranın içi, demək olar ki, boş idi. Ramber burada birinci dəfə Qonzaleslə əyləşdiyi masanın arxasına keçdi. Xidmətçini xəbərdar elədi ki, hələ gözləyəcək. Saat səkizin yarısı idi. Çöldə oturanlar da yavaş-yavaş içəri dolub, yemək masalarının arxasına keçdilər. Xidmətçilər yemək paylamağa başladılar.

İçərini qab-qaşiq və danışiq səsləri bürüdü. Saat səkkiz oldu. Ramber hələ gözləyirdi. Zalın işığı da yandı. Masanın arxasında başqa müştərilər də oturdu. Ramber özünə yemək sifariş elədi. Saat doqquzun yarısında o yeməyini qurtardı. Amma nə Qonzales, nə də gözətçi gənclər gəlib çıxmədılar. Ramber siqareti siqaretə calayırdı. Zal yavaş-yavaş boşalır, küçəyə gecənin qaranlığı çökürdü. Dənizdən axan yüngül bir meh qapının pərdələrini oynadırdı. saat doqquzda zal tamam boşalmışdı və Ramber gördü ki, xidmətçi qadın təəccüblə ona baxır. O, yeməyin pulunu verib, çölə çıxdı. Üzbəüzdə bir kafe vardı. Ramber kafenin barında oturub, restoranın qapısını gözləməyə başladı. Saat onun yarısında kafedən çıxıb, mehmanxanaya tərəf getdi. Yol boyu ünvanını bilmədiyi Qonzalesi necə tapacağını, təzə bir imkan üçün hər şeyi yenidən başlamalı olacağını fikirləşəndə qanı daha da qaraldı.

Sonra o, Ryöyə danışmışdı ki, həməən axşam tə’cili yardım maşınları ilə rastlaşa-rastlaşa mehmanxanaya qayıtdığı vaxt arvadını deyil, şəhərdən çıxış yolu haqqında fikirləşir və az qala arvadını yaddan çıxarıbmış. Elə ki, ümidinin boşa çıxdığını duyub, yenidən arvadı gözləri qarşısına gəlib, ayrılığın odu onu yandırır, iztirabın çəngindən qaçırmış kimi öz otağına qaçır.

Ertəsi gün səhər tezdən o Kotarın ünvanını soruşmaq üçün Ryönün yanına gəldi və dedi:

—Əlaqələri itirdiyimə görə hər şeyi təzədən başlamalıyam.

—Səhər axşam bura gəlin. Elə Tarunun da Kotarla nə işi var, xahiş eləyib onu çağırım. Saat onda gələcək. Siz işə saat on birin yarısında gələ bilərsiniz.

Ertəsi gün Kotar Ryögilə gələndə Ryö ilə Taru qərribə bir əhvalatdan, Ryönün xəstəxanasındakı xəstələrdən birinin taundan sağ qurtarmasından söhbət edirdilər. Taru deyirdi:

—Təsadüfi haldır. Xəstənin bəxti gətirib.

—Yəqin onun xəstəliyi taun deyilmiş, deyə Kotar söhbətə qoşuldu.

O birilər xəstəliyin taun olduğunu sübuta yetirməyə çalışsalar da, Kotar inanmadı:

—Bir halda ki, o sağalıb, deməli, xəstəliyi taun deyilmiş. Siz özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, taun heç kəsə aman vermir.

—Adətən belə olur, —deyə Ryö cavab verdi. —Amma diqqətlə izləyəndə təsadüfi hallar olur.

Kotar güldü:

—Heç ağlım kəsmir. Xəstəlik haqqında bu axşamkı mə'lumatı eşitmişiniz?

Taru xeyirxahlıqla Kotara baxıb bildirdi ki, mə'lumatı eşidib, vəziyyətin ciddiləşdiyindən xəbərdardır, amma hələ ümitsizləşmək olmaz. Vəziyyət ciddi olduğundan daha güclü mübarizə vasitələrinə keçmək lazımdır.

—Yaxşı, daha güclü mübarizəyə başlamısınız?

—Bəli. Amma gərək mübarizəni hamı aparsın.

Kotar bir şey anlamadı. Taru izah elədi ki, adamların çoxu biganəlik edir. Taun ümumi bəladır və ona qarşı mübarizədə hər kəs öz borcuna əməl etməlidir. Könüllü sanitar dəstələrinə hamı yazıla bilər.

—Hə, düz fikirdir, —deyə Kotar cavab verdi. —Amma bunun da bir əhəmiyyəti olmayacaq. Taun çox güclüdür.

—Biz əlimizdən gələni etməliyik. Taunun güclü olub-olmadığını sonra biləcəyik.

Ryö iş masasının arxasına keçib, mə'lumat vərəqələrinin üzünü köçürürdü. Taru nigaran-nigaran qurdalanan Kotardan gözünü çəkmədən dedi:

—Yaxşı, cənab Kotar, bizim dəstələrə niyə qoşulmursunuz?

Kotar incik hərəkətlə ayağa qalxdı, şlyapasını əlinə alıb dedi:

—Bu mənim sənətim deyil. —Sonra işə deyilməyə başladı: —Həm də ki, bu taunlu günlərdə mənim güzəranım yaxşı keçir. Axı mənim nəyimə gərəkdir ki, xəstəliyə qarşı mübarizəyə qoşulam?

Taru əlini alnına vurub, tapmaca açmış adam kimi dedi:

—Hə! Düzdür, bu xəstəliyə baş qarışmasaydı, indi sizi həbs eləmişdilər.

Kotar diksindi və müvazinətini itirmiş adam kimi stuldan yapışdı. Ryö də başını qaldırıb, maraqla ona baxırdı.

—Sizə bunu kim deyib? —deyə Kotar qışqırdı.

Taru təəccübləndi:

—Elə siz özünüz. Bəlkə də siz belə demək istəməmişiniz. Hər halda həkimlə ikimiz belə güman eləmişik.

Kotar çox hirsələnmişdi və anlaşılmaz sözlər söyləyirdi. Taru dedi:

—Nahaq belə həyəcanlanırsınız. Nə həkimin, nə də mənim sizi satmaq fikrimiz yoxdur. Sizin əhvalatın bizə dəxli yoxdur. Həm də ki, elə bizim də polisdən xoşumuz gəlmir. Yaxşı, əyləşin görək.

Kotar stula baxdı, bir az tərəddüd eləyəndən sonra yerində oturdu. Çox keçməmiş köksünü ötürüb dedi:

—Köhnə əhvalatdır, bu yaxınlarda üzə çıxarıblar. Mən elə bilirdim yaddan çıxıb. Yoldaşlarımdan biri məni satıb. Polis məni çağırıb, göstəriş verdi ki, istintaq qurtarınca uzağa getməliyəm. Hiss edirəm ki, əvvəl-axır həbsə alacaqlar.

—Ciddi məsələdir? —deyə Taru soruşdu.

—Baxır nə mə'nada soruşursunuz. Hər halda adam öldürməmişəm.

—Həbs edərlər, yoxsa məcburi iş göndərərlər?

—Bəxtim gətirsə, həbs edərlər, —deyə Kotar üzgün səslə cavab verdi. Az sonra deyilməyə başladı: —Səhv eləmişdim. Hamı səhv edə bilər. Amma fikirləşəndə ki, həmən səhvə görə həbs olunacam, ev-əşiyimdən, həmişəki güzəranımdan, bütün tanışlarımdan ayrı düşəcəm, ağlım başımdan çıxır.

—Hə! Deməli, buna görə özünüzü asmaq fikrinə düşmüşdünüz? —deyə Taru soruşdu.

—Elədir, amma axmaq fikir idi.

Ryö də söhbətə qoşuldu, onun nigarançılığının səbəbini anladığını söylədi və ona təsəlli verdi ki, bəlkə də hər şey yaxşı qurtardı.

—Elədir, özüm də bilirəm ki, hələlik qorxmağına dəyməz.

Taru dedi:

—Mə'lum məsələdir ki, bizim dəstələrə qoşulmaq istəməzsiz.

Kotar şlyapasını əlində oynada-oynada, sıxıntı çəkə-çəkə Taruya baxıb dedi:

—Buna görə mənə acığınız tutmasın.

—Acığımız tutmaz. Amma, heç olmasa, çalışın ki, xəstəlik mikrobusunun müdafiəçisinə dönməyəsiz, —deyə Taru gülümsədi.

Kotar e'tiraz eləyib, bildirdi ki, şəhərə xəstəlik arzulamayıb, xəstəlik özü gəlib və hələlik yaranmış vəziyyət ona sərf edir. Ramberin içəri girdiyini girəndə isə uca səslə əlavə elədi:

—Hər halda, mənə elə gəlir ki, sizin fəaliyyətinizin əhəmiyyəti olmayacaq.

Ramber öyrəndi ki, Kotar Qonzalesin ünvanını bilmir və onu tapmaq üçün həmin kafeyə getmək lazımdır. Ertəsi gün üçün və'dələşdilər. Ryö dedi ki, o da nəticəni bilmək istərdi. Ramber Taru ilə onu öz otağına də'vət elədi və dedi ki, gecənin nə vaxtı istəsələr, gələ bilirlər.

Səhər Kotarla Ramber kafeyə gedib, Qarsiaya sifariş göndərdilər. Axşam onu kafedə gözlədilər, gəlib çıxmadı. Ertəsi gün isə Qarsia kafedə idi. O Ramberin söhbətində diqqətlə qulaq asıb dedi ki, məsələnin nə üçün baş tutmadığından xəbəri yoxdur. Amma iyirmi dörd saat ərzində bütün məhəllədəki evlərin mühasirəyə alınıb, yoxlanıldığını eşidib. Ola bilsin ki, Qonzales və onun dostları mühasirədən çıxıb görüşə gələ bilməyiblər... Qarsia onları yenidən Raulla görüşdürə bilərdi. Amma buna da iki gün vaxt lazım idi.

Ramber dedi:

—Bəli, görürəm, hər şeyi təzədən başlamaq lazımdır.

İki gün sonra görüşdükdə Raul Qarsianın fikrini təsdiqlədi, şəhərin aşağı məhəllələri bağlanıbmiş. Qonzaleslə görüşmək lazım idi. İki gün sonra isə Ramber futbolçu ilə birgə nahar elədiyi vaxt o deyirdi:

—Ağılsızlıq eləmişik. Gərək biri-birimizi itirməmək üçün bir şey fikirləşəydik.

Elə Ramber də bu fikirdə idi. Qonzales sözünə davam elədi:

—Sabah səhər gedərək gənc keşikçilərlə görüşməyə, çalışırıq işi qaydaya salaq.

Ertəsi gün onlar gəncləri evdə tapa bilmədilər. Sonrakı gün günorta çağı Litsey meydanında görüşmək üçün məktub yazıb qoydular. Sonra Ramber çox düşgün bir vəziyyətdə evə qayıtdı. Taru onunla rastlaşanda vəziyyətini görüb soruşdu:

—İşlər yaxşı deyil yə'ni?

—Hər şeyi təzədən başladığım üçün əldən düşmüşəm.

Sonra o Tarugili yenidən də'vət elədi:

—Bu axşam bizə gəlin.

Axşam Taru ilə Ryö otağa girəndə Ramber yerində uzanmışdı. O qalxıb əvvəldən hazırladığı qədəhlərə şərəb süzdü. Ryö qədəhini götürüb, vəziyyətin nə yerdə olduğunu soruşdu. Ramber cavab verdi ki, hamı ilə təzədən görüşüb və yaxın vaxtda axırıncı görüşə getməlidir. O öz qədəhini başına çəkib, əlavə etdi:

—Amma bilirəm ki, bu görüşə də gəlməyəcəklər.

—Çox canfəşanlıq eləməyinə dəyməz, —deyə Taru dilləndi.

—Siz vəziyyəti yaxşı duymamısınız, —deyə Ramber çiyinlərini çəkdi.

—Nəyi yə'ni?

—Taunu.

Ryö ona baxdı və Ramber davam elədi:

—Yox, siz başa düşməmişsiniz ki, taunun özü hər şeyi yenidən başlamaq işinə xidmət edir.

O, otağın küncünə tərəf gedib, oradakı valoxudanı açdı.

—Hansı valı qoyursan, mən tanıdığımı? —deyə Taru soruşdu.

Ramber cavab verdi ki, mahnının adı "Sən-Ceyms xəstəxanasıdır. mahnı oxuduğu vaxt çöldən iki güllə səsi eşidildi.

—Ya it öldürürlər, ya da qaçmaq istəyən var, —deyə Taru dilləndi.

Bir az sonra mahnı qurtardı və küçədən tə'cili yardım maşının səsi eşidildi. Maşının səsi getdikcə yaxınlaşdı, mehmanxananın qarşısından keçib uzaqlaşdıqca zəiflədi və nəhayət, eşidilməz oldu. Ramber köksünü ötürüb dedi:

—Bu yaxşı mahnıdır. Bu gün azı on dəfə qulaq asmışam.

—Yə'ni o qədər sevirsiniz bu mahnını?

—Yox, iş burasındadır ki, başqa valım yoxdur.

O bir az susub, yenə dilləndi:

—Hər halda hər şeyi yenidən başlamaq lazımdır.

Sonra Ryödən sanitar dəstələrinin vəziyyətini soruşdu. Ryö dedi ki, beş dəstə fəaliyyətdədir və başqa dəstələr də yaratmaq istəyirlər. Jurnalist çarpayısının üstündə oturub, dırnaqlarına baxırdı. Ryö isə çarpayının qırağında oturmuş jurnalistin qısa, dolğun cüssəsinə tamaşa edirdi. Qəfildən Ramber Ryöyə baxa-baxa dedi:

—Bilirsinizmi, həkim, sizin təşkilat haqqında çox fikirləşmişəm. sizə qoşulmamağımın səbəbi var. Həm də ki, mən vaxtında özümü göstərmişəm. İspaniya müharibəsində iştirak eləmişəm.

—Kimin tərəfində? —deyə Taru soruşdu.

—Məğlubların tərəfində. Amma o vaxtdan bəri xeyli fikirləşmişəm.

—Nə barədə? —deyə Taru yenə dilləndi.

—Cəsarət barədə. İndi mən bilərəm ki, insan böyük işlər görməyə qadirdir. Amma böyük hisslərə malik olmayan adam mənə maraqlandırmır.

—Mənə elə gəlir ki, insan hər şeyə qadirdir, —deyə Taru cavab verdi.

—Xeyr, insan əzab çəkməyə yaxud uzun müddət xoşbəxt yaşamağa qadirdir. amma ən vacib işlərə qadir deyil.

Sonra o müsahiblərinə baxıb dedi:

—Yaxşı, Taru, sizin özünüz məhəbbət yolunda ölməyə razı olarsınız?

—Bilmirəm, amma mənə indi razı olmaram.

—Görürsünüzmü? Açıqca duyulur ki, siz ideya yolunda ölməyə hazır adamsınız. Mən isə ideya uğrunda ölənlərdən bezmişəm. Qəhrəmanlıq hissəsinə inanmıram, bilərəm ki, bu asan işdir və ölümə əlaqədar olduğunu da duymuşam.

Ryö gözünü jurnalistdən çəkmədən diqqətlə qulaq asdı və nəhayət, mülayim səslə dedi:

—Ramber, axı insan ideya deyil.

Ramber çarpayından sıçrayıb ayağa qalxdı, onun üzünü həyəcədən qızarmışdı:

—Yox, ideyadır. Məhəbbətdən üz döndərmiş bir adam qısa bir fikirdən başqa heç nəyə bənzəmir. Biz daha məhəbbətə qadir deyilik. Boynumuza əlaq, həkim. qadir olacağımız günü gözləyək, əgər bir şey çıxmasa, qəhrəmanlıq oyunu oynamadan taleyin hökmünü gözləyək. Daha bundan o yanı bilmirəm.

Ryö ayağa qalxdı, sonra yorğun səslə dedi:

—Siz haqlısınız, Ramber, tamam haqlısınız. Mən heç vaxt sizi başladığınız işdən geri dönməyə çağırıram. Getmək fikrinizi haqlı və gözəl fikir sayıram. Amma sizə deməliyəm ki, bizim bu əhvalatda qəhrəmanlıq fikri yoxdur. Söz mərdlikdən gedir. Doğrudur, mərdlik sözü gülünc görünə bilər. Amma mərdlik olmasa tauna qarşı mübarizə baş tutmaz.

Ramber ciddi görkəm alıb soruşdu:

—Axı mərdlik nə deməkdir?

—Ümumiyyətlə, onun nə demək olduğunu bilmirəm. Amma indi öz peşmə əməl etməyi mərdlik sayıram.

Ramber acıqla dedi:

—Eh! Heç bilmirəm indi mənim peşmə nədir. Bəlkə elə, doğrudan da, məhəbbəti üstün tutmaqda səhv eləyirəm.

Ryö onunla üz-üzə durub, ciddi səslə dedi:

—Yox, siz səhv eləmirsiniz.

Ramber fikirli-fikirli onlara baxdı:

—Hər halda sizin ikiniz bu işdə heç nə itirmirsiniz. Yaxşılardan arasında olmaq daha asandır.

Ryö qədəhini boşaltdı:

—Gedək, bizim işimiz var.

Həkim çıxdı. Taru da onun arxasınca getdi. çıxmazdan əvvəl çevrilib jurnalistə dedi:

—Xəbəriniz varmı ki, həkimin arvadı burdan bir neçə yüz kilometr aralıda sanatoriyada qalıb?

Ramber elə bil diksindi, amma Taru ləngiməyib uzaqlaşdı.

Ertəsi gün səhər tezdən Ramber həkimə zəng vurub dedi:

—Şəhərdən çıxmağa imkan tapınca sizin dəstədə işləməyimə icazə verərsiniz?

Qısa bir sükutdan sonra həkimin səsi eşidildi:

—Bəli Ramber. çox sağ olun.

III

Beləcə, həftələr keçdikcə taunun əsirləri bacardıqları qədər çarpışdılar. Ramberkimilər isə görünür hələ belə güman edirdilər ki, sərbəstlikləri var və özlərinə başqa yol da seçə bilirlər. Amma əslində həmən vaxt, avqustun ortalarında taun hamını öz qanadı altına almışdı. İndi fərdi talelər əvəzinə taunun tarixi yaranmışdı. Hamı eyni tale ilə yaşayır və eyni hissləri keçirirdi. Ən böyük hiss isə ayrılıq və əsir düşmə hissi idi, qorxu və e'tirazı yaradan da elə o idi. Elə buna görə də əhvalatı yazan istəyir ki, istinin nə xəstəliyin gücləndiyi bir vaxtda bəzi zorakılıq halları, ölümlərin basdırılması, ayrı düşmüş sevgililərin izzəti haqda mə'lumat versin.

İlin ortasında qalxan külək xəstəlik yayılmış şəhərin başı üzərində bir neçə gün vıyıldı. Oran sakinləri küləyi xoşlamırlar. Çünki düzəndə tikilmiş bu şəhəri küləkdən qoruyan təbii maneə olmadığına görə külək bütün küçələrdə öz gücünü göstərə bilər. Son aylar bir damla da olsa yağış yağmadığından şəhəri basmış boz tozunaq küləyin qanadlarında oynayırdı. Külək tozu və kağız parçalarını qaldıraraq piyadaların üz-gözünə çırpırdı. Küçələrdə adam azalmışdı. Ağzını yaylıq yaxud əli ilə örtmüş piyadalar küçədə ləngimədən məskən başına tələsirdilər. Axşamlar kafe və restoranlara yığışanlar mümkün qədər çox ləngiməyə çalışır. Hər günü axırıncı gün hesab edərək onu uzatmaq istəyirdilər. Evə yaxud kafelərə gedənlər də yolu tələsik keçir, küçələr boş qalır, kimsəsiz dalanlardan küləyin iniltisindən başqa bir səs eşidilmirdi. Şəhərdən görünməyən təlatümlü dənizdən yosun və duz iyi qalxırdı. Toz basmış, dəniz iyi verən, küləyin süzgəcə çəkdiyi bu kimsəsiz şəhər həyatdan uzaq düşmüş qəmli bir adacığa bənzəyirdi.

İndiyə qədər xəstəlik Mərkəzə nisbətən şəhərin ətraflarında, adamın sıx olduğu və rahatlığın çatmadığı ərazidə daha çox adam qırılmışdı. Amma qəfildən taun şəhərin işgüzar mərkəzinə yayılmağa başladı. Mehmanxana müdiri deyirdi ki, "taun kartlarını oynadır. Hər halda mərkəzi məhəllələrdə yaşayanlar başa düşmüşdülər ki, onların da növbəsi çatıb. Gecənin sükutunda cövlan eləyən təcili yardım maşınlarının səsi taunun xəbərdarlıq nəğməsi kimi qulaqları dəlırdi.

Şəhərin içində xəstəliyin daha çox yayıldığı bə'zi məhəllələr əlavə mühasirəyə alındı. ancaq səmərəli iş dalınca gedən adamları bu məhəllələrdən çölə buraxmırdılar. Həmənlərin camaatı narahət olmağa və kənar məhəllələrdə qalanların azadlığına qibtə eləməyə başlamışdılar. Mühasirədən bayırda qalanlar isə öz sərbəstliklərini mühasirədə qalanların vəziyyəti ilə müqayisə edib təsəlli tapırdılar. "Başqalarının azadlığı bizimkindən də azdır ifadəsi çoxları üçün təsəlli vasitəsinə dönmüşdü.

Elə həmənlə dövrədə Qərb qapısı yaxınlığındakı qarışıq məhəllələrdə bir neçə yanğın baş verdi. Sonra mə'lum oldu ki, həmənlə yanğınları tibbi qarantindən çıxmış adamlar törədiblər. Evlərinə qayıdandan sonra ailə üzvlərinin xəstəlikdən öldüyünü bilib ağlına itirmiş bə'ziləri öz evlərinə od vururlarmış ki, evə ayaq açmış taun evlə birgə yansın. Bu hərəkətin qarşısını almaq üçün çox çalışmalı oldular. Belə küləkli günlərdə bütün məhəllələr od alıb yana bilərdi. Əvvəlcə sübut eləməyə çalışdılar ki, dövlətin həyata keçirdiyi dezinfeksiya tədbirləri yoluxmanın qarşısını almaq üçün kifayət edir. Bir nəticə çıxmıdıqda isə yanğın törədənlərə qarşı çox ciddi cəza tədbirləri elan edildi. Adamlar isə həbsə alınmaq qorxusundan deyil, həbsxanaya düşməyin ölümə bərabər olduğunu bildiklərinə görə bu əməldən əl çəkdiilər. Hamı eşitmişdi ki, həbsxanada ölənlərin sayı günü-gündən artır. Və bu sözlərin həqiqət olduğu sübuta yetmişdi. Mə'lum səbəblərə görə taun dəstə ilə yığışanlara, əsgərlərə, dindarlara və məhbuslara daha çox hücumlar çəkirdi. Bə'zi məhbuslar tək yaşasalar da həbsxana havasından uzaq düşmür, şəhər həbsxanasının məhbusları, da keşikçiləri də bir-birinin ardınca tauna qurban gedirdilər. Beləcə, həbsxananın müdirindən tutmuş axırıncı məhbusa qədər hamısı ölümə məhkum olunmuşdu və buna görə bəlkə də ilk dəfə idi ki, həbsxanada ədalətsizliyə yol verilmirdi.

Şəhər rəhbərliyi həbsxanadakı bu bərabərliyi aradan qaldırmaq üçün həlak olmuş nəzarətçiləri ölümündən sonra medalla təltif eləməyi qərara almışdı. Şəhərdə hərbi vəziyyət e'lan olunduğuna keşikçilərin də işi bir növ hərbi işə bənzədiyinə onlara fəxri hərbi medallar verirdilər. Bu işə məhbuslar e'tiraz eləməsələr də hərbi rəhbərlik narazılıq edib belə bir təşəbbüsün camaatı çaşdırma bələcəyini söylədi. Hərbiçilərin narazılığına haqq qazandıraraq həlak olmuş keşikçiləri epidemiyaya medalı ilə təltif etməklə kifayətlənməyi qərara aldılar. Amma əvvəl həlak olub hərbi medalla tərtib olunanların medallarını geri almaq olmazdı və hərbiçilər də öz sözlərinin üstündə durmuşdular. Bir də ki, hərbi medal öz tə'sir qüvvəsinə

görə epidemiya medalına tay ola bilməzdi və epidemiya vaxtı belə bir medal əhəmiyyətsiz görünürdü. Hamı narazılıq edirdi.

Həm də ki, inzibati rəhbərlik din xadimləri, yaxud hərbi rəhbərlik kimi təşəbbüskarlıq edə bilmirdi. Şəhərdəki iki kilsənin din xadimləri müvəqqəti olaraq bə'zi dindarların evlərinə paylanmışdılar. Hərbçilər də çalışırdılar ki, əsgərləri kiçik dəstələrlə məktəblərdə və ictimai binalarda yerbəyer eləsinlər. Beləliklə xəstəlik bir yandan adamları ümumi bəla qarşısında birləşdirmişdisə də digər tərəfdən onları ictimai yığıncaq yerlərindən məhrum edir, tənhaləşdirirdi. Elə bu vəziyyət də narahatlığa səbəb olurdu.

Bütün bu narahatlıqlar küləyin tə'sirinə qarışıb bə'zi adamların şüurunda da yanğın törədirdi. Gecələr şəhər darvazalarına yeni basqınlar baş verdi. İndi kiçik silahlı dəstələr hücumu keçirdilər. Atışmalar oldu, adamlar yaralandı, bə'ziləri şəhərdən qaça bildilər. Keşikçi dəstələri gücləndirildi və belə təşəbbüslərə son qoyuldu. Amma şəhərdə yeni bir inqilabi canlanma yarandı və bə'zi zorakılıq halları baş verdi. Yanmış yaxud tibbi nəzarət naminə bağlanmış evlərin bə'ziləri qarət olundu. Düzünə qalsa bu hadisələrdə qərəzçilik olduğunu demək çətindir. Əksər hallarda düzgün adamlar da müəyyən şəraitə düşüb başqalarını yamsılamalı olurdular. Bə'ziləri od almış evlərə girir, başını itirmiş ev sahibinin gözü qarşısında evdən şeylər çıxarırdılar. Ev sahibinin çaşqınlığını görən başqa tamaşaçılar da yanan evə doluşur və çox keçməmiş alov dillərinin işıqlandırdığı alaqaranlıq küçədə döşənəcək və başqa əşyalar daşıyan namə'lum adamların kölgələri qaçırdı. Belə hadisələrə görə də şəhər rəhbərliyi tauna görə tətbiq olunmuş xüsusi vəziyyəti hərbi vəziyyətlə əvəz etməli oldu və müvafiq qanunlar qəbul etdi. İki oğrunu güllələdilər. Amma heç inanmaq olmurdu ki, belə sərt bir tədbir başqalarına lazımi təsir göstərə bilsin. Bu qədər ölənlərin arasında iki nəfərin güllələnməsi cüz'i bir əhvalat idi, dənizə düşmüş əlavə bir damlaya bənzəyirdi. Sonralar da tez-tez qarət halları baş versə də şəhər rəhbərliyi lazımi ölçü götürə bilmədi. Bütün şəhər sakinlərinə tə'sir göstərən yeganə tədbir qadağan saatının qoyulması oldu. Saat on birdən sonra şəhər boş və kimsəsiz olurdu.

Aylı gecələrdə şəhərin ağ divarları və çalınçarpaz küçələri qərribə bir mənzərə yaradırdı. Heç bir yaşıllığı olmayan bu boşluqdan nə addım səsi, nə də it hənirtisi eşidilirdi. Böyük şəhərin sükutunda cansız daş tikililər və süst heykəllərdən başqa heç nə görünmürdü. Burada insan obrazını keçmişin xeyrixahlarına və böyük adamlarına ucaldılmış heykəllərin donuq daş və dəmir sifətləri təmsil edirdi. Kimsəsiz, ürəksızan küçə ayrılıqlarında ucalan bu heykəllər bizim düşdüyümüz sükut dünyasının rəmzi idi və şəhəri möhtəşəm bir məzara bənzədirdi. Taun, daş divarlar və qaranlıq əlbir olub gecənin həyat əlamətlərini boğmuşdular.

İnsanların qəlbinə də gecə qaranlığı çökmüşdü. Ölənlərin dəfn mərasimləri adamları daha da ruhdan salırdı. Bəli, dəfn mərasimləri haqda da danışmaq lazım gələcək və buna görə üzrxahlıq edirik. Bilirik ki, bu fikrə də irad tuta bilərlər. Amma bunu da bilmək lazımdır ki, həmə vaxt dəfn mərasimləri ara vermirdi və biz də bütün şəhər sakinləri kimi bu dəfnlərlə məşğul olmağa məcbur idik. Elə bilməyin ki, canlı adamlar arasında olmaq, məsələn elə dəniz çimərliyinə getməkdən dəfn mərasimlərini üstün tuturduq. Amma iş burasındadır ki, dəniz çimərlikləri də bağlanmışdı və adamlar qorxurdular ki, ölümlər birliyi dirilər birliyinə üstün gələcək. Əsl həqiqət də elə bunda idi. Həqiqət elə bir şeydir ki, istər onu görməməzliyə vur, istər gözünü bağla, o öz yenilməz qüvvəsi ilə işini görəcək. Məsələn, sevdiyiniz bir adamın dəfn vaxtı çatanda onun dəfnində iştirak etməmək olarmı?

Bəli, bizim dəfn mərasimlərinin əsas xüsusiyyəti tələsmək idi! Bütün rəsmiyyətlər sadələşmiş, dəfn idarəsinin xidməti ləğv edilmişdi. Xəstələr ailədən kənarında vəfat edir və yaxın adamlar meyidlərin yanında növbə çəkə bilmirdilər. Əgər xəstə axşam ölübsə meyidi səhərə qədər tək qalır, əgər səhər ölübsə elə həmə gün vaxt itirmədən dəfn edirdilər. Mə'lum məsələdir ki, xəstənin vəfatı haqda ailəsinə xəbər verirdilər. Amma əgər ailə üzvləri əvvəl xəstəyə xidmət etdiklərinə görə karantinə düşüblərsə onlar dəfndə iştirak edə bilmirdilər. Mərhumla bir evdə yaşamayan qohumlar isə meyid yuyulub tabuta qoyulduqdan sonra qəbristanə getmək vaxtı gələ bilirdilər.

Həkim Ryönün işlədiyi əlavə xəstəxanada da vəziyyət belə idi. Keçmiş məktəb binasının arxa üzə açılan qapısı vardı. Dəhlizin bir üzündə xeyli tabut yığılmışdı. Dəhlizin özündə isə ailə öz qohumunun qapağı bağlanmış tabutunu görürdü. Vaxt itirməmiş əsas məsələyə keçirdilər, yə'ni ailə başçısı lazımi sənədlərə qol çəkməli olurdu. Sonra tabutu maşına qoyurdular. Maşın isə ya həqiqi dəfn maşını olurdu, ya da bu məqsədə xidmət edən iri tə'cili yardım maşını. Ailə üzvləri hələ işləmək icazəsi olan taksilərdən birinə minir. Maşınlar yola

düşüb sür'əti artırır, kənar küçələrlə qəbiristanə tələsirdilər. Girəcəkdə jandarm işçisi maşınları saxlayıb rəsmi buraxılış kağızına möhür vururdu. Əgər bu möhür olmasa son mənzilə yetmək mümkün deyildi. Sonra maşınlar yan-yana qazılmış boş qəbirlərə yan alırdı. Kilsə mərasimi ləğv olunduğuna görə keşiş tabutu qəbir başında qəbul eləyirdi. Tabutu düşürüb kəndirə keçirir, qəbirin içinə sallayırdılar. Tabut qəbirə düşən kimi keşiş müqəddəs su tökülmüş zəncirli kasanı tərpədir və elə bununla da ilk torpaq parçaları tabutun üstünə səpilməyə başlayırdı. Təcili yardım maşını dayanmadan geri qayıdırdı ki, dezinfeksiyadan keçsin. Ailə üzvləri isə qəbirin torpaqla tamam dolmasını gözləmədən taksiyə doluşur və on beş dəqiqə sonra öz evlərinə çatırdılar.

Beləcə bütün mərasimin çox tez qurtarması yoluxma qorxusunu da mümkün qədər azaldırdı. Mə'lum məsələdir ki, əvvəlcə bu cür mərasimlər ailə üzvlərinə əzab verirdi. Amma taun epidemiyası vaxtı belə incəlikləri nəzərə almaq imkanı yox idi; hər şey qayda-qanuna tabe idi. Bəli, əvvəllər adamlar bu vəziyyətdən narazı idilər, çünki hər kəsin ümdə arzularından biri hörmətlə dəfn olunmaqdır. Amma sonralar xoşbəxtlikdən vəziyyət dəyişdi, yə'ni ərzaq problemi meydana gəldi və adamlar daha vacib bir məsələ qarşısında qaldılar. Başlı ərzaq üçün növbələrə, get-gələ, rəsmi çalışmalara qarışmış adamlar ətrafda ölənlərin necə ölməsi və özlərinin necə öləcəkləri haqda fikirləşməyə vaxt tapmırdılar. Ərzaq çatışmamazlığının özü bir bəla olsa da əslində başqa bəlaları unutmaq işinə xidmət eləmişdi. Epidemiyə belə geniş yayılmasa qalan bəlalər bir-birini əvəz edə-edə yüngülləşirdi.

Getdikcə tabut və kəfən ağı çatışmır, qəbristanda yer daralırdı. bir çarə qılmaq lazım idi. İş asanlaşdırmaq üçün ən sadə yol dəfn mərasimlərini cəmləmək, lazım gəldikdə isə xəstəxana ilə qəbiristan arasında get-gəli artırmaq idi. Ryönün işlədiyi xəstəxanada cəmi beş tabut qalmışdı. Tabutlara meyid qoyulandan sonra onları təcili yardım maşınına yığırdılar. Qəbiristanda tabutlar boşaldılır, qaralmış meyidləri təzə hazırlanmış açıq anbardakı cənazələrin üstünə düzürdülər. Tabutlar dezinfeksiyadan keçirilib xəstəxanaya qaytarılır və yenidən istifadə olunurdu. Bu işin belə yaxşı təşkil olunmasından prefekt rəisi də razı qaldı. O Ryöyə dedi ki, keçmişdəki taun epidemiyalarının təsvirindəki dəfn mərasimlərinə nisbətən bu mərasim şükürlüdür. Keçmişdəki epidemiyalar vaxtı meyidləri zəncilərin yük arabalarında daşıyırmışlar. Ryö belə cavab verdi:

—Doğrudur, dəfn mərasimi az qala eynidir. Amma indi biz qeydiyyat aparırıq. Ölənlərin sayı çox sür'ətlə artır.

Şəhər rəhbərliyi bu işdə uğur qazanmışdısa da dəfnin xoşagəlməz bir şəraitdə keçməsinə nəzərə alaraq prefekt idarəsi qohumların dəfndə iştirakına yol verməmək qərarına gəldi. Onlaar qeyri-rəsmi olsa da ancaq qəbiristanın qapısına qədər gəlmək icazəsi verilirdi. Çünki son vaxtlar dəfn mərasimi də xeyli dəyişmişdi. Qəbiristanın boş bir ərazisində iki böyük quyu qazılmışdı. Quyulardan biri kişilər, o birisi isə qadınlar üçün ayrılmışdı. Şəhər rəhbərliyi bu işdə ölümlərin mə'nəviyyatına hörmət hissini qorumağa çalışmışdı. Amma elə ki, vəziyyət daha da gərginləşdi bu hörməti saxlamağa da imkan qalmadı, kişi və qadın meyidlərini üst-üstə, qarmaqarışıq basdırmağa başladılar. Xoşbəxtlikdən bu xəcalətli vəziyyət ancaq epidemiyanın son və ağır günlərinə qismət oldu. Haqqında danışdığımız əsas dövrdə isə kişi və qadın quyuları ayrı idi və prefekt idarəsi bu vəziyyəti saxlamaq istəyirdi. Quyuların hər ikisinin dibinə tökülmüş qalın əhəng qatı qaynayır və tüstülənirdi. Quyuların qırağında da hündür əhəng yığımları pıqqıldaşırdı. Tə'cili yardım maşınları meyidləri daşıyıb qurtarandan sonra cəsədlər düzölmüş xərəkləri quyuların başına gətirir, qaxaclaşmış meyidləri bir-bir quyuya sürüşdürüb onları yan-yana düzməyə çalışdıqdan sonra üstlərinə əvvəlcə əhəng tökür, sonra isə bir qat torpaqla örtürdülər. Ertəsi gün qohumlardan biri rəsmi sənədə qol çəkməyə çağırılırdı. Bu rəsmiyyət isə sübuta yetirirdi ki, dəfn olunan it deyil, insandır.

Bütün bu fəaliyyət üçün işçi qüvvəsi lazım idi, amma adam azalırdı. Xırda tibb işçilərinin və quyu qazanların taundan ölənə çox idi. Adamlar nə qədər qorunsalar da günlərin birində xəstəliyə tutulurdular. Amma ən qəribə cəhət bundadır ki, bütün epidemiyə dövründə bu sahə üzrə işçi qüvvəsindən ciddi korluq çəkilmədi. Epidemiyanın ən yüksək dərəcəyə qalxdığı dövrdən az əvvəl həkim Ryönün nigarançılığı çox artmışdı. Nə idarə işində, nə də ağır işlərdə işlətməyə adam tapılmırdı. Amma elə ki, taun bütün şəhəri ələ aldı, vəziyyət dəyişdi. Çünki taunun güclənməsi iqtisadi əngəllər də yaratmışdı və işsiz qalanlar çox idi. Əksər hallarda əsas tibb işçiləri çatışmasa da xırda sanitar xidmətçiləri kifayət qədər tapılırdı. Həməndə dövrdən hiss olunurdu ki, ehtiyac qorxuya üstün gəlir və xırda işlərdə riskə görə artıq pul verildiyinə iş girmək istəyən çoxdur. Səhiyyə idarəsində işə girmək

istəyənlərin siyahısı yaranmışdı. Mə'zuniyyətə çıxanları siyahı üzrə birinci olanlar əvəz edirdilər. Belə bir şərait yarandığına görə prefekt rəisi məhbəslərin məcburi sanitariya xidmətə cəlb olunması fikrini həyata keçirmədi. Nə qədər ki işsizlər vardı, məcburi əməyi təxirə salmaq olardı.

Avqust ayının axırına qədər həlak olan şəhər sakinləri, pis-yaxşı, müəyyən bir qayda üzrə dəfn olunur və şəhər rəhbərliyi öz vəzifələrini vicdanla yerinə yetirdiklərinə arxayın idilər. Amma hadisələrin getdikcə sərt bir şəkil alması işində də kəskin dəyişikliklər yaratdı. Avqust ayından başlayaraq taun elə ciddi hücumla keçdi, ölənlərin sayı elə artdı ki, şəhərin kiçik qəbiristanı böyük axına tab gətirə bilmədi. Qəbiristanın divarlarını söküb ərazini genişləndirdilər. Amma bu da kifayət eləmədi, başqa çarə tapmaq lazım idi. Qərara aldılar ki, ölümləri gecə basdırsınlar, tələsiklik çox da nəzərə çarpmasın. Tə'cili yardım maşınlarına daha çox meyid yığmaq imkanı yarandı. Gecələr qadağan saatını pozanlar (yaxud xidməti üzrə küçədə olanlar) ağ rəngə boyanmış uzun səhiyyə maşınlarının böyük sür'ətlə, zəng çala-çala qəbiristanına tərəf şütüdüyünü görə bildirdilər. Meyidləri tələm-tələsik quyulara töküldülər. Maşın boşalan kimi meyidlərin üzünə parça-parça əhəng tökülür, sonra isə quyunun üstü torpaqlanırdı. Getdikcə daha dərin quyular qazmağa çalışırdılar.

Çox keçməmiş yenə qəbiristanda yer çatışmadı və əlavə yer axtarmalı oldular. Şəhər rəhbərliyi bütün tullantıları zibil yandıran anbara göndərmək haqqında göstəriş verdi. Nəhayət taundan ölənləri də sobaya göndərməli oldular. Bu məqsədlə şəhərin şərqində darvazadan çöldə köhnə sobanı işə salmaq lazım gəldi. Nəzarət postları da darvazadan bayırda quruldu. Bələdiyyə idarəsinin bir işçisi məsləhət gördü ki, işi asanlaşdırmaq üçün indi istifadəsiz qalmış tramvay yolundan istifadə etsinlər. Bu məqsədlə tramvayların oturmaqlarını söküb əvəzinə xərəkələr düzdülər və tramvay yolunu sobanın qarşısına qədər uzatdılar. Nəzarətçilər sobaya gedən tramvay yolu üstündəki təkəyə qalxmağı qadağan eləsələr də adamlar qaçıb bu təkəyə qalxır və sobaya tərəf gedən, içi meyidlə dolu tramvayların üstünə çiçəklər atırdılar. İçərisinə meyid yığılmış, üstünə gül-çiçək səpələnmiş tramvaylar gecələr də işləyirdi.

İlk günlər səhərə yaxın şəhərin şərq məhəlləsi üzərinə pis iyli, qalın bir duman çökürdü. Həkimlər söyləyirdilər ki, həmə dumanın iyi pis olsa da adamlara zərər vura bilməz. Amma camaat bildirdi ki, qorxusu indi göydən də yağır, əgər tədbir görülməsə həmə məhəllədən köçüb gedəcəklər. Mühəndislər baş sındırıb mücərrəd bir qurğunun köməyiylə tüstünün istiqamətini dəyişdilər və camaat sakitləşdi. Yalnız bərk külək qalxan günlər şərq tərəfdən səhərə qərribə bir iy yayılır və adamlar hiss edirdilər ki, taun hər axşam alov dillərinə bürünüb şəhər əhalisinin bir dəstəsini yoxa çıxarır.

Epidemiyanın ən ağır günləri belə keçirdi. Amma xoşbəxtlikdən vəziyyət bundan da ağır olmadı. Əgər bundan da ağır bir vəziyyət yaransa nə idarələrin canfəşanlılığı, nə rəhbərliyin yeni tədbirləri, nə də sobaların gecə-gündüz işləməsi köməyə çata bilməzdi. Ryö bildirdi ki, çarəsiz tədbirlər, məsələn, meyidlərin dənizə atılması tədbiri də nəzərdə tutulub və o eybəcərlənmiş meyidlərin mavi dalğalar üzərində üzməsinə də təsəvvürə gətirirdi. O həm də bildirdi ki, qırılanların sayı belə artsa heç bir təşkilat vəziyyəti idarə edə bilməyəcək, adamlar dəstə-dəstə küçələrdə ölüb çürüyəcək, aqlını itirmiş ölümcül xəstələr sağ qalanlara sırmanacaq, şəhər meydanlarında dəhşətli səhnələr yaranacaq.

Bizim şəhər camaatı indi ayrılıq sızıntısı əvəzinə belə qorxulu hisslər keçirməyə başlamışdılar. Mən özüm yaxşıca duyuram və təəssüflənirəm ki, bu mövzuda danışarkən qeyri-adi səhnələr, məsələn köhnə kitablarda rast gələn qəhrəmanlıq nümunələri, yaxud gözqamaşdıran bir əhvalat təsviri verə bilmirəm. Əslinə qalsa bələnin özü maraqlı tamaşa deyil və ən ağır bəlalər bir-birinə bənzəyirlər. Taun epidemiyası günlərini görənlər həmin dövrü amansız, sonu görünməyən bir yanğın kimi deyil, hər şeyi əzib-qıran amansız bir tapdaq kimi yada salırlar.

Epidemiyanın əvvəlində həkim Ryönün təsəvvürə gətirdiyi coşğun mənzərələr tauna aid deyilmiş. Xəstəlik əvvəlcə yaxşı işləyən dəqiq bir idarə işinə dönmüşdü. Mən isə nə başqalarını, nə də özümü çarşırmamaq üçün hər şeyi olduğu kimi təsvir etməyi qərara aldım. Sənətkarlıq naminə sözə bəzək vurmadım və xırda detalları nəzərə almasaq hər əhvalatı düzgünlüklə söyləyirəm. Elə düzgünlük naminə də deməliyəm ki, əgər o dövrün ən ağır və ən ümumi acısı ayrılıq hissi idisə bu hissin özü də mə'nasını itirməyə başlamışdı.

Ayrılıqdan daha çox əzab çəkmiş camaat da şəraitə adət eləməyə başlamışdı yə'ni? Yox, belə demək olmaz. Onlar həm fiziki, həm də mə'nəvi cəhətdən zəifləmişdilər desək daha düzgün olar. Epidemiyanın əvvəlində onlar uzaq düşdükləri adamları daha tez-tez xatırlayırdılar.

və heyifsilənirdilər. Amma uzaqda qalmış sevimli adamların gülüşü, xoşbəxt günlər xatırlansa da indi nə etdikləri, nə düşüdüklərini təsəvvürə gətirmək çətinləşirdi. Bir sözlə adamların yaddaşı dəyişməyə də təsəvvür etmək imkanı azalmışdı. Epidemiyanın ikinci mərhələsində isə onların yaddaşı da korlanmağa başlamışdı. Amma unudulan sevimli adamların sifəti deyil, onlarla təmas və mehribanlıq idi. İlk həftələr adamlar ayrı düşdükləri məhəbbətin uzaq, gözəl bir kölgəyə döndüyündən şikayətlənirdilərsə, sonralar həmən kölgənin də uzaqlaşmış rəngini və gözəlliyini itirdiyini duydular. Bu uzun ayrılıq çağında yaxın adamın məhəbbəti və mərhəməliyi təsəvvür dairəsindən də uzaqlaşmağa başlamışdı.

Adamlar taunun qayda-qanunlarına təslim olur və getdikcə xırdalaşırdılar. Ali hissələr bizim camaatdan uzaqlaşmışdı. Onları yeknəsək duyğular əvəz edirdi. Hamının bircə fikri vardı: “Bu vəziyyət tez sona çatsın. Bəli, hamı belə deyirdi və hamının ümdə arzusu bu bələdan qurtarmaq idi. Amma bu arzunun özü də zəifləmiş, atəşsiz, cılız bir səsə çevrilmişdi. Xəstəliyin ilk həftələrindəki coşğunluq süstlüyə çevrilmişdi. Bu süstlük isə mütilikdən çox müvəqəfti dözümə oxşayırdı.

Camaatımız çıxış yolu tapmadığına şəraitə uyuşmalı olmuşdu. Doğrudur, bədbəxtlik və əzab hissi hələ yaşayırdı, amma əvvəlki kimi göynədicə deyildi. Bə’ziləri, məsələn elə həkim Ryö, bunu duyur və fikirləşirdi ki, kök salmaqda olan ümitsizlik adəti ümitsizliyin özündən də pisdir. Ayrı düşənlər ilk vaxtlar ümidlə yaşayırdılar, indi bu ümid işığı da sönməyə başlayırdı. Onlara küçələrdə, kafələrdə, dost evində rast gələndə gözlərindəki darıxma adama sirayət edir və bu gözlərin tə’siri ilə bütün şəhər gözləmə otağına bənzəyir. Peşəsi olanlar taunun axınına düşüb dinməzəcə işlərini görürdülər. İndi hamı təvazökar idi. Ayrı düşmüşlər daha özlərinin ayrılıq əzabından danışmır, başqaları ilə birgə xəstəlikdən ölənlərin gündəlik rəqəmlərini izləyirdilər. Əvvəllər onlar özlərini gəlmə sayır və bu ümumi bələni qəbul etmək istəmirdilər. İndi isə onlar yaddaşlarını və ümidlərini itirib keçən saatlarla yaşayırdılar. Ancaq indiki zaman mövcud idi. Onu da demək lazımdır ki, taun məhəbbət və dostluğa da düşmən kəsilmişdi. Məhəbbət qismən gələcəyə üz tutan bir hissdir, biz isə yaşadığımız anların ixtiyarında idik.

Mə’lum məsələdir ki, bu vəziyyət də hamı üçün eyni deyildi. Düzdür, ayrı düşmüş sevgililərin hamısı əvvəl-axır həmən vəziyyətə düşürdü, amma bə’zisi tez, bə’zisi isə gec təslim olurdu. Elə ki, vəziyyətə tabe olub sakitləşdilər, qüssəli bir görkəm alırdılar. Sonra taunun tez qurtarması üçün çarələr fikirləşirdilər. Bə’ziləri qısqanclıq xəstəliyinə tutulur, bə’ziləri isə yeni bir əzmkarlıqla fəaliyyətə qoşulur, şənbə axşamı və bazar günləri evdə oturmurdular. Axşam düşəndə isə melankolik bir əhval içində hiss edirdilər ki, yaddaşları tamam pozulmayıb, xatirələr hələ yaşayır. Axşam çağı dindarlar üçün vicdan imtahanı çağıdır. Məhbuslar və sürgünə düşmüşlər üçün isə axşamlar ən ağır iztirab çağıdır. Onlar səmanın boşluğundan başqa heç nə görə bilmir, boşluqdan asılıb qalır, sonra isə tauna bürünüb yatırdılar.

Belə bir vəziyyətdə hamı başa düşmüşdü ki, fərdi həyat yaşamaq imkanı yoxa çıxıb. Taunun ilk günlərində ancaq öz xırda maraqlarının qeydinə qalanlar, başqalarına məhəl qoymadan şəxsi həyatına sığınanlar xeyli dəyişmişdilər. İndi onlar başqaları kimi fikirləşir, camaata qoşulub ümumiləşir, öz məhəbbətlərinin belə əvvəlki sifətini itirirdilər. Taun onları elə cəzb eləmişdi ki, ancaq yuxuda ümid işıqlarını sezə bilir və bə’zən də “taun gəlsə canım qurtarardı fikrinə gəlirdilər. Amma əslində onlar yuxuda idilər, bütün bu dövrün özü uzun yuxudan başqa bir şey deyildi. Şəhər əhalisi yuxu içində dolanan bir kütləyə dönmüşdü. Ancaq gecənin ikiqat yuxusunda hərdən huşa gəlir, ürək yaralarının ağrılarını duyaraq diksinib ayılır, dərdləri təzələyir, unudulmuş məhəbbətlərinin çaşqın sifətini görürdülər. Səhər açılında isə yenidən taunun ağışına cumurdular.

Soruşa bilirlər ki, ayrı düşmüş sevgililər kimə bənzəyirdilər? Cavab asandır, demək olar ki, heç kimə bənzəmirdilər. Yaxud, elə deyə də bilərik ki, hamıya bənzəyirdilər, heç kimdən fərqlənmirdilər. Onlar şəhərin ümumi, əzablı həyatına qoşulmuşdular, e’tiraz hissələri soyuqqanlılığa çevrilmişdi. Bir də görürdün ki, ən ağıllıları belə qəzet səhifələrində, radio xəbərlərində taunun tez qurtaracağı haqda mə’lumat arayır, hansısa bir jurnalistin darıxmadan əsnəyə-əsnəyə yazdığı sətirlərdən ümid, ya da qorxu köklərti tapırdılar. Sonra isə pivə içir, xəstələrə qulluq edir, idarə işi görür, val oxudur, hamı kimi güzəran keçirirdilər. Başqa sözlə desək onların başqa güzəran seçmək imkanı qalmamışdı. Taun həyat tərzi seçmək imkanını ləğv eləmişdi. Heç kim nə geyiminə, nə də aldığı ərzağın keyfiyyətinə fikir vermirdi. Hamı hər şeylə razılışırdı.

Nəhayət belə demək olar ki, ayrı düşmüş sevgililər əvvəlki üstün cəhətlərini itirmişdilər. Sevgidən gələn qürur hissi də, məhəbbətin dadı da unudulurdu. İndi heç olmasa vəziyyət aydınlaşmışdı, hamı bilirdi ki, bəla ümumi bəladır. İndi hamımız birgə şəhər darvazalarından gələn atəş səslərinə qulaq asır, həyat ümidi verən məlhəmlərə baxır, yanğınlara ölümlərin siyahısına, vahiməli tüstülərə nəzər yetirir, tə'cili yardım maşınlarının canüzən zəngini eşidir, hamımız birgə məhbus çörəyi yeyir, özümüz də bilmədən eyni talei, kədərli yekunu gözləyirdik. Məhəbbət yoxa çıxmamışdı, o bizimlə idi, amma istifadəsiz qalırdı, ağır yükə çevrilirdi, qanımızdaca süstləşirdi. Məhəbbət yekunsuz bir səbrə, ümitsiz bir intizara dönmüşdü. Bunu adamların ərzaq mağazaları qarşısındakı uzun və səs-səmirsiz növbələrindən də duymaq olurdu. Elə bu da itaətkarlıq, hədsiz və sonsuz bir dözümlü nümunəsi idi. Amma ayrılıq dözümlü başqalarından min dəfə güclüdür. Ayrılığın yaratdığı aclığı heç nə ilə doyurmaq olmaz.

Ayrı düşmüş sevgililərin şəhərimizdəki mə'nəvi güzəranını düzgün təsəvvür edə bilmək üçün yaşıllıqsız, toz basmış bu şəhərdə axşam çağı kişi və qadınların küçələrə axışmasını göz qabağına gətirmək lazımdır. Şəhərin yuxarı meydançalarına, maşın və mühərrik səslərindən uzaq guşələrə axışanların xışiltılı ayaq səsləri və boğuq pıçıltıları şəhər üzərində cövlan edən bəlanın vıyiltılı qanad səslərinə qarışdırılaraq uzaqlaşır və bu səda hər axşam təkrar olunduqca beynlərdə yuva salır, ürəklərdən didərgin düşmüş məhəbbətin yerinə çökürdü.

IY

Sentyabr və oktyabr aylarında taun şəhəri tamam əldən saldı. Yüz minlərlə adam hələ sağ qalsa da sürünə-sürünə yaşayır, qurtarmaq bilməyən günlərin, həftələrin sonunu gözləyirdi. Səmanı gah duman örtür, gah bürkü olur, gah da yağış yağırdı. Cənubdan axan buludlar asta-asta yaxınlaşır, amma şəhərin üstündən yan keçir, göyün dərinliyində dövrə vururdular. Elə bil keşiş Panelunun təsvir elədiyi bəla şəhərin üstündə cövlan edir, buludları kənara qovalayırdı. Oktyabrın əvvəlində güclü leysan küçələri təmizlədi. Sonra başqa bir yenilik baş vermədi.

Ryö və dostları necə bərk yorulduqlarını duymağa başlamışdılar. Sanitar dəstələrində çalışanlar əldən düşmüşdülər. Həkim Ryö dostlarında və özündə duyduğu biganəlik hissənin ağır yorğunluqdan gəldiyini bilirdi. Məsələn, əvvəllər taunun vəziyyəti haqda mə'lumatları izləyən bu adamlar indi bu mövzuya maraq göstərmirdilər. Karantin müəssisələrindən birinə müvəqqəti rəhbər tə'yin olunmuş Ramber nəzarət altında olan adamların sayını əzbər bilirdi. Xəstəlik əlaməti duyulan adamların lazımı yerə köçürülməsi sistemini də, serum dərmanının xilas edə bildiyi adamların sayını da hafizəsinə həkk eləmişdi. Amma indi həftə ərzində taundan ölənlərin sayı ilə, xəstəliyin güclənib ya zəifləməsi ilə maraqlanmırdı. O, hələ də şəhərdən çıxma biləcəyinə ümid edirdi.

Gecə-gündüz işləyən başqaları isə nə qəzet oxuyur, nə də radioya qulaq asırdılar. Mə'lumatı başqasından eşidəndə maraqlanan adam kimi qulaq assalar da elə laqeydlik göstərirdilər ki, döyüşlərdə əldən düşmüş, ancaq borcunu yerinə yetirən, nə qələbəyə, nə də barışığa ümidi olan döyüşçüləri xatırladırdılar.

Qran hələ də taundan qırılanların siyahısı ilə məşğul olsa da, lazım gəlsə ümumi nəticələr haqda bir söz deyə bilməzdi. Yorğunluğa tab gətirən Taru, Ramber və Ryödən fərqli olaraq onun səhhəti zəif idi. Çünki o həm öz idarəsində çalışır, həm Ryöyə kömək edir, həm də xəlvəti məşğuliyyətini davam etdirirdi. O həmişə yorğun görünsə də, ürəyində tutduğu iki-üç arzuya ümid bəsləyirdi. Əvvəla fikirləşirdi ki, taun qurtarandan sonra bir həftəlik də olsa mə'zuniyyət götürüb yaxşıca istirahət edəcək. Həm də ümid edirdi ki, yazısını başa vurub nəşrləri heyran qoyacağı gün çatacaq. Hərdən o səmimi söhbətə girişir, bə'zən həkim Ryö ilə söhbətində onun arvadı Jannanı yada salır, deyirdi ki, yəqin Janna ərini unutmur, onun taleini fikirləşir. Elə onunla söhbətlərin birində həkim duydu ki, ilk dəfədir kövrəklik edib öz arvadı haqqında nigarançılığından danışır. Arvadı tez-tez teleqram göndərüb səhhətinin yaxşılaşdığını söyləsə də həkim dözə bilməyib müalicə evinin baş həkiminə teleqram vurmuş, arvadının əhvalını soruşmuşdu. Cavabda isə bildirmişdilər ki, arvadının səhhəti pisləşir, amma vəziyyətin ciddiləşməməsi üçün əllərindən gələni edəcəklər. Həkim bu sirri ürəyində saxlamışdı və dərini qəfildən Qrana açmasını isə yorğunluq əlaməti sayırdı. Qran onu sorğuya tutub arvadının əhvalını soruşanda həkim cavab verməli olmuşdu. Sonra isə Qran belə demişdi: "Bilirsinizmi, həkim, indi bu xəstəlik yaxşı müalicə olunur. Ryö də onunla razılışıb əlavə eləmişdi ki, ayrılıq çox uzun çəkdi, əgər arvadının yanında olsa

müalicəsində kömək edə bilərdi və arvadı yəqin ki, təkliyin də əzabını çəkir. Sonra həkim susmağa çalışmış, Qranın suallarına ötəri cavablar vermişdi.

Elə başqaları da eyni vəziyyətdə idi. Taru bir təhər dözüdüsə də gündəliyindən duyulurdu ki, qeydə aldığı əhvalatlar əvvəlki kimi dərin təhlil olunsa da mövzu genişliyi azalmışdı. Bütün bu dövr ərzində onun ən çox maraqlandığı adam Kotar olmuşdu. Mehmanxana karantin evinə çevriləndən sonra Ryönün mənzilinə köçmüş Taru axşamlar Qranın yaxud Ryönün gətirdiyi statistik mə'lumatlarla lap az maraqlanırdı. O söhbəti dəyişərək şəhərdə baş vermiş xırda əhvalatlar haqda mə'lumat arayırdı.

Kastel də əldən düşmüşdü. Bir gün o Ryöyə serum dərmanın hazır olduğunu xəbər verməyə gəlmişdi və onlar qərara almışdılar ki, ilk peyvənd iynəsini cənab Otonun ağır vəziyyətdə xəstəxanaya gətirilmiş oğlu üzərində sınaqdan keçirsinlər. Həkim Ryö köhnə dostuna son günlər ölənlərin sayı haqda mə'lumat verdiyi vaxt gördü ki, kişi oturduğu kreslodaca dərin yuxuya gedib. Kastelin adətən mülayim və şən görünən, gənclik ovqatı yağan sifəti qoca, üzgün bir kişi sifətinə çevrilmişdi. Aralı qalmış dodaqları arasına tüpürcək yığılmışdı. Həkimin həyəcandan nəfəsi daraldı.

Ryö hiss edirdi ki, yorğunluq onu da belə zəiflədib. Hiss edirdi ki, heysiyyəti zəifləyir, işin və günlərin ağırlığından dözümlü yoxa çıxır, təkini çılğınlıqla çevrilir. Təkini qorumaq üçün yeganə çıxış yolunu vəziyyətdən yaranmış sərtliyi ürəyində saxlamaqda görürdü, işi davam etdirə bilmək üçün başqa çarə yox idi. Başqa heç nəyə ümid qalmamışdı, yorğunluq bütün ümidləri yoxa çıxarmışdı. O bilirdi ki, yaranmış vəziyyətdə müalicə ilə deyil diaqnostika ilə məşğul olur. Onun işi görmək, müayinə etmək, qeydə almaq və hökm çıxarmaqdır. Əri xəstəliyə tutulmuş qadınlar həkimin qolundan yapışib hönkürə-hönkürə deyirdilər: "Həkim, onu həyata qaytarın! Amma onun işi həyata qaytarmaq deyil, xəstəni izolyatora göndərməkdən ibarət idi. Ona dikilmiş gözlərdəki kinin səbəbini anlaya bilmirdi. Hələ bir nəfər belə də demişdi: "Sizin ürəyiniz yoxdur. Xeyr, onun ürəyi var. Bu ürək yaşamaq üçün doğulmuş adamların ölümünə günün iyirmi saati ərzində şahid olmalı idi. Ürəyin bundan artıq imkanı yox idi, adamları həyata qaytarmağa güclü qalmırdı.

Yox, gün ərzində onun işi kömək eləmək deyil, qeydə almaqdan ibarət olurdu. Doğrudur, buna kişi peşəsi demək olmazdı. Amma əslinə qalsa qorxuya düşmüş, üzülmüş camaat arasında da yaxşı kişi peşəsinə xidmət edə bilənlər çox qalmamışdı. Hələ yaxşı ki, yorğunluq güc gəlmişdi. Əgər Ryö belə yorğun olmasaydı ölümün bolluğu onu kövrəldərdi. Gecə-gündüz ərzində cəmi dörd saat yatan adam kövrəklik edə bilməz. O hər şeyi olduğu kimi görür, gördüyü kimi qəbul edir, acı bir həqiqət sayır. Məhkum olunmuş xəstələr də bunu duyurdular. Taundan əvvəl onlar həkimi xilaskar sayırdılar. Həkim üç həb və bir iynə ilə xəstəni sağaldır, təşəkkürlər alırdı. İndi isə həkim xəstə yanına əsgərlərlə gəlirdi və bəzən qapını açdırmaq üçün əsgərlər tufəngin qundağını işə salmalı olurdular. Xəstələr istərdilər həkimi də bütün dünyanı da özləri ilə o dünyaya aparsınlar. Bəli, doğrudur, insan insanlardan ayrılmaq istəmir, əgər hər dəfə bunu duyanda kövrəklik etsən öz vəziyyətinə də kövrəlməli olarsan.

Qurtarmaq bilməyən həftələr ərzində həkim ayrılıq əzabı çəkir, dostlarının üzündə də həməən ağrını duyurdu. Amma getdikcə artan yorğunluğun ən qorxulu cəhəti bu idi ki, bəlaya qarşı mübarizəni davam etdirənlər ətrafdakı hadisələrə biganəliklə yanaşı öz-özlərinə də biganəlik etməyə başlamışdılar. Yorğunluğun tə'sirindən bə'ziləri çox da vacib sayılmayan adətlərdən vaz keçirdilər. Sonra yavaş-yavaş onlar tərtib olunmuş gigiyena qaydalarına da laqeydlik göstərir, tələb olunan dezinfeksiyadan keçmir, bəzən yoluxma əleyhinə tədbir görmədən ciyər taununa tutulmuş xəstələrin yanına gəlirdilər. Xəstəlik yayılmış evlərə hazırlıqsız getməli olduqlarını biləndə idarəyə qayıdıb lazımı qoruq ləvazimatı götürməyə ərinirdilər. Elə ən qorxulu cəhət də bu idi ki, tauna qarşı mübarizə aparanaqların özləri taunun qurbanı ola bilərdilər. Onlar bəxtlərinə ümid edirdilər, amma bəxtə də bel bağlamaq olmur.

Şəhərdə elə bir adam da vardı ki, nə yorulur, nə də ruhdan düşürdü, yaranmış vəziyyətdən isə razılıq edirdi. Bu adam bizim Kotar idi. O tanışlarla əlaqələrini pozmasa da özünü hadisələrin axınından kənar saxlayırdı. Təkcə Tarunu özünə həmdəm seçmişdi. Əvvəla ona görə ki, Taru bütün əhvalatlardan xəbərdar idi, sonrasına da ki, Taru onu lazımı səmimiyyətlə qarşılayırdı. Onu ən çox təəccübləndirən bu idi ki, Taru bütün günü işləyib əldən düşsə də adamlara qarşı mehribanlıq və xeyirxahlığını itirmirdi. Taru işdən tamam üzgün qayıdanda da özünü cəmləyə bilir və ertəsi gün təzə qüvvə ilə iş başlayırdı. Bir gün Kotar Ramberə demişdi: "Bununla dərdləşmək olar, çünki əsl kişidir. Tək bircə sözdən adamın fikrini başa düşür.

Elə bu yaxınlığına görə də Tarunun dəftərində Kotarın şəxsiyyəti haqda qeydlər çoxalıb. Taru çalışıb ki, Kotarın şəxsiyyətini onun hərəkətləri və söhbətləri əsasında əsasında təsvir etsin. Gündəlikdəki “Kotar və taun məsələsi başlıqlı qeydlər bir neçə səhifəni tutur və biz də bu qeydlər haqda mə'lumat vermək istəyirik. Tarunun Kotar haqda ümumi fikri belə bir cümlə ilə başlayır: “Bu adam inkişafda olan bir adamdır. O doğrudan da getdikcə qıvrqlaşır və yaranmış vəziyyətdən şikayətlənmirdi. Bə'zən Taru ilə söhbət vaxtı belə cümlələr işlədirmiş: “Doğrudur, işlər yaxşı deyil. Amma heç olmasa hamının başı qarışıb.

Sonra Taru yazırdı: “Doğrudur, o da başqaları kimi hədə altındadır, daha doğrusu başqaları ilə birgə hədə altına düşüb. Amma məsələni ciddi qəbul eləmir, əminəm ki, o da taun xəstəliyinə tutula bilər. İş burasındadır ki, o maraqlı bir fikrə düşüb. Deyir ki, ağır xəstəliyə, yaxud ciddi bəlaya düşmüş bir adam başqa xəstəlik və bəlalardan qorxmaya bilər. Bir dəfə mənə belə dedi: “Heç xəbəriniz varmı ki, iki xəstəlik bir bədənə sığmır? Təsəvvür edin ki, ciddi və çarəsiz bir xəstəliyə, xərcəng yaxud vərəmə tutulmuşunuz. Sizə heç vaxt taun, yaxud yatalaq xəstəliyi yoluxmaz, bu mümkün deyil. Hələ bundan da artıq demək olar; heç ömrünüzdə görmüsünüz ki, xərcəng xəstəliyinə tutulmuş bir adam avtomobil qəzasında ölür? Hər halda bu fikrlə Kotar özünə xoş ovqat yaradırdı. Onun qorxduğu yeganə şey təklik idi. Tək məhbus olmaqdan camaatla birgə ölməyi üstün tutardı. Taun başlayandan nə gizli istintaq, nə qovluqlar, nə gizli göstərişlər nə də qəfl həbs haqda fikirləşən olmazdı. Daha doğrusu indi nə polis, nə köhnəli-təzəli cinayətlər, nə də günahkarlar var. İndi ancaq taledən mərhəmət gözləyən məhkumlar var, elə polis işçiləri də onların arasındadırlar.

Beləliklə, Tarunun təsvirinə görə Kotar şəhər camaatının indi düşdüyü sıxıntının dadını çoxdan bilən bir adam imiş və az qalmış camaata belə desin: “Hə, çarpışın, mən bu sıxıntıyı çoxdan görmüşəm.

“Bir dəfə ona dedim ki, adamlardan ayrı düşməmək üçün ən düz yol düzgünlükdür. O isə acıqla mənə baxıb dedi: “İş buna qalsa heç kəs birgə olmaz. Bəli, mən belə bilirəm. Adamları birləşdirmək üçün onlara taun xəstəliyi göndərmək lazımdır. Ətrafınıza baxsanız bunu duyarsınız. Onun nə demək istədiyini də müasir şəraitdən necə razı olduğunu da lap yaxşı başa düşdüm. o özündə baş vermiş dəyişikliyi başqalarında da duymuşdu: şəhərdə azmış bir kəlmənin sualına əvvəllər laqeyd qalanlar, indi dayanıb, yol göstərir, məsləhət verirlər; indi camaat bahalı restoranlara axışır orada çox ləngiməyə çalışır; kino-teatrların qarşısında uzun növbələr yaranır, tamaşa zalları və rəqs meydançaları adamlarla dolu olur; hamı insan yaxınlığı arayır, çiyin-çiyinə, qarın-qarına sıxlaşırlar. Kotar belə yaxınlığı hamıdan əvvəl aramışdı. Ancaq qadınlarla yaxınlığa cat atmırdı, çünki cürbəcür fikirlər mane olurdu. Könlünə qadın düşəndə də bu fikirdən vaz keçirdi ki, əvvəl-axır bu əməldən zərər çəkə bilər.

Ümumiyyətlə o taundan razı idi. Təkliyi xoşlamasa da həmişə tək qalmış bu adamı taun camaatla yaxınlaşdırmışdı. Ətrafındakılara həmdəm olmaqdan həzz alırdı. Bəli, o hədə altında yaşayan adamların qorxusuna, şübhəsinə, nigarançılığına həmdəm idi. Bu yaxın adamlar taundan söz salmaq istəməsələr də bütün söhbətlərin axırı tauna gəlib çıxır, özləri yüngül bir baş ağrısı tutan kimi şübhəyə düşüb qorxudan ağarır. Hər şeydən şübhələnir, nigarançılıq çəkir, köynəklərinin bir düyməsi itəndə belə həyəcan keçirirdilər.

Taru bə'zi axşamlar Kotarla gəzməyə çıxırmış. Sonra o gündəliyində yazırdı ki, axşam düşəndə, yaxud gecə vaxtı küçəyə çıxıb rəngarəng insan axınına qarışır, adamlarla çiyin-çiyinə gəzinir, taunun soyuğundan qorunmaq üçün sığınacaq sayılan əyləncə yerlərinə gedirlərmiş. Bir neçə ay əvvəl Kotarın tək oturub vaxt keçirdiyi, amma rahatlıq tapa bilmədiyini bahalı restoranlara indi bütün şəhər axışır, hamı birgə əylənir, vaxt keçirirdi. hər şey günü-gündən bahalaşdığına indi daha çox pul xərclənirdi, şəhərdə qıtlaşan ərzağı restoranlarda tapmaq olurdu. Qumarxanalarda oyunların və bekar müştərilərin sayı daha da artmışdı. Taru ilə Kotar əvvəllər yaxınlıqlarını gizlədən və indi açıq-aşkar birgə gəzən qadın kişilərə də tamaşa edirdilər. Belə cütləşənlər indi heç kimdən çəkinmədən qol-boyun olub şəhəri dolanırdı, mehribanlıqlarını gizlətmirdilər. Kotar belələrinə heyran-heyran baxıb deyirdi: “Əhsən, qoçaqlar! O qaynaşan camaatın arasında ucadan danışıq, ətrafda ürəklə pul xərcləyənlərə, çəkinmədən işrətə qoşunlarla marqala tamaşa edirdi.

Amma Taru qeyd edirdi ki, Kotarın vəziyyətə münasibətində qəddarlıq çox duyulmurdu. Onun “Mən bu günləri başqalarından əvvəl də görmüşəm deməsi lovgalıqdan çox bədbinliyə bənzəyirdi. Tarunun dediyinə görə Kotar səma ilə şəhər divarları arasında həbsə alınmış bu camaata rəğbət bəsləyirmiş. Kotar deyirmiş ki, imkanı olsa bu camaata lazımı məsləhət də

verə bilərmiş. Bir dəfə o Taruya deyib: “Görürsünüz, nə danışılar: taundan sonra belə edəcəyəm, filan işi görəcəyəm... Sakitcə oturub gözləməkdənsə öz ovqatlarını korlayırlar. Başa düşürlər ki, hələlik vəziyyət şükürlüdür. Heç mən deyə bilərəmmi ki, həbsə alındandan sonra belə edəcəyəm, filan işi görəcəyəm? Həbs işin sonu deyil, əvvəlidir. Taun isə başqa şeydir... Mənim fikrimi bilmək istəyirsiniz? Bu adamların bədbəxtliyi ondadır ki, özlərinə sərbəstlik vermirlər. Bəli, mən nə dediyimi bilirəm.

Sonra Taru yazırdı: “O doğrudan da nə dediyini bilir. Kotar Oran camaatının təbiətindəki ziddiyyətləri görürdü, bilirdi ki, adamlar yaxınlıq ehtiyacı duysalar da bir-birindən ehtiyat edir, çəkinirlər. Mə’lum məsələdir ki, hər kəs öz qonşusundan şübhələnir, cüz’i bir yaxınlığın yoluxma ilə nəticələnmə biləcəyini fikirləşirdi. Elə Kotar da bir vaxt yaxınlıq eləmək istədiyi hər kəsdən şübhələnirdi ki, onun haqda polisə xəbər verə bilər. İndi hamı şübhə içində idi. Hamı bilirdi ki, arxayınca yaşadığı vaxt yaxası taunun əlinə keçə bilər. Elə bunun bir həqiqət olduğuna görə hamı qorxu içində idi. Kotar isə əvvəllər də qorxu içində yaşadığına indiki vəziyyətdə başqalarından fərqlənirdi. O taunun hələ ələ keçirmədiyi adamlar arasında dolandıqca fikirləşirdi ki, azadlığı da, həyatı da hər an əlindən gedə bilər. O qorxu hissəyə çoxdan bələd idi və indi hamının bu hissə qapanmasından razı idi. Daha doğrusu ona elə gəlirdi ki, bu hissi başqaları ilə bölüşüb və yükü yüngülləşib. Elə onun səhvi də bunda idi və onu anlamaq daha çətin bir məsələyə dönürdü. Əslində elə onun maraqlı cəhəti də bu cəhət idi.

Daha sonra Tarunun qeydləri qərribə bir epizodla başa vurulub. Həmənin hissədə Kotarın da, taun xəstəliyinə tutulanların da düşdüyü vəziyyət daha yaxından görünür. Bu epizod həmin dövrün ağır vəziyyətinə canlı bir nümunə olduğuna sizin nəzərinizə çatdırırıq.

Kotar Tarunu operaya də’vət eləmişdi və onlar şəhər teatrında Qlökkün “Orfey operasına baxmağa getmişdilər. Opera truppası şəhərə taun başlamazdan əvvəl, yazda gəlmişdi. Xəstəlik yayıldandan sonra yol bağlandığından şəhərdə qalmışdılar. Bizim opera tetarı da onlarla müqavilə bağlamışdı ki, həftədə bir dəfə öz tamaşalarını təkrar etsinlər. Beləliklə, neçə ay idi ki, həftənin beşinci günləri bizim operadan Orfeyin melodik iniltiləri və Öridisin zəif sədaları eşidilirdi. Amma tamaşa zalı hər dəfə dolu olurdu və teatr yaxşı gəlir götürürdü. Kotarla Taru şəhərin adlı-sanlı adamları yığışan ən bahalı parterdə oturmuşdular. Bu yerlərə keçən hər kəsə xüsusi diqqət yetirirdilər. Musiqiçilər öz alətlərini sazlayır, səhnənin qarşısındakı gur işığın altında parterə gələnlər bir sıradan o biri sıraya keçir, nəzakətlə salamlayırdılar. Mülayim söhbətlərin uğultusu altında adamlar gümrahlaşır, ala-qaranlıq küçələrdə duyduqları qorxunu unudurdular. Təmtəraqlı geyimlər taunu qovurdu.

Birinci pərdədə Orfey çətinlik çəkmədən öz qəmgin ariyalarını oxudu, qədim geyimli bir neçə qadın səs-səsə verib onun dərdi və məhəbbətin gücü haqda nəğmə dedi. Tamaşaçılar bu hissəni təmkinli bir razılıqla qarşıladılar. İkinci pərdədə isə Orfey cəhənnəm rəhbərini insafa gətirmək istədiyi vaxt biruzə verdiyi titrəməni duyan çox olmamışdı. Sonrakı səhnələrdə üzə çıxan anlaşılmaz hərəkətlər isə müğənninin ifa tərzində bir yenilik kimi qəbul olundu.

Yalnız üçüncü pərdədə, Orfeylə Öridisin əsas dueti vaxtı (Öridisin məşuqunu tərk etdiyi vaxt) zalda həyəcanlı bir canlanma duyuldu. Elə bil müğənni də zaldakı bu canlanmanı gözləyirmiş, daha doğrusu canındakı nasazlığı başqalarının da duyub-duymadığını bilmək istəyirmiş. O antik geyimin içində ayaqlarını gen qoya-qoya, eybəcər bir yerləşmə qarşıya tərəf gəldi, səndələyərək yan dekorasiyadan yapışmaq istədi və üzünü üstə yerə sərildi. Neçə vaxtdan bəri göstərilən bu tamaşanın ən dəhşətli səhnəsi belə yarandı. Orkestrin səsi kəsildi və parterdəki camaat ayağa qalxıb yavaş-yavaş zaldan çıxmağa başladı. Əvvəl sakitcə, kilsədən yaxud mərhumla son görüş otağından çıxan adamlar kimi tələsmədən çıxırdılar. Qadınlar gen donlarının ətəyini yığıb başlarını qaldırmadan cərgədən çıxır, kişilər qadınlarını irəli buraxır başqalarına da mane olmamağa çalışırdılar. Sonra yavaş-yavaş tələsməyə başladılar, pıçılıqlar həyəcanlı qışqırıqlara çevrildi, adamlar qapıya tərəf qaçdı, çaxnaşma düşdü. Kotarla Taru ayağa qalxsalar da yerlərində dayanıb həyatın yeni bir tamaşasına baxırdılar; taun səhnəyə çıxmışdı, zəlin təmtərağından qalan yeganə nümunə isə qırmızı örtüklü oturmaqalar üstündə qalmış yelpiklər və yerə düşmüş toxunma yaxalıqlar idi.

Sentyabrın ilk günləri Ramber Ryönün dəstəsinə qoşulub xeyli iş görmüşdü. Qonzales və növbə çəkən iki əsgərlə görüş tə’yin etdiyi iki gün isə Ryödən icazə almışdı.

Günorta çağı jurnalistlə Qonzales gənc əsgərləri gözləyirdilər. Əsgərlər gülə-gülə yaxınlaşıb dedilər ki, keçən dəfə bəxtləri gətirməmişdi və elə özləri də vəziyyətdən şübhəli idilər. Sonrakı həftəni isə onlar növbə çəkmirlər. Gələn həftəni gözləmək lazım idi. Ramber razılaşdı. Qonzales gələn həftənin birinci gününə görüş tə'yin eldəi. Qərara aldılar ki, həmən görüşdən sonra Ramber Marsellə Luinin evində qalsın. Qonzales dedi: “Gələn həftə görüşürük. Əgər mən gəlməsəm bir baş əsgərlərin evinə gedərsiniz. Evin harda olduğunu sizə başa salar. Amma Marsellə Lui dedilər ki, evi elə indi də ona göstərsələr daha yaxşıdır. Evdə dörd nəfərə yemək də tapılar. Həm də ki, Ramber müvəqqəti yaşayacağı şəraitlə tanış olar. Qonzales bu fikri bəyəndi və onlar limana tərəf endilər.

Marsellə Lui Marin məhəlləsinin sonunda, şəhər darvazalarından birinin yaxınlığında yaşayırdılar. Evləri qalın divarlı balaca bir ispan daxması idi. Damın taxtaları rənglənmişdi. Otaqlar boş və yarıqaranlıq görünürdü. Əsgərlərin anası üzünü qırış basmış, gözləri gülən bir ispan qarısı idi. Qarı qablara bişmiş düyü qoyurdu. Qonzales düyünü görüb təəccübləndi, çünki şəhərdə düyü tapılmırdı. Marsel dedi:

“Darvaza yanında çox şey tapmaq olur. Ramber dinməzəcə yeyib-içirdi. Qonzales onu dost kimi qələmə verib tə'riflədiyi vaxt jurnalist irəlindəki bir həftəni necə başa vuracağı haqda fikirləşirdi.

Amma o iki həftə gözləməli oldu. Çünki keşik dəstələrinin sayını azaltmışdılar və hər dəstə iki həftə keşik çəkirdi. Bu iki həftəni Ramber səhər açıldan gecə yarıya qədər var gücü ilə işlədi. Gecə yarı yerinə girəndə isə möhkəm yuxuya gedirdi. Birdən-birə sərbəst həyat tərzindən ağır işə keçməsi onu elə yorurdu ki, heç fikirləşməyə də halı olmurdu. Heç planlaşdırılmış qaçışı haqda da söhbət eləməzdi. Amma qərribə bir əhvalat baş vermişdi: gözləməyə başladığı vaxtdan bir həftə sonra o həkimə dedi ki, keçən gecə ilk dəfə imiş ki, bərk keflənibmiş. Gecə bardan çıxanda ona elə gəlib ki, xayaları şişir və qollarının altı ağrıyır. Fikirləşib ki, taun yoluxub və bu fikrə ilk reaksiyasını həkim Ryö ilə söhbət vaxtı özü də pislədi. Deməli o qorxuya düşən kimi şəhərin ən hündür yerindəki meydançaya qaçıb. Dəniz buradan görünməsə də o üzünü dənizə tərəf tutub şəhər divarlarının arxasında, dənizin o tayında qalmış arvadını haylamağa başlayıb. Evə qayıdandan sonra bədəninə taun əlamətləri tapmayıb və qorxaqlığına görə özü-özünü danlayıb. Ryö bu hərəkətin çox da qeyri-adi olmadığını bildirib dedi:

—Kiminsə adamın könlünə düşməsi adi bir haldır.

Sonra Ramber çıxmağa hazırlaşarkən o əlavə elədi:

—Bu səhər cənab Oton sizin bənzərdə danışdı. Məndən soruşurdu ki, sizi tanıyırammı. Sonra dedi sizə məsləhət verim ki, qaçaqmalçılar məhəlləsinə çox getməyəsiz. Orada sizi görənlər olub.

—İndi mən bu sözlərdən nə mə'na çıxarıram?

—Belə mə'na çıxarın ki, tələsməlisiniz.

—Sağ olun, —deyib Ramber Ryönün əlini sıxdı.

Qapıdan çıxanda Ramber qəfildən dönüb geri baxdı. Ryö taun başlayandan ilk dəfədir ki, Ramberin gülümsədiyini görürdü. Ramber soruşdu:

—Axı siz mənə qaçmağıma mane ola bilərsiniz, niyə mane olmursunuz?

Ryö adəti üzrə başını yellədi və dedi ki, Ramber öz xoşbəxtliyini üstün tutursa bu Ramberin öz işidir, onun isə bu fikrə mane olmağa haqqı yoxdur. Həm də duyur ki, bu işdə nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu demək də çətinidir.

Ramber yenə sual verdi:

—Yaxşı, onda deyən görüm nəyə görə tələsməyimi məsləhət görürsünüz?

Ryö də gülümsədi və sakitcə cavab verdi:

—Yəqin mən də xoşbəxtliyə kömək eləmək fikrinə düşmüşəm.

Ertəsi gün Ryö ilə Ramber bir yerdə işləsələr də başqa söhbət eləmədilər. Sonrakı həftə isə Ramber balaca ispan daxmasına köçdü. Otaqda onun üçün əlavə çarpayı qoymuşdular. Əsgər oğlanlar nahar üçün evə gəlmirdilər və Ramberdən xahiş etmişdilər ki, küçədə az görünsün. Ramber evdə tək qalır və qarı ilə söhbətə girişirdi. Qara geyimli, ağbirçək, qarışın üzünü qırış basmış bu qarı çox diribaş qadındı və hər dəfə Ramberə baxanda gözləri gülürdü.

Bir dəfə qarı Ramberdən soruşdu ki, bəs arvadına taun yoluxdurmaqdan qorxmur ki? Ramber isə fikirləşirdi ki, o indi bəxtini yoxlayır burada qalmalı olsa arvadından həmişəlik ayrı düşə bilər.

—Arvadın mehribandırımı? —deyə qarı soruşurdu.

—Çox mehribandır.

—Gözəldirmi?

—Məncə gözəldir.

—Hə! Deməli buna görə çalışırsan.

Ramber fikrə gedirdi. Fikirləşirdi ki, əslində arvadına görə çalışır, amma yəqin başqa səbəblər də var.

O qarıya dedi ki, tək arvadına görə çalışmır, qarı isə onun sözünə inanmadığını bildirdi.

Hər səhər kilsəyə gedən qarı bir dəfə ondan soruşdu:

—Siz Allaha inanmırsınız?

Ramber e'tiraf elədi ki, inanmır. Qarı başını yelləyib hər şeyi anladığını bildirdi və dedi:

—Düz fikirləşmişiniz, arvadınızın yanına gedin. Sizin başqa kiminiz var ki?

Günün qalan vaxtını Ramber otaqda, çılpaq divarların arasında fırlanır, özünə məşğuliyyət axtarırdı. Axşam düşəndə gənc əsgərlər evə qayıdirdılar. Onlar çox danışmırdılar. Kəlmə kəsəndə isə Ramber hələ vaxtın çatmadığını bildirmək üçün dilə gəlirdilər. Şamdan sonra Marsel gitara çalır və birgə oturub keyfiyyətsiz likör içirdilər. Ramber fikirli görünürdü.

Çərşənbə günü Marsel evə girən kimi dedi:

—Sabah gecə saat on ikidə məsələni həll edirik. Hazır ol.

Oğlanlarla birgə keşik çəkən iki nəfərdən biri tauna tutulmuşdu, o biri isə yoldaşı ilə bir evdə yaşadığına görə müayinədən keçirdi. Beləliklə Marsellə Lui iki-üç gün tək keşik çəkəcəkdilər. Gecə məsləhətləşib dəqiq qərara gəlməli idilər. Ertəsi gün məsələni həll etmək olardı. Ramber təşəkkür elədi. Qarı ondan soruşdu: “Hə, razısınızmi? Ramber razılıq eləsə də başqa bir şey haqda fikirləşirdi.

Ertəsi gün hava ağır idi. İsti adamı boğurdu. Taunun vəziyyəti haqda da pis xəbərlər alınmışdı. İspaniyalı qarı əhvalını pozmadan dedi: “Dünyada çox işlər görülür, elə belə də olmalı idi. Marsellə Lui kimi Ramber də evdə köynəksiz gəzirdi. Amma kürəyindən və sinəsindən süzülən tər kəsilmək bilmirdi. Bu yarıqaranlıq otaqda xeyli gəzindikdən sonra Ramber köynəyini əyninə geydi və şəhərə çıxmaq istəyini bildirdi. Marsel dedi:

—Ehtiyatlı olun, bu gecə məsələ həll olunur.

Hər şey ölçülüb-biçilib.

Ramber həkimin evinə getdi. Ryönün anası dedi ki, o şəhərin yuxarı hissəsindəki xəstəxanadadır. Xəstəxananın darvazası qarşısında bir dəstə adam yığılmışdı. Gözlərinin altı tulumlaşmış növbətçi serjant camaata deyirdi: “Çəkilin burdan. Adamlar bir az geri çəkilib yenə irəli çıxırdılar. Kürəyi tərdən islanmış serjant tez-tez təkrar edirdi: “Gözləməyin mə'nası yoxdur. Elə camaat da bilirdi ki, gözləməyin mə'nası yoxdur, amma qızmar günün altında durub gözləyirdilər. Ramber özünün buraxılış vərəqini çıxardı və serjant ona Tarunun iş otağının səmtini göstərdi. Otağın qapısı elə həyəətə açılırdı. Ramber qapıya çatanda Panelu otaqdan çıxırdı.

Tarunun iş otağı təzə ağardılmış, səliqəsiz, kiçik bir otaq idi. İçəridən dava-dərman və rütubət iyi gəlirdi. Taru qara rəngli taxta masanın arxasında oturmuşdu. Köynəyinin qollarını çirməmişdi, biləyinə süzülən təri əlindəki dəsmal ilə silirdi. Ramberi görən kimi soruşdu:

—Hələ burdasınız?

—Hələ burdayam. Ryö ilə danışmaq istəyirəm.

—İçəridə, zaldadır. Amma onsuz keçinə bilsəniz daha yaxşı olar.

—Nə üçün?

—Çünki işi çoxdur. Mən də çalışıram ki, onu işdən ayıran olmasın.

Ramber Taruya baxırdı. Taru arıqlamışdı. Yorğunluqdan gözləri quyuya düşmüş, üzünün qırışı artmışdı. Enli kürəyi də elə bil bükülmüşdü. Ağzı ağ cuna ilə bağlanmış bir tibb işçisi qapını döyüb içəri girdi, əlindəki vərəqləri masanın üstünə qoyub “altı nəfər dedi və qayıdıb çölə çıxdı. Taru jurnalistə baxıb vərəqləri əlində yellədi.

—Gözəl vərəqlərdi, eləmi? Əslində bəd vərəqlərdir. Ölüm vərəqləridir. Bu gecə ölənlər haqda mə'lumatdır.

Tarunun alınını da qırıq basmışdı. O vərəqləri kənara qoyub dedi:

—İndi bizim hesabdarlıqdan başqa bir işimiz qalmayıb.

Sonra o əlini masaya dayayaraq ayağa qalxdı:

—Hə, nə vaxt gedirsiniz?

—Bu axşam, gecə yarısı.

Taru Ramberin bu uğruna sevindiğini bildirdi və ona tapşırırdı ki, özündən muğayat olsun. Ramber ona baxıb soruşdu:

—Siz bu sözləri səmimiyyətlə deyirsiniz?

Taru çiyinlərini çəkdi:

—Mən elə yaşdayam ki, ancaq səmimi danışmalıyam. Yalan danışmaq ağır işdir.

Jurnalist dedi:

—Taru, mən həkimlə görüşmək istəyirəm. Bağışlayın mənə.

—Bilirəm. O mənə nisbətən mehriban adamdır. Yaxşı, gedəyin.

—Mən buna görə demirəm, —deyə Ramber mızıldadı və yerində dayandı.

Taru ona baxdı və gözlənilmədən üzünə təbəssüm qondu.

Onlar divarına yaşıl rəng çəkilmiş, ağ lampalar düzülmüş darısqal bir dəhlizlə getdilər. Qapısının rəngli şüşələri arxasında kölgələr görünən iri zala çatanda Taru yandakı başqa bir qapını açıb Ramberi içəri buraxdı. Otağın bütün divarları şkaflardan ibarət idi. Taru şkaflardan birini açıb içəridən iki əleyhqaz maskası çıxartdı və birini Ramberə uzatdı. Jurnalist bu maskanın bir xeyri olub-olmadığını soruşdu və Taru cavab verdi ki, bir xeyri olmasa da başqalarında tibbə inam yaradır.

Sonra onlar şüşəli qapını açıb içəri keçdilər. Bura geniş bir zal idi, hava isti olsa da pəncərələr möhkəm bağlanmışdı. İki sıra düzülmiş boz çarpayıların üstündə ventilyatorlar işləyirdi... Hər tərəfdən inilti və zarıma səsələri eşidilirdi. Ağ geyimli adamlar çarpayılar arasında ləng addımlarla fırlanırdılar. Ramber hiss etdi ki, içəridəki istidən boğulur, zəlin yarıqaranlığında zarıyan xəstələrdən biri ilə məşğul olan Ryönü zorla tanıya bildi. Həkim xəstələrdən birinin yaralarını çərtirdi. İki tibb işçisi xəstənin qıçlarını yana çəkib saxlamışdılar. Həkim ayağa qalxanda əlindəki alətləri kiçik məcməiyə atdı. Sonra yarasına sarıq çəkilən xəstəyə baxa-baxa bir anlıq fikrə getdi. Tarunun yaxınlaşdığını görüb soruşdu:

—Təzə nə xəbər var?

—Panelu karantin evində Ramberi əvəz etməyə razılıq verdi. Keşisə onsuz da çox iş görür. İndi qalır təzə yaranan üçüncü dəstədə Ramberi əvəz etmək.

Ryö başını yelləyib razılığını bildirdi və Taru sözünə davam elədi:

—Kastel ilk hazırlıq işlərini başa vurub. İndi sınaq keçirmək istəyir.

—Hə, bax bu yaxşı xəbərdir.

—Və nəhayət, Ramber sizin yanınıza gəlib.

Ryö geri döndü. Maskanın şüşəsi arxasından jurnalistə baxıb gözlərini qıydı.

—Siz burda nə gəzirsiniz? Elə bilirdim getmişsiniz.

Taru dedi ki, Ramber bu gecə getməlidir və Ramber əlavə elədi:

—Belə bir imkan var.

Onlar danışdıqca maska ağız tərəfdə bir az şişir və nəmlənirdi. Elə bil üz-üzə dayanmış heykəllər danışdı. Ramber dedi:

—Sizinlə danışmaq istəyirdim.

—Çıxanda danışarıq. Tarunun otağında gözləyin.

Az sonra, çöldə Taru sükan arxasına keçdi. Ryö ilə Ramber arxada oturdular. Taru dedi:

—Daha benzin yoxdur. Sabahdan piyada gəzəcəyik.

Ramber dilə gəldi:

—Həkim, mən getmək istəmirəm. İstəyirəm sizinlə qalım.

Taru dinib-danışmadan maşını sürürdü. Həkimin isə elə bil yorğunluqdan danışmağa halı yox idi. Nəhayət o soruşdu:

—Bəs arvadınız?

Ramber cavab verdi ki, o yenə fikirləşib. Əvvəldən ağına gəlmiş bir fikir ona rahatlıq vermir, fikirləşir ki, indi çıxıb getsə sonra xəcalət çəkəcək.

Bu xəcalət hissi isə məhəbbətinə də mane olacaq. Ryö dikəlib qəti səsle dedi ki, axmaq fikirdir, xoşbəxtliyi üstün tutmaq xəcalətli iş deyil.

Ramber dedi:

—Elədir, amma başqalarından ayrılıb xoşbəxtliyə tək qovuşmaq da xəcalət gətirə bilər.

Bayaqdandı dinib-danışmayan Taru arxaya çevrilmədən dedi ki, əgər Ramber burada camaatın bədbəxtliyinə ortaq olmaq qərarına gəlsə yaxşıdır. Ramber dedi:

—Məsələ başqadır. Mən əvvəllər fikirləşirdim ki, bu şəhərə yad adamam və sizə qoşulmalı deyiləm. İndi isə gördüyümü görmüşəm və bilirəm ki, istər-istəməz mən də buralı olmuşam. Bu bəla bizim hamımıza gəlib.

Həç kimin dinib-danışmadığını gören Ramber əsəbi səsle davam elədi:

—Axı, bunu siz özünüz də yaxşı bilirsiniz! Yoxsa sizin bu xəstəxanada nə işiniz vardı? Məgər siz özünüz də fikirləşib şəxsi xoşbəxtliyinizi qurban verməmişsiniz?

Yenə də Ryö ilə Tarudan cavab gəlmədi. Sükut uzun çəkdi, həkimin evinə çatana qədər susdular. Bu vaxt Ramber tə'kidlə axırıncı sualını verdi. Ryö ona tərəf çevrildi. Əlini oturacağa dirəyib ağır-ağır dikəlib dedi:

—Bağışlayın məni, Ramber, heç bilmirəm sizə nə deyim. İndi ki, bizimlə qalmaq istəyirsiniz, qalın.

Maşın bərk silkələndi və onun sözü yarımçıq qaldı. Sonra Ryö irəli baxa-baxa davam elədi:

—Dünyada heç nə adamı öz sevgilisindən ayrı düşməyə razı edə bilməz. Amma mən də bu ayrılıqla razılaşmışam. Heç özüm də bilmirəm niyə.

Sonra o öz yerinə çökdü və yorğun səslə dedi:

—Bu da belə bir haldır. Onu nəzərə alıb nəticə çıxarmaq lazımdır.

—Necə nəticə? —deyə Ramber soruşdu.

—Bilmirəm, mən müalicə ilə məşğulam, başqa şey bilmirəm. Mümkün qədər tez müalicə etməliyik. Bu saat ən vacib məsələ budur.

Gecə yarısı Taru ilə Ryö Ramberi nəzarətçi tə'yin olunduğu məhəllənin planı ilə tanış etdikləri vaxt Taru saatına baxdı. Başını qaldıranda gördü ki, Ramber də ona baxır. Taru soruşdu:

—Sizi gözləyənləri xəbərdar eləmişiniz?

Ramber üzünü yana çevirib dedi:

—Sizin yanınıza gələndə onlara kağız yazıb göndərmişdim.

Kastelin hazırladığı serum vaksini oktyabrın son günlərində sınaqdan keçirildi. Ryö son ümidini bu dərmana bağlamışdı. O fikirləşdi ki, əgər bu sınaq da baş tutmasa bütün şəhər taunun ixtiyarında qalacaq. Epidemiya ya istədiyi qədər insan qıracaq, ya da öz-özünə kəsiləcək.

Kastelin Ryö ilə söhbət elədiyi gündə bir az əvvəl cənab Otonun oğlu xəstələnmiş, qalan ailə üzvləri isə karantinə alınmışdılar. Uşağın anası karantinə ikinci dəfə düşürdü. Həkim Oton oğlunda xəstəlik əlamətlərini görəndə kimi Ryönü çağırtdırmışdı. Həkim gələndə uşağın ata-anası çarpayının ayaq tərəfində durub dinməzəcə baxırdılar. Balaca qızı otağa buraxmamışdılar. Oğlanın özü isə müayinədən çəkinmədən özünü həkimin ixtiyarına vermişdi. Ryö başını qaldıranda müstəntiqin sakit baxışını və onun arxasında durmuş zövcəsinin ağarmış sifətini gördü. Ağzını yaylıqla örtmüş qadın gözlərini geniş açıb həkimin hərəkətlərini izləyirdi.

Müstəntiq təmkinlə soruşdu:

—Həmən xəstəlikdir, eləmi?

—Elədir, —deyib həkim yenə uşaq tərəfə çevrildi.

Ananın gözləri hədəqəsindən çıxsada dinib-danışmırdı. Oton da susurdu. Sonra o astaca dedi:

—Hə, həkim, deməli lazımı tədbir görməliyik.

Həkim hələ də yaylığını ağzından çəkməmiş qadına tərəf baxa bilmirdi. O çəkinə-çəkinə dedi:

—Tədbir ləngiməyəcək, indi gedib zəng edəyəm.

Oton həkimi yola salmaq üçün ona qoşuldu, həkim isə çevrilib qadına dedi:

—Çox təəssüf edirəm. Uşaq üçün hazırlıq görün, özünüz bilirsiniz nə lazımdır.

Otonun zövcəsi donub qalmışdı. O başını aşağı dikib dedi:

—Yaxşı, indi hazırlıq görürəm.

Otaqdan çıxarkən həkim sıxıla-sıxıla onlardan soruşdu ki, bəlkə nəyəsə ehtiyacları var. Qadın dinməzəcə ona baxırdı. Müstəntiq isə üzünü yana çevirib dedi:

—Başqa ehtiyacımız yoxdur, bircə uşağı xilas edin.

Karantin qaydaları əvvəlcə çox səthi idi. Sonra Ryö ilə Ramber bu qaydaları sərtləşdirdilər. Onlar tə'kid eləmişdilər ki, karantinə düşmüş ailə üzvləri də bir-birindən ayrı saxlanılsınlar. Əgər onlardan biri özündən xəbərsiz xəstəliyə tutulmuşdusa xəstəliyi üzə çıxınca başqalarına da yoluxa bilərdi. Həkim bu qayda haqda müstəntiqə danışanda o belə tədbirə tərəfdar olduğunu bildirdi. Amma ərhlə arvad bir-birinə baxanda indiki vəziyyətdə bu ayrılığın necə ağır keçəcəyini duymaq çətin deyildi. Otonun zövcəsi ilə qızı Ramberin başçılıq etdiyi karantin evinə salındı. Müstəntiqin özünə yer qalmadığına onu şəhər

stadionunda açılmış karantin müəssisəsinə göndərməli oldular. Burada hələ rahatlıq yox idi, adamları çadırlara yığmışdılar. Ryö narahatlıq üçün üzrxahlıq eləmək istəyəndə müstəntiq bildirdi ki, qayda hamı üçündür və onun borcu əməl etməkdir.

Xəstə uşağın özünü isə məktəb binasında açılmış əlavə xəstəxanaya aparıb on çarpayılıq bir otağa qoydular. İyirmi saat keçəndən sonra həkim gördü ki, uşağın vəziyyəti ümitsizdir. Körpənin bədəni heç bir müqavimət göstərmədən xəstəliyə təslim olurdu. Ağrılı şişlər getdikcə artır və uşağın cılız qol-qanadını iflic edirdi. Uşağın sağalacağına ümid olmadığını görəndən sonra Ryö qərara gəlmişdi ki, Kastelin serum dərmanını onun üstündə sınaqdan keçirsin. Elə həmin gün axşam üstü uşağa vaksın edib xeyli gözlədilsə də bədəndə müqavimət əlaməti sezə bilmədilər. Ertəsi gün səhər tezdən sınağın nəticəsini öyrənmək üçün hamı uşağın ətrafına toplaşmışdı.

Qızdırmadan yanan uşaq yerində çapalayır. Səhər saat dördədən Kastellə Taru uşağın başı üstündə durub xəstəliyin qaxıb-enməsi prosesini müşahidə edirdilər. Çarpayının baş tərəfində dayanmış Tarunun elə bil belə bükülmüşdü. Ayaq tərəfdə isə Ryö ilə Kastel dayanmışdılar. Ryö ayaq üstə qalsa da Kastel oturub əlindəki köhnə bir kitabı vərəqləyir, özünü soyuqqanlı göstərməyə çalışırdı. Səhər hava işıqlandıqca keçmiş sinif otağına başqa adamlar da gəlməyə başladı. Əvvəl Panelu gəldi, çarpayının o üzünə keçib, Tarunun yaxınlığında divara söykənib dayandı. Keşişin üz-gözündən qüssə yağdı, ağır günlərin yorğunluğundan alınının qırıqları daha da dərinləşmişdi. Sonra Jozef Qran gəlib çıxdı. O gələndə saat yeddi olardı və tez-tez hıçqırdığına görə üzrxahlıq elədi. Dedi ki, bir anlığa vəziyyətdən xəbər tutmağa gəlib. Ryö bir söz demədən, dişlərini qıcıyıb başını sağa-sola bulayan, gözü yumulu, sifəti dəyişmiş uşağı göstərdi. Otaq tamam işıqlananda o başda divara vurulmuş qara lövhədə vurma cədvəlinin rəqəmləri sezilməyə başlamışdı. Bu vaxt Ramber otağa girdi. O dinməzəcə yaxınlaşıb çarpayının başına dirsəkləndi və cibindən siqaret qutusu çıxartdı. Sonra uşağa baxıb qutunu cibinə qoydu.

Kastel başını qaldırdı, eynəyin arxasından Ryöyə baxıb soruşdu:

—Uşağın atasından bir xəbər yoxdur ki?

—Yox, onun özü karantinə salınıb.

Həkim çarpayının başlığından tutmuşdu və uşaq inildədikcə özündən xəbərsiz dəmiri sıxırdı. Gözünü uşaqdan çəkə bilmirdi. Uşağın bədəni qəfildən gərildi, dişləri daha bərk qıncandı, qol-qıçını yana açıb inildədi. Cılız bədəni örtmüş hərbi yorğanından yun və turşumuş tər iyi qalxırdı. Sonra bədənin gərginliyi azaldı və uşaq aralı qalmış qol-qıçını yığdısa da gözünü açmadı və tənəffüsə başladı. Taru Ryöyə baxırdı, baxışları rastlaşanda Taru üzünü yana çevirdi.

Xəstəlik böyük kiçik qanmır və onlar son aylar neçə-neçə körpənin can verməsini görmüşdülər. Amma indiyə qədər heç bir xəstənin əzablarını belə ardıcılıqla izləməmişdilər. Doğrudur, elə indiyə qədər də günahsız insanların çəkdiyi əzabı haqsızlıq sayırdılar. Amma bir günahsızın çəkdiyi əzabları, can verməsini belə yaxından və uzun-uzadı müşahidə etməmişdilər.

Uşaq yenidən gərildi və qarnına bıçaq soxulmuş adam kimi qıvrılıb inildədi. O bir müddət beləcə qalıb titrətdi. Cılız bədəni elə əsirdi ki, elə bil taunun amansız qasırgası ona hücum çəkib silkələyir, havaya qaldırmaq istəyirdi. Sonra gərilmə keçdi, uşaq bir az rahatlaşdı, elə bil qızdırma da çəkirdi. Tövşük içində gələn bu rahatlıq ölüm rahatlığına oxşamağa başlayırdı. Sancı və hərərət üçüncü dəfə hücumu keçəndə uşaq yenə qıvrıldı, onu yandıran alov dillərindən qaçırması kimi çarpayının bir küncünə sığındı, sərt hərəkətlə başını silkələyib yorğanı üstündən atdı. Sonra hərərətdən qızarmış göz qapaqları arasından iri damlalar süzülüb yanaqlarına axdı. Sancı keçəndə uşaq cılız qıçlarını və iki gün ərzində əriyib çöpə dönmüş qollarını özünə yığıb qərribə bir vəziyyətdə büzüdü.

Taru əyilib gombul əli ilə uşağın sifətindəki təri və göz yaşlarını sildi. Kastel də bayaqandı kitabı örtüb gözlərini xəstəyə zilləmişdi. O ağzını açıb danışmaq istəyəndə öskürək sözünü yarımçıq qoydu, sonra boğazını arıtmağı dedi:

—Vəziyyəti səhər heç yüngülləşmədi, eləmi, Ryö?

Ryö cavab verdi ki, vəziyyət yüngülləşməsə də uşaq başqalarına nisbətən daha çox müqavimət göstərir. Divara söykənib qalmış Panelu boğuş səslə dedi:

—Əgər öləcəksə belə çox əzab çəkməsi yaxşı deyil.

Ryö acıqla ona tərəf çevrildi və nə isə demək istədi. Amma dinmədi, özünü ələ alıb üzünü uşağa tərəf çevirdi.

Otaq tamam işıqlanmışdı. Başqa beş çarpayıda uzanmış xəstələr də inildəyirdilər. Otağın o başındakı bir xəstə arabir qışqırırdı da. Onun qışqırığında ağrıdan çox təəccüb duyulurdu. Elə bil xəstələrin özləri də qorxunc başlanğıcı duyur, xəstəliyin hökmü ilə razılaşmağa başlayırdılar. Uşaqdan başqa heç kəs çabalayıb müqavimət göstərmirdi. Ryö tez-tez onun nəbzini yoxlayırdı. Özü də bilirdi ki, bu yoxlamanın heç bir əhəmiyyəti yoxdur və öz yerindən tərpənmək naminə belə edir. Gözünü yumub uşağın nəbzini yoxlayanda öz nəbzini də tutur və az qala çalışırdı ki, onları qoşa saxlasın. Amma çox keçməmiş uşağın nəbzi itir, həkimin ümidi boşa çıxırdı. Həkim uşağın biləyini buraxıb öz yerinə qayıdırdı.

Ağardılmış divara düşən qırmızı şüalar gün qalxdıqca saralırdı. Çöldə qızmar bir səhər açılırdı. Qran yenə qayıdacağını bildirib qapıdan çıxdı. Hamı dinməzəcə gözləyirdi. Uşağın gözləri yumulu idi və elə bil bir az sakitləşmişdi. Quru çöpə dönmüş barmaqları ilə çarpayının yanlarını qaşıyırdı. Əlinin birini uzadıb yorğanın üstündən dizini qaşımaq istədiyi vaxt diksinib qıçlarını yığdı, dizlərini qarnına sıxıb dayandı. Dünəndən yumulu qalmış gözlərini ilk dəfə açıb Ryönün üzünə baxdı. Göyərmiş sifəti dartındı və uşağın ağzından uzun, cingiltli bir nalə qopdu. Səs uzandıqca otaqdakı başqa xəstələrin iniltiləri ağır bir donqultuya dönüb qarışıq, vahiməli bir əda yaratdı. Ryö dişlərini qıcadı, Taru üzünü yana çevirdi. Ramber çarpayıya yanaşıb Kastelin yanında durdu. Kastel dizinin üstə açıq qalmış kitabı örtüdü. Panelu uşağın əzablı nalə çıxan, köpüklü ağzına baxırdı. O irəli çıxıb dizi üstə çökdü, boğuş səslə dedi: “Ya tanrı, bu uşağı xilas elə. Uşağın naləsinə qarışmış bu sözləri hamı eşitdi və heç kim nə onun hərəkətinə, nə də sözlərinə təəccüblənmədi.

Uşağın səsi kəsilmirdi və ətrafdakı xəstələr də ona qoşulmuşdular. O başda arabir qışqıran xəstə indi dayanmadan nalə çəkir səsinə uşağın səsinə qoşurdu. Başqa xəstələr də çabalamağa düşmüşdülər. Otaqdakı hönkürtü səsləri Panelunun oxuduğu duaya qarışmışdı. Yorğunluqdan və əzabdan keyləşmiş Ryö əli ilə çarpayının dəmirini sıxıb gözlərini yumdu.

Ryö gözlərini açanda Taru onun yanında idi. Həkim dedi:

—Mən gedirəm, daha dözə bilmirəm.

Qəfildən xəstələrin səsi kəsildi. Həkim hiss etdi ki, uşağın səsi zəifləyib. Səs daha da zəiflədi və nəhayət kəsildi. Səs kəsildəndə Kastel çarpayının yuxarı başına keçib dedi ki, uşaq keçindi. Ətrafdakı hənirtilər başa çatmış ağır bir döyüşün uzaqdan gələn əks-sədasına bənzəyirdi. Ağzı açıq qalmış körpə qarışmış mələfələrin arasında süstləşmişdi. Yanağındakı göz yaşları damcılanıb durmuş, cılız bədəni elə bil daha da kiçilmişdi.

Keşiş Panelu çarpayıya yaxınlaşıb xaç çevirdi. Sonra əbasının ətəyini yığıb çölə çıxdı.

Taru Kasteldən soruşdu:

—Yenə sınaq keçirməli olacağıq?

Qoca həkim başını yelləyib küskün bir təbəssümlə dedi:

—Bəlkə də keçirdik. Hər halda uşağın xəstəliyə müqaviməti xeyli artmışdı.

Ryö otaqdan çıxarkən çox əsəbi idi, tələsik addımlarla keşişin yanından keçəndə keşiş əlini uzadıb onun qolundan tutdu.

—Səbrli olun, həkim.

Həkim sərt hərəkətlə ona tərəf çevrilib acıqlı səslə dedi:

—Yaxşı, bu uşaq necə, onun ki, günahsız olduğunu bilirsiniz!

O üzünü çevirib irəli keçdi, keşişdən əvvəl qapıdan çıxıb həyətin küncündəki skamyalardan birində, toz basmış xırda ağacların altında oturdu. Alnının təri gözünün çökəyinə axırdı. Canında qərribə bir darıxma vardı. Ürəyindəki kədərin acısından az qala qışqırmaq istəyirdi. Başının üstündəki əncir yarpaqlarının arasından isti səpələnirdi, gün qalxdıqca səhərin mavi səmasına ağırtil bir duman qarışır, havanı ağırlaşdırırdı. Ryö skamyanın üstünə sərələnib budaqlara, səmaya tamaşa edir və yavaş-yavaş özünə gəlirdi. Elə bu vaxt arxadan bir səs eşitdi:

—Nahaq mənimlə belə acıqla danışırdınız? Bayaqqı mənzərə mənə də çox ağır gəldi.

Ryö çevrilib Paneluya dedi:

—Düz deyirsiniz. Bağışlayın məni. Yorğunluq adamın aqlını qaçırır. Bə'zən elə olur ki, bu şəhərdə hər şeyə e'tiraz etmək istəyirəm.

—Başa düşürəm, —deyə Panelu mızıldadı, —Qavraya bilmədiyimiz hadisələrə e'tiraz etməli oluruq. Bəlkə anlaşılmaz mövcudluğu sevsək daha yaxşıdır.

Ryö sərt hərəkətlə dikəlib yerində oturdu. Qəzəblə Paneluya baxıb başını yellədi:

—Xeyr, keşiş ata. Sevgi haqda mənim fikrim başqadır. Körpələrə əzab verən bir varlığı sevməyə ölüncə razı olmaram.

Panelunun sifətinə qüssəli bir ifadə qondu:

—Eh, həkim! Mərhəmətin nə olduğunu mən hələ indicə anladım.

Ryö yenidən skamyaya sərələnmişdi. Canına çökmüş yorğunluq səsinə bir az yumşaltdı:

—Özüm də bilirəm ki, məndə mərhəmət hissi yoxdur. Bu mövzuda sizinlə mübahisə etmək istəmirəm. İndi biz birgə işləyirik, dua və sitayişlərdən kənar, ümumi bir məqsədə xidmət edirik. Bu ən vacib şərtidir.

Panelu Ryönün yanında əyləşib həyəcanlı səslə dedi:

—Elədir, bəli, axı siz də bəşər naminə çalışırırsınız.

Ryö gülümsəməyə çalışdı:

—Bəşər naminə ifadəsi mənə çox təntənəli görünür, hələ o səviyyəyə çatmamışam. Məni insanın sağlamlığı maraqlandırır. Ən vacib məsələ budur.

Panelu tərəddüdlə ağızını açdı:

—Həkim...

Sonra dayandı. Onun da alınından tər axırdı. “Salamat qalın deyib ayağa qalxanda deyəsən gözləri dolmuşdu. Keşiş uzaqlaşmaq istəyəndə Ryö bir az fikirləşib ayağa qalxdı və ona tərəf irəliləyib dedi:

—Bağışlayın məni. Bir də belə səbrsizlik etmərəm.

Panelu əlini ona uzadıb kədərli səslə dedi:

—Hər halda sizi inandıra bilmədim.

—Axı bunun nə mə’nası var? Siz özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, mən ancaq ölüm və insan əzabına düşmən kəsilmişəm. İndi siz istədiniz istəmədiniz həmmən ölüm və əzablara qarşı birgə mübarizə aparır, birgə də əzab çəkirik.

Ryö Panelunun əlini hələ də buraxmamışdı və gözünü onun üzündən çəkib əlavə elədi:

—İndi heç allahın özü də bizi bir-birimizdən ayıra bilməz.

Sanitar dəstəsinə qoşulan gündən Panelu həmişə xəstəxanalar və taun yayılmış evlərdə olurdu. O xilaskarlar dəstəsində idi və buradakı işini öz dini vəzifəsinə uyğun ən vacib xidmət sayırdı. Xəstəlikdən önləni görmüşdü. Özünə peyvənd iynəsi vurmuşdusa da öz ölümü haqda da fikirləşməyə başlamışdı. Zahirən həmişə sakit görünürdü. Amma can verən körpənin uzun-uzadı əzabına tamaşa edəndən sonra xeyli dəyişmişdi. Üz-gözündən gərginlik yağır. Günlərin birində o gülümsəyərək həkimə dedi ki, “Keşiş həkimə müraciət etməlidirmi? adlı qısa bir mə’ruzə üzərində işləyir. Həkim başa düşdü ki, Panelu təvazökarlıq etsə də çox ciddi bir mövzuda söhbət açıb. O əlyazmasını oxumaq istədiyini bildirəndə keşiş cavab verdi ki, bu yaxınlarda kilsədə itaət vaxtı möizə oxuyacaq və öz fikirlərinin heç olmasa bə’zilərini möizədə söyləyəcək. Axırda o həkimə dedi:

—Çox istərdim ki, siz də gələsiniz, həkim, mövzu sizi maraqlandıracaq.

Keşişin ikinci möizəsi küləkli bir günə düşdü. Sözü düzü, birinci möizəyə nisbətən xeyli az adam yığılmışdı. İndi bizim camaatı belə yeniliklər maraqlandırmırdı. Şəhərdə yaranmış vəziyyətə görə “yenilik sözünün özü mə’nasını itirmişdi. Camaatın çoxu dinə inamını tam itirməmişdi, az inamı alanlar isə dini bəd əməllərdən uzaq saxlamağa çalışırdılar. Bə’ziləri adəti sitayişdən çox dini əlamətlərə riayət edirdilər. Kilsəyə gedib sitayiş etməkdənsə göz muncuğu yaxud müqəddəs Roxün həmayilini gəzdirirdilər.

Əvvəlcə camaat peyğəmbərçiliklərə inanmağa başlamışdı. Yazda, epidemiyanın əvvəlində hamı oturub xəstəliyin qurtaracağını gözləyir və heç kimin ağına gəlmirdi ki, bu xəstəlik qurtarmaya da bilər. Amma elə ki, günlər keçdi, camaat anlamağa başladı ki, bu bəla çox uzun çəkə bilər, hamı öz ümidini epidemiyanın kəsəcəyi günə bağladı. Beləliklə katolik kilsəsi müqəddəslərinin və fəlçilərin yaydıqları peyğəmbərçiliklər əldən-ələ, dildən-dilə keçməyə başladı. Naşirlər bu işdən xeyir götürə biləcəklərini cəld hesablayıb işə girişdilər, əldə gəzən peyğəmbərçilik mətnlərini böyük tirajla nəşr edib yaydılar. Elə ki, gördülər camaatın marağı artır, özləri təzə mətnlər aramağa başladılar. Şəhər kitabxanalarından tapdıqları və müxtəlif adamlardan eşitdikləri xırda, maraqlı mətnləri çap etdilər. Elə ki, mətnlər peyğəmbərçilikdən çox uzaq oldu, jurnalistlərə müraciət etdilər. Jurnalistlər də cəld işə qarışdı keçən əsrlərin jurnalistləri kimi bu sahədə öz məharətlərini göstərdilər.

Peyğəmbərçiliklər və gələcək haqda rəvayətlərin bə’ziləri qəzetlərdə çap olundu. Belə yazılara maraq xəstəlikdən əvvəl camaatın sentimental yazılara göstərdiyi maraqdan az olmadı. Onların bə’zilərində qəribə hesablamalar vardı; ilin təqvimdə yeri, önlənin sayı,

taun altda keçən ayların hesabı... Başqa peyğəmbərçiliklərdə isə tarixdə baş vermiş taunlar müqayisə olunur, onların oxşarlığı (peyğəmbərçilikdə buna ardıcılıq deyilir) üzə çıxarılır və qəribə hesablamalar yolu ilə hazırkı vəziyyətlə əlaqələndirilirdi. Amma camaata xoş gələn elə rəvayətlər var ki, onları hər kəs istədiyi səmtə yoza bilir və təskinlik tapırdı. Müqəddəs Ana və müqəddəs Odil haqda rəvayətlər hamının xoşuna gəlir və tez-tez yada salınırdı. Ümumiyyətlə peyğəmbərçiliklərin belə bir ümumi cəhəti vardı ki, hamısı təskinlik verirdi. Təskinlik verməyən təkəcə taunun özü idi.

Beləcə, dini rəvayət və peyğəmbərçiliklərin dinin özünü sıxışdırdığına görə Panelunun moizə oxuduğu kilsədə adam çox deyildi. Axşam üstü Ryö kilsəyə girəndə külək ancaq qapılardan içəri dolub sərinlik gətirirdi. Həkim gördü ki, bu sakit kilsəyə yığışanların hamısı kişilərdir. O özünə yer tapıb oturanda keşiş də minbərə qalxdı. Keşiş əvvəlki möizəsinə nisbətən indi daha mülayim səslə danışır və daha dərin fikirlər söyləyirdi. Camaat hiss elədi ki, o çıxışının əvvəlində tərəddüdlə, dirənə-dirənə danışır. Maraqlı cəhətlərdən biri də bu idi ki, camaata müraciət eləyərkən “Siz yox, “biz deyə müraciət edirdi.

Sonra, yavaş-yavaş keşişin səsi gücləndi. O sözünü belə başlamışdı ki, aylardan bəri taun bizim aramızdadır, indi biz ona bələd olmuşuq, bilirik ki, aramızda fırlanır, sevdiyimiz adamları əlimizdən alır, bizi işdə, evdə gözləyir, həmişə bizə nə isə deyib və çox mümkün ki, biz onun ilk xəbərdarlıqlarını eşitməmişik. Bu fikri Panelu keçən möizəsində də söyləmişdi. Deyəsən haqlı fikir idi. Hər halda özü inanırdı. Bəlkə də bu sözləri din naminə deyil öz şəxsi fikri kimi deyirdi. Deyilən hər fikirdən bir mənfəət götürmək olur. Xristianın ən qəddar sınağı onun mənfəəti ilə bağlıdır. Elə əslində də xristian öz mənfəətini aramalıdır, onun nədən ibarət olduğunu, harada gizləndiyini bilməlidir.

Həmin vaxt Ryö hiss etdi ki, ətrafdakılar qurdalanıb yerlərini rahatlayırlar. külək açıq qalmış giriş qapılarından birini çırpdı. Kim isə yaxınlaşıb qapını əli ilə tutdu. Bu kiçik çaxnaşmada Panelunun səsi bir az zəiflədi. O deyirdi ki, tanunun yaratdığı vəziyyəti araşdırmaqdan, taundan dərs almaq lazımdır. Ryö belə başa düşdü ki, keşişin fikrincə izaha ehtiyac yoxdur. Sonrakı sözlər Ryönü daha çox maraqlandırdı. Keşiş deyirdi, bə'zi işləri allahın adı ilə bağlamaq olar, bə'zilərini isə yox. Deməli xeyirlə şəhər mövcuddur və onları ayırmaq asan bir işdir. Amma şərin özündə bir qarışıqlıq var. Belə çıxır ki, şərin də gərəklisi və gərəksizi var. Məsələn, bir var ki, Don Juan cəhənnəmə vasil ola, bir də var ki, günahsız bir uşaq ölənə, günaha batmış adamın cəza almasına haqq qazandırmaq olur, amma bir körpənin əzab çəkməsini anlamaq olmur. Doğrudan da dünyada elə bir bəla tapmaq olmaz ki, uşaq əzabından ağır olsun, bu əzabın yaratdığı dəhşəti görmək və səbəbini aramaq lazımdır. Qalan hər şeydə Tanrı bizə qayğı göstərirdi, bu yerə qədər din nəzərə çarpmırdı. İndi ağzımız divara dirənib. İndi biz taun divarının dibində qalmışıq, bu divarın ölüm səpən kölgəsində imdad aramalıyıq.

Keşiş Panelu heç özünü də bu divarı aşı bilənlərdən saymırdı. O deyə bilirdi ki, körpə əzabının əvəzi axirətdə çıxacaq, amma, əslində heç buna da əmin deyildi. Kim kimi inandıra bilər ki, insanın bu dünyada çəkdiyi əzab o dünyada sevinclə əvəz olunacaq? Əza və ürək ağrısı görmüş bir xristian buna çətin inanar. Keşiş divarın dibində, camaatla bir yerdə, ağrıdan qollarını açıb xaç şəklində almış xəstələrin, əzab çəkən körpələrin yanında qalmağı qərara almışdı. Möizə vaxtı heç kimdən çəkinmədən dedi: “Qardaşlar, vaxt gəlib çatıb. Ya hər şeyə inanmaq, ya da hər şeyi inkar etmək lazımdır. Sizin aranızda hər şeyi inkar etməyə cəsarəti çatan tapılarmı?”

Ryö fikirləşdi ki, keşiş yolunu azıb və elə həməndə andaca möizəçi səsinə daha da ucaldıb dedi ki, bu tələb xristianın mənafeinə xidmət edir və onu xeyirxahlığa aparır. Keşiş bilirdi ki, xeyirxahlığın özündə də bir sərtlik olduğunu söyləyəndə, mülayim, klassik möizələrə öyrəşmiş dinləyicilərin çoxu təəccüblənəcək. Amma taun dövrünün dini adı günlərin dininə bərabər ola bilməz. Əgər Tanrı insanın xoşbəxt günündə ruhuna rahatlıq gətirirsə, bədbəxt günündə də qəlbinə sərtlik verir. Bu gün Tanrı öz bəndələrinə bədbəxtlik göndərmişdi və indi bəndələr soyuqqanlı bir qərar qəbul etməli idilər — ya hər ŞEY, ya da heç NƏ.

Nəçə əsr əvvəl nadan bir müəllif yazıb ki, guya kilsənin sirtini öyrənib və kilsədə günah bağışlana bilməz. O demək istəyirdi ki, orta səviyyə yoxdur, yalnız Cənnət və Cəhənnəm mövcuddur, insan öz əməllərinə görə ya mükafatlanır, ya da cəza alır. Panelunun dediyinə görə belə bir fikir ancaq bivec adamın ağına gələ bilər. Çünki kilsədə günahyuma guşəsi var. Ola bilsin ki, hansı dövrdəsə həməndə guşəyə e'timad az olub və bağışlanan günah haqda təsəvvür yox imiş. Günahın hər biri ağır günah, dinə laqeydlik isə cinayət sayılırdı. Bir sözlə, ya hər şey, ya da heç nə.

Panelu bir anlıq fasilə verdi və Ryö çöldə güclənən küləyin vıyılığını eşitdi. Keşiş səsini küləyin səsinə qatıb dedi ki, onun sözlərini kor-koranə mütiliyə çağırış kimi qəbul eləməsinlər. Söz mütilikdən gedirsə də fərdin özünün qəbul edə bildiyi bir mütilik nəzərdə tutulur. Bir körpənin əzab çəkməsini görmək insana sıxıntılı bir mütilik gətirir. Bu hissi keçirmək də vacibdir. Onu qəbul etmək lazımdır, çünki Tanrı göndərib. (Sonra o əlavə elədi ki, bu sözləri demək onun üçün də ağırdır). Ancaq bu yolla xristian heç nə itirmədi, bütün yolları bağlı görüb əsas yola düşəcək. Hər şeyi imkan etməmək naminə hər şeyə inanacaq. Bə'zi dindar arvadlar şişgin vəzlərin dəşilməsi ilə xəstəliyin bədəndən çıxdığını eşidəndən sonra belə deyirlər: “Ey tanrı, onun vəzlərinə imkan ver. Bəli, xristian ilahi qüvvəni anlamasa da özünü ona bağlaya bilər. “Bu məsələni anlayıram, o birisini isə qəbul etməyən demək olmaz, insan gərək anlaşılmanı da öyrənib qəbul etməyə çalışsın. Körpələrin əzab çəkməsi canımıza yangı gətirdi, amma bu yangı olmasa qəlbimizdə boşluq yaranardı.

Keşiş bir anlıq fasilə verəndə yenə camaat arasında yüngül bir canlanma yarandı və o yenidən səsini qaldırıb özü-özünə sual verdi ki, yaranmış vəziyyətdə düzgün yol necə seçilməlidir. O qorxurdu ki, camaat fatalizm sözünü dilə gətirəcək. Əgər belə olsa da keşiş geri çəkilmək fikrində deyildi və həməən sözün qarşısına “fəal sözünü də qoşmağa çalışacaqdı. Deməli, yadda saxlamaq lazımdır ki, əvvəl haqqında danışdığı Həbəşistan xristianlarının əməllərini yamsılamaq lazım deyil. Tauna tutulmuş farsların hərəkətlərini yada salmaq da gərəksizdir. Onlar itlərini açıb xristian sanitarlarının üstünə buraxır, allaha yalvarırlarmış ki, onun göndərdiyi bəlanın qarşısını alan bu kafirlərə taun yoluxdursun. Qahirə keşişləri isə əksinə, çox vasvasılıq ediblər, onları da yamsılamaq lazım deyil. Taun vaxtı bu keşişlər müqəddəs suyu camaatın ağızına pinsetlə damızdırırlarmış ki, ağızların qabın qırağına dirəyib bir-birinə xəstəlik yoluxdurmasınlar. Farslar üçün uşağın əzab çəkməsi heç nə imiş, qahirəlilər isə xəstəliyin qorxusundan dini ayini də pozublar. Hər iki halda düzgünlük olmayıb, Tanrının göstərişinə əməl edilməyib. Panelu başqa əhvalatları da yada salmaq istəyirdi. Marseldə baş vermiş dəhşətli taunun tarixçəsini yazmış bir nəfər göstərib ki, Mersi kilsəsinin səksən bir din xadimindən yalnız dördü sağ qalıb. Bu dörd nəfərdən üçü də şəhərdən qaçıb. Bu yazını oxuyarkən Panelunun fikri yetmiş yeddi yoldaşının ölümü və qalan üç nəfərin qaçmasına əhəmiyyət vermədən şəhərdə tək qalmış keşiş üzərində cəmlənib. O yumruğunu kürsüyə çırparaq dedi: “Qardaşlar, bax, o tək qalan insandan nümunə götürmək lazımdır!

Burada söhbət tərki dünyalıqdan, şüurlu cəmiyyətin xəstəliyə qarşı qoyduğu qaydalara e'tinasızlıqdan getmir. Hər şeydən əl üzüb bəlanın qarşısında diz çökməyi təklif edən adamlara qulaq asmaq lazım deyil. Ayaq açıb irəli getmək, alaqranlıqda yol tapıb hərəkətə gəlmək və mümkün qədər çox xeyirxahlıq etmək lazımdır. Beləcə yaşamaq, qalan hər şeydə, lap körpələrin ölümündə də Allaha bel bağlamaq lazımdır. Fərdi kömək aramağın əhəmiyyəti yoxdur.

Bu yerdə Panelu Marseldəki taun vaxtı ad çıxarmış keşiş Belzünsü yada saldı. Söylədi ki, epidemiyanın axırına yaxın bacardığı hər işi görmüş həməən keşiş, başqa bir çarə qalmadığını güman edərək azuqə toplayaraq öz evinə çəkilib və qapını kərpiclə hörüb. Onu az qala peyğəmbər sayan camaat bu hərəkətdən hirsələnib, evinin ətrafına meyitlər düzüb, hətta damdan evinin içinə də cəsədlər atıblar ki, xəstəliyə tutulub ölsün. Beləcə, keşiş zəiflik göstərib ölümdən qaçmaq istədiyi halda göydən başına ölümlər yağıb. Biz də başa düşməliyik ki, taundan qaçılmalı bir yer yoxdur. Belə ağır bir vəziyyətdə biz Tanrıya kin bəslədiyimizi yaxud onu sevdiyimizi bilməliyik. Kimin Tanrıya kin bəsləməyə cəsarəti çatar?

Panelu möizəsini başa vurduğunu bildirərək dedi: “Qardaşlarım, Allaha məhəbbət çətin bir məhəbbətdir. Bu məhəbbətin yolunda insan öz şəxsiyyətini qurban verməlidir. Yalnız bu məhəbbət körpələrin əzabı və ölümündən gələn ağrını silə bilər, yalnız bu məhəbbət ölümə haqq qazandıra bilər, çünki ölümü anlamaq mümkün deyil, onu gözləmək lazımdır. Mən bu ağır ibrəti sizinlə bölüşmək istəyirdim. Bu həqiqət insanlara qəddar görünsə də Allahın gözündə həqiqət olaraq qalır, deməli eyni gözlə baxmağa çalışmaq lazımdır. Bu yerdə biz bərabərləşməliyik. Bu zirvə başında hər şey qarışacaq və bərabərləşəcək, zahiri haqsızlıqdan həqiqət doğacaq. Beləcə, Fransanın cənubundakı kilsələrin çoxunun döşmələri altında taundan ölənlərin cəsədləri əsrlərdən bəri yatır. Keşişlər onların qəbri üstündə durub danışır və onları dilə gətirən duyğular qəbirdəkilərin duyğularından yaranır, bu qəbirdəki körpələr də var.

Ryö qapını açıb çıxanda içəri güclü külək üfürdü. Küləyin qanadında içəriyə yağışın və nəm səkinin iyi doldu. Dindarlar çölə çıxmamışdan şəhərdəki vəziyyətdən xəbərdar oldular.

Ryödən irəlidə qoca bir keşişlə gənc bir din xadimi gedirdi, əlləri ilə baş örtüklərini tutmuşdular ki, külək aparmasın. Yaşlı keşiş möizə haqda danışırdı. O Panelunun natiqliyini tərifləsə də danışıqdakı cəsarətli sözlərdən nigaran qaldığını bildirirdi. Onun fikrincə möizədə bədgümanlıq duyulurdu və Panelu yaşda bir keşişin bədgümanlıqla danışmağa haqqı yoxdur. Gənc din xadimi özünü küləkdən qorumaq üçün başın aşağı əyib dedi ki, o Panelu ilə tez-tez görüşür, onda baş verən dəyişikliyə bələddir və çox güman ki, bu dəyişiklik daha da güclənəcək. Qoca keşiş soruşdu:

—Yaxşı, onun əsas fikri nədir?

Onlar küçəyə çıxmışdılar və küləyin uğultusundan heç nə eşitmək olmurdu. Gənc dindar danışmağa imkan tapanda dedi:

—Keşişin həkim məsləhətinə qulaq asmasının özü bir uyğunsuzluqdur.

Ryö Taruya Panelunun möizəsi haqda mə'lumat verəndə Taru dedi ki, müharibə vaxtı onun tanıdığı bir keşiş gözləri tökülmiş bir cavanın sifətini görəndən sonra dinə inamını itirmişdi. Sonra o əlavə elədi:

—Panelu düz danışib. Günahsız adamın gözləri çıxarılsa xristian ya dindən üz döndərməlidir, ya da gözlərinin çıxarılmasına razı olmalıdır.

Tarunun bu fikri sonrakı bədbəxt hadisələrin, yaxud Panelunun çıxışının camaata qəribə görünməsinin səbəbini izah edirmi görəsən? Sonra bu vəziyyətə baxarıq.

Möizədən bir neçə gün sonra Panelu doğrudan da köçmək fikrinə düşdü. Xəstəliyin elə bir dövrü idi ki, şəhərdə bir yerdən başqa yerə köçənlərin sayı artmışdı. Taru mehmanxanadan çıxıb Ryönün evinə köçdüyü kimi Panelu da kilsənin ona verdiyi mənzili tərk edib, kilsəyə tez-tez gələn və hələlik xəstəliyə tutulmamış bir qarının evinə köçdü. Qarının evinə yığışarkən keşiş bərk yorulmuş və kədərlənmişdi. Elə bu vəziyyətinə görə də qarının gözdən düşmüşdü. Qarı sevinə-sevinə müqəddəs müqəddəs Odilin peyğəmbərçiliyin düzgün olduğundan danışdığı vaxt keşiş qılıqsız olduğuna bir az əsəbi cavab vermişdi. Sonra keşiş nə qədər çalışsa da qarının könlünü ala bilməmişdi. Qarı ondan küsmüşdü. Hər axşam özünün cürbəcür tikmələrlə bəzədilmiş otağına keçməzdən əvvəl keşiş qarı ilə salamatlaşır, qarı isə üzünü ona çevirmədən “gəcəniz xeyrə qalsın, keşiş ata deyə mızıldayırdı. Belə axşamlardan birində yatmağa gedərkən, keşiş hiss etdi ki, neçə gündən bəri duyduğu üzgünlük qızdırma və baş ağrısına çevrilib.

Əhvalatın gerisini qarının özü söyləyib. Ertəsi gün səhər o adəti üzrə tez qalxıbmiş. Keşişin otaqdan çıxmadığını görüb təəccüblənib, xeyli tərəddüd eləyəndən sonra qapını döyüb. Keşiş hələ də yatağında imiş, gecəni yatmayıbmış, görkəmi də xeyli dəyişibmiş. Qarının dediyinə görə o həkim çağırmağı məsləhət görüb, keşiş isə acıqlı səslə e'tiraz edib. Qarı otaqdan çıxmalı olub. Xeyli sonra keşiş qarını içəri çağıraraq, sərt danışıqına görə üzrxahlıq edəndən sonra bildirib ki, onun xəstəliyi taun deyil, ümumi yorğunluqdan bu günə düşüb, tezliklə sağalacaq. Qarı isə cavab verib ki, o həkim çağırmağı məsləhət görərkən taun qorxusunu ağına gətirməyib, çünki öz taleini Tanrıya tapşırıb, özünü cavabdeh saydığına görə keşişin sağlamlığı qeydinə qalıbmış. Keşiş başqa bir söz demədiyinə görə qarı yenə də həkim çağırmaq məsləhətini təkrar edib. Keşiş yenə e'tiraz edib, amma e'tirazını əsaslandırdığı sözlər qarıya anlaşılmaz görünüb. Qarı keşişin qızdırmasını salmaq üçün dərman otları dəmləyib.

Belə bir vəziyyətdə öz vəzifəsini dəqiqliklə yerinə yetirmək qərarına gəlmiş qarı hər iki saatdan bir keşişə baş çəkirmiş. Keşişin canındakı darıxma qarını təəccübləndirmiş. O gah yorğanı kənara atır, gah üstünü örtür, tez-tez əli ilə alınının tərəfini silir, gah da azacıq qalxaraq boğuş xırıltı ilə öskürür, sinəsini təmizləməyə çalışırdı. Öskürəndə elə boğulurdu ki, elə bil boğazında pambıq tıxaclar vardı. Hər dəfə öskürək ara verəndə keşiş halsız bir hərəkətlə yerinə uzanır, sonra yenə azacıq dikəlib gözlərini irəliyə zilləyir, elə bil sinəsinin səsinə qulaq asırdı. Qarı keşişi incidəcəyindən qorxub həkim çağırmaq qərarına gələ bilmirdi. Fikirləşirdi ki, xəstəlik doğrudan da adi bir qızdırma ola bilər.

Axşama tərəf qarı keşişi dilə tutub bir az danışdırandan sonra yenə də həkim çağırmağı məsləhət bildi. Keşiş başını qaldıraraq tövşüyə-tövşüyə qəti səslə dedi ki, həkim çağırılmasını lazım bilmir. Sonra qarı qərara aldı ki, sabah səhərə qədər gözləyər, əgər vəziyyəti yaxşılaşmasa özü həkim çağırar. Ransdoq agentliyi radio vasitəsilə hər gün dəfələrlə elan elədiyi telefon nömrəsinə zəng etməsi kifayətdir. Qarı həm də fikirləşmişdi ki, gecəni keşişin yanında oturub ona qulluq edəcək. Amma axşam keşişə dərman otu dəmləyib verəndən sonra bir az uzanıb dincəlmək istəmiş, bərk yuxuya gedib bir də səhər oyanmışdı. Oyanan kimi də keşişin otağına qaçmışdı.

Keşiş yerində dinməzcə uzanıbmış. Dünənki acı öskürəklər kədərli bir süstlüklə əvəz olunub, keşiş gözlərini başı üstündəki çilçırağın qotazlarına zilləyib qalınmış. Qarı içəri girəndə ona tərəf çevrilib. Qarı hiss edib ki, keşiş taqətdən düşüb. O hal-əhval tutanda keşiş deyib ki, vəziyyəti yaxşı deyil, həkim çağırmaqdan əvəz xəstəxanaya zəng etmək lazımdır. Gəlib qayda üzrə onu aparsınlar. Qarı qorxuya düşərək zəng etməyə qaçıb.

Ryö günorta gəlib çıxıb. Qarının söhbətinə qulaq asandan sonra deyib ki, Panelu düz qərara gəlibmiş, həkim çağırmağın əhəmiyyəti yox imiş. Keşiş onu da laqəyd bir baxışla qarşıladı. Ryö Panelunu müayinə edib ya vəz, ya da ciyər taunu əlamətləri tapa bilməyəndə təəccübləndi. Yalnız boğulma və öskürək şübhə doğururdu. Amma nəbz elə zəif idi ki, sağalacağına ümid azalırdı. Ryö Paneluya dedi:

—Sizdə xəstəliyin əsas əlamətləri duyulmur. Amma bir az şübhə var, gərək sizi xəstəxanaya aparam.

Panelu üzgün, nəzakətli bir təbəssümlə ona baxdı. Həkim çıxıb zəng edəndən sonra yenə otağa qayıtdı. O Paneluya baxıb mülayim səslə dedi:

—Mən sizin yanınızda qalacağam.

Keşiş tərpənib üzünü Ryöyə tərəf çevirdi. Gözlərinə mehriban bir ifadə qonmuşdu. İliş-ilişə danışmağa başladı.

—Sağ olun. Amma keşişlərin dostu olmur. Onlar bütün hissələrini Tanrıya həsr edirlər.

Keşiş çətinliklə danışdığına görə sözlərində təəssüf hissi olub-olmadığını ayırd etmək çətin idi.

Sonra o çarpayının baş tərəfindən asılmış xaçı istədi, xaçı əlinə alıb dinməzcə baxdı.

Xəstəxanada Panelu ağzını açıb kəlmə kəsmədi. Həkimlərin müayinə və dava-dərmanına dinməzcə imkan versə də xaçı əlindən buraxmadı. Onun vəziyyəti dəyişirdi. Ryö şübhə içində qalmışdı. Xəstəlik tauna həm oxşayırdı, həm də oxşamırdı. Son vaxtlar elə bil xəstəliyin özü əlamətlərini dəyişməyə başlamışdı. Amma sonra mə'lum oldu ki, Panelunun vəziyyətinə bu şübhənin dəxli yox imiş.

Onun qızdırması qalxdı. Öskürək getdikcə ağırlaşdı bütün günü əzab verdi. nəhayət axşam üstü keşiş öskürəndə boğazındakı tıxac çıxdı. Bu qırmızı bir düyürtü idi. Qızdırmadan yanan keşişin gözlərində ifadəsiz bir boşluq yaranmışdı. Ertəsi gün səhər onu ölmüş gördülər. Baş çarpayından sallanmışdı, gözləri də əvvəlki kimi ifadəsiz idi.

Keşişin ölüm vərəqinə belə bir qeyd əlavə etdilər: “Şübhəli hal.

Bu ilki payız əvvəlki illərinə bənzəmədi. Hava şıltaqlıq edirdi. Son istilər qəfildən kəsildi və hava sərinləşdi. Əvvəlki payızlarda da külək qalxırdı, amma bu payız külək ara vermirdi. İri bulud parçaları göydə qaçır, evlərin üstünə kölgə salır, bulud uzaqlaşanda isə açıq noyabr səmasından yerə soyuq çökürdü. Bəzi adamlar plaş geyməyə başlamışdılar. Amma qərribə bir cəhət də üzə çıxmışdı. qəzetlər yazmışdılar ki, iki yüz il əvvəl, Cənubda taun vaxtı həkimlər özlərini qorumaq üçün yağlanmış parçadan paltar geyirlərmiş. Tacirlər bu mə'lumatdan istifadə edib dəbdən çıxmış hava keçirməyən sintetik geyimləri üzə çıxarmışdılar.

Payızın gəlişi hər cəhətdən duyulsa da köhnə qəbiristanlarda duyulmurdu. Keçən illər payızda xatirə günü qəbiristanına gedən tramvayı xrizontem iyi bürüyürdü, qadınlar qəbiristanına gedir, əziz mərhumlarının qəbirlərini gül-çiçəyə qərş edirdilər. Uzun aylar boyu yaddan çıxan qəbirlər xatirə günü sevincək olurdular. Amma bu il heç kim ölümləri yada salmaq istəmirdi. Daha doğrusu ölüm və ölümlər haqda fikirləşməkdən bezikmişdilər. Əvvəlki kimi qəbiristanına gedib qüssəli, həzin hissələr keçirməyə, unudulmuş mərhumdan il başında üzrxahlıq etməyə imkan yox idi. Ölümləri unutmaya çalışırdılar. Bu il ölümləri xatirə günü keçirilmirdi. Tarunun fikrincə son vaxtlar kinayə ilə danışmağa başlamış Kotarın dediyi kimi bu ilin hər günü ölümlər günü sayılırdı.

Krematorilərdə taunun atəşfəşanlıığı getdikcə güclənirdi. Doğrudur, ölənlərin sayı artmırdı. Amma adama elə gəlirdi ki, taun özünə məskən salıb rahatlanıb və müvafiq proqram üzrə iş görür. Baş çıxan adamların dediyinə görə elə bunun özü yaxşı cəhət idi. Ölənlərin sayının günü-gündən artıb sonra sabit bir vəziyyətə çatması həkim Rişarın xoşuna gəlirdi. O sabitliyi göstərən rəqəmlərə baxıb deyirdi “Bax, bu yaxşıdır, gözəl rəqəmdir. Onun fikrincə xəstəlik özünün yüksək mərhələsinə çatmışdır və bundan sonra ancaq aşağı enə bilər. O həm də Kastelin düzəltdiyi yeni serum dərmanının xeyrindən danışdı. Çünki

həmən dərman doğrudan da gözlənilməz uğurlar qazanmağa başlamışdı. Qoca Kastel bu tərifin əleyhinə çıxmasa da bildirdi ki, hələ dəqiq bir söz demək olmaz, tarixi epidemiyalar vaxtı da belə gözlənilməz dəyişikliklər baş verib. Çoxdandı prefekt idarəsi camaata ürək-dirək verə biləcək xəbərlər yaymaq istəsə də taun buna imkan vermirdi. Son göstəricilərdən ürəklənmiş rəhbərlik istəyirdi ki, həkimləri toplayıb fikirlərini öyrənsin və vəziyyətin yaxşılaşması haqda mə'lumat yaysın. Amma iş elə gətirdi ki, xəstəliyin sabitləşdiyi bir vaxtda həkim Rişarın özü xəstəliyə qurban getdi.

Bu bəd xəbər rəhbərliyin sevincini alt-üst etdi və onlar əvvəlki bədbinliyə qayıtdılar. Kastel isə öz dərmanı üzərində işini dayandırmırdı. Şəhərdə elə bir müəssisə yox idi ki, xəstəxanaya yaxud düşərgəyə çevrilməsin. Hələlik təkçə prefekt idarəsinə toxunmamışdılar, çünki yığıncaq keçirməyə başqa bir yer qalmamışdı. Həmən dövrdə taunun vəziyyəti müəyyən qədər sabitləşdiyinə Ryönün sanitar dəstələrinin işi də əvvəlki kimi günü-gündən ağırlaşmırdı. Həkimlər və onların köməkçiləri ağır işlərin daha da ağırlaşacağı qorxusundan çıxmışdılar. İndi bu əzablı işi səliqə ilə davam etdirmək lazım idi. Xəstəliyin ağ ciyər forması elə sür'ətlə artırdı ki, elə bil ciyərlərə dolmuş xəstəlik qığılıclarını külək üfürüb közərdirdi. Qan qusan bu xəstələr çox yaşamırdılar. Xəstəliyin bu forması daha tez yoluxa bilərdi. Amma bu barədə də mütəxəssislərin fikri müxtəlif idi. Hər ehtimala qarşı tibb işçiləri hələ də qaz maskalarından istifadə edirdilər.

Ağ ciyər formasının artması belə təsəvvür yarada bilərdi ki, xəstəliyin özü də artıb. Amma xəstəliyin şişli yara formasının azalması vəziyyəti bərabərləşdirirdi.

Ərzağın getdikcə qıtlaşması da böyük narahatlıq yaradırdı. Dükanlardan yoxa çıxmış vacib ərzaq mallarını alverçilər od qiymətinə satırdılar. Kasıb ailələr çox pis vəziyyətə düşmüşdülsə də varlılar istədikləri ərzağı tapıb ala bilirdilər. Taun adamlar arasında bərabərliyi bərpa etməkdənsə haqsızlığı daha da artmışdı. Doğrudur, ölümdə bərabərlik qalırdı, amma belə bərabərliyi heç kim arzu eləməirdi. Aclıqdan əzab çəkən kasıblar azadlıq, ucuz çörək tapılan kənar şəhər və kəndlər haqda daha çox fikirləşirdilər. Onlar haqsız da olsa düşüncüydülər ki, indi ki, onları yedirdə bilmirlər şəhərdən çıxmaqlarına icazə verməlidirlər. Şəhərdə belə bir şüar yayılmışdı: "Ya çörək verin, ya da azadlıq. Bu şüarı gah divarlara yapışdırır, gah da prefekt idarəsinin qarşısında qışqırırdılar. Bu söz-söhbət qarışıqlıq yaradıb tez kəsilsə də onun ciddi nəticələr verə biləcəyini hamı başa düşürdü.

Mə'lum məsələdir ki, qəzetlər aldıkları ümidverici xəbərləri yaymağa çalışırdılar. Onları vərəqləyəndə oxumaq olardı ki, əhali "nümünəvi sakitlik və təmkin nümayiş etdirir. Hər sirri mə'lum olan qapalı bir şəhərdə "nümünəvi davranışın mövcud olmasına şübhə edən də yox idi. buradakı sakitlik və təmkini daha yaxından duymaq üçün rəhbərliyin təşkil etdiyi karantin evləri və düşərgələrdən birinə baş çəkmək kifayət idi. Biz özümüz həmən yerlərdə olmadığımızdan Tarunun yazdıqlarına müraciət edirik.

Taru öz gündəliyində, düşərgəyə çevrilmiş şəhər stadionuna Ramberlə birgə baş çəkməsini təsvir edib. Stadion şəhərin qurtaracağında yerləşir. Bir yanından tramvay yolu keçir. Yanları hündür beton barırla bağlanıb. Dörd giriş qapısına düzülmiş qarovulçular buradan qaçmaq istəyənlərin yolunu kəmişdilər. Həm də ki, barılar çox hündür olduğuna karantinə salınmış bədbəxtlərin güzəranına çöldən heç kəs görə bilməzdi. İçəridəkilər isə səhər və axşam barının o üzündən keçən tramvayların səsinə qulaq asır və fikirləşirdilər ki, məhrum olduqları fəal həyat bir neçə addımlıqda, barının o üzündə davam edir, bu hündür barı da elə bil müxtəlif planetlərdə olan iki yad aləmin arasına çəkilmişdi.

Taru ilə Ramber stadionu bazar günü günortadan sonra getmişdilər. Futbolçu Qonzales də onların yanında idi. Ramber onunla görüşüb stadionu növbə ilə qarovulçu işləməyə razı salmışdı. İndi onu düşərgənin rəisinə təqdim etmək istəyirdi. Günortadan sonra onlar görüşəndə Qonzales deyib ki, taundan əvvəl adətən bu vaxtlar idman paltarını geyib stadionda futbol oynayırmış. İndi stadion düşərgəyə çevrildiyinə Qonzales çox darıxırmış. Elə qarovulçuluq etməyə razılaşmasına da əsasən bu darıxma səbəb olub. O həm də şərt qoyub ki, ancaq həftənin son günləri qarovulçuluq edəcək. Hava ala buludlu olduğuna Qonzales göyə baxıb təəssüflə deyib ki, yaxşı futbol havasıdır. Yol boyu Qonzales futbol xatirəsini yada salıb, oyuna hazırlıqdan əlvan köynəklər geymiş futbolçuların yaşıl meydanda qaçışmasından, fasilə vaxtı içdiyi limonadın sərinliyindən danışır. O həm də yol boyu rast gəldiyi xırda daşları ayağı ilə vurub uçurmuş. Qonzales vurduğu daşları kanalizasiya dəliklərinə salmağa çalışır, daş dəliyə düşəndə "hesab bir-sıfır oldu deyirmiş. O ağzındaki siqareti də çəkib qurtarandan sonra havaya ataraq ayağı ilə vurub. Nəhayət onlar stadionu

yaxınlaşanda kiçik meydanda futbol oynayan uşaqların topu onlara tərəf gəlib, Qonzales dəqiq zərbə ilə topu uşaqlara qaytarıb.

Onlar stadionla girdilər. Stadionun tribunaları adamlarla dolu idi. Meydanda isə yüzlərlə qırmızı rəngli çadır düzülüşdü. Adamlar gündüzlər istidən və yağışdan qorunmaq üçün tribunalarda oturur, axşamlar isə çadırlara qayıdırlar. Tribunaların altında duşxanalar işləyirdi. Oradakı geyim otaqlarını isə idarə və tibb otaqlarına çevirmişdilər. Karantindəkilərin çoxu tribunalarda oturmuşdu. Bə'ziləri səkilərdə gəzinir, bə'ziləri isə çadırın qabağında oturub nəyə gəldi mat-mat baxırdılar. Tribunadakılar elə bil oturub nə isə gözləyirdilər. Taru Ramberdən soruşdu:

—Bunlar bütün günü nə edirlər?

—Heç nə.

Doğrudan da bu qədər adamın hamısı boş-bekar fırlanırdı. Özü də bu tünlkdə qərribə bir sükut hökm sürürdü. Ramber dedi:

—İlk günlər söz-söhbət çox olurdu. Sonralar hamı susmağa adət eləyib.

Taru gündəliyində yazırdı ki, bu adamların vəziyyətini anlamaq çətin deyilmiş. Onlar bütün günü çadırda oturub milçəklərin vızılına qulaq asır, ora-buralarını qaşır, söhbətə qulaq asan bir adam tapanda isə ürəklərini deşən qəzəb və qorxu dolu cümlələri onun üstünə yağdırırlarmış. Amma elə ki, düşərgə adamlarla dolu, söhbətə qulaq asan azalıb. Hamı susur və bir-birindən ehtiyat edirmiş. Boz səmanın özündən də qırmızı çadırların üzərinə qorxu yağdı.

Elə bil buradakıların hamısı qorxu içində idi. Bir halda ki, onları camaatdan ayırmışdılar, deməli nə isə bir səbəb vardı. İndi hamı bir-birinin üzündən həməni səbəbi arayırdı, Taru üzünə baxdığı hər kəsin gözündə ayrılığın qüssəsini duyub. Burada bütün fikirlərin axırı ölümə calandığına heç kim fikirləşmək istəmir. Hamı elə bil istirahətdə idi. Taru yazırdı: “Ən pis cəhət bu idi ki, bu adamlar unudulmuşdular və unudulduqlarını bildirdilər. Tanışlar başqa qayğıların çoxluğundan unutmuşdular. Sevənlər isə onları bu vəziyyətdən qurtarmaq üçün bütün günü canfəşanlıq etdiklərinə görə onların özlərini unudurdular. Bu da adi bir hal idi. Amma, nəhayət belə mə'lum olurdu ki, heç kim heç kəs haqda fikirləşməyə macal tapmır və elə bunun özü də ən böyük bədbəxtçilik idi. Bir adam haqda fikirləşəndə gərək onu hər an yad edəsən, nə ev işləri, nə milçəyin vızılı, nə yemək, nə qaşınma bu fikrə mane olmasın. Amma milçək vızılı və qaşınma adamlara aman vermir. Elə buna görə də həyat ağırlaşır. Bunu düşərgədə olanlar başa düşürdülər.

Onları stadionda qarşılayan müdir dedi ki, cənab Oton onlarla görüşmək istəyir. O, Qonzalesi öz otağına ötürüb Taru ilə Ramberi Otonun yanına apardı. Tribunalanın bir küncündə oturmuş Oton onları görüb ayağa qalxdı. O həmişəki kimi rəsmi geyimdə idi. Amma Tarunun nəzərinə çarpdı ki, gicgahlarında saçını xeyli ağarıb. Müstəntiq yorğun görünürdü və söhbət vaxtı bir dəfə də olsa müsahiblərinin üzünə baxmadı. O, bu görüşdən çox məmnun olduğunu bildirdi və xahiş etdi ki, həkim Ryöyə onun təşəkkürünü yetirsinlər. Taru ilə Ramber susurdular. Az sonra Oton dedi:

—Güman edirəm ki, Jak çox əzab çəkməyib.

Taru birinci dəfə eşidirdi ki, Oton oğlunun adını çəkir. O fikirləşdi ki, Oton xeyli dəyişib. Qütbə çəkilən günəş buludların arxasından qırmızımtıl şüalar yayırdı və həməni şüalar tribunada oturmuş Tarugilin də sifətinin rəngini dəyişmişdi. Taru cavab verdi:

—Yox, oğlunuz əzab çəkmədi.

Sonra onlar ayağa qalxıb ayrılanda Oton hələ də günəşin batdığı səmtə baxırdı.

Taru ilə Ramber Qonzaleslə xudahafisləşməyə gələndə o qarovulçuların növbə cədvəlinə baxırdı. Qonzales onların əlini sıxandan sonra gülümsəyərək dedi:

—İndi geyim otağımıza baş çəkdim, elə bir dəyişiklik yoxdur.

Az sonra müdir Taru ilə Ramberi yola salanda tribunalarda uca bir xırıltı eşidildi və stadionun radiosu işə düşdü. Əvvəllər oyunların nəticəsini və komandaların tərkibini e'lan edən bu radio indi xırıltı ilə bildirdi ki, axşam yeməyi paylanır və hamı öz çadırına qayıtmalıdır. Adamlar tribunaldan düşüb ayaqlarını sürüyə-sürüyə öz çadırlarına tərəf gedirdilər. Hamı çadırlara yığışandan sonra, adətən vağzallarda işlədilən iki elektrik avtomobili çadırların arası ilə fırlanıb yemək paylaşmağa başladılar. Adamlar öz qablarını çadırdan çölə uzadı, avtomobil dayanır, xidmətçilər çömçələri iri qazanlara salıb qablara xörək tökür, sonra isə avtomobil qonşu çadıra yan alırdı.

Taru müdirə dedi:

—Burada işlər mexanikləşdirilib

—Hə, yaxşı təşkil olunub, —deyə müdir onların əlini sıxıb xudahafisləşdi.

Axşam düşürdü. Meydança axşamın mülayim işığına boyanmışdı. Qaşıq və boşqabların səsi hər yanı tutmuşdu. Yarasalar çadırların üstündə fırlanıb uzaqlaşdılar. Divarın o üzündən keçən tramvayın səsi eşidildi. Qapıdan çıxarkən Taru mızıldadı:

—Müstəntiqə lap yazığım gəldi. Gərək ona kömək edək. Axı, müstəntiqə necə kömək edəsen?

Şəhərdə başqa bir neçə düşərgə də vardı. Amma onları görə bilmədiyimizə və dəqiq mə'lumatımız olmadığına qalanlar haqda bir söz deyə bilmərik. Təkcə onu deyə bilərik ki, bu düşərgələrin mövcudluğu, burada qalanların çoxluğu, daxili radioların nərlitisi, hündür divarlar və onların vahiməsi şəhər camaatını daha çox qorxuya salır, ürək sıxıntısını artırır. Düşərgələrin rəhbərliyi ilə camaat arasında münafişələr çoxalır.

Noyabrın axırında səhərlər hava soyuq keçirdi. Güclü yağışlar səkiləri yuyub təmizləmişdi, səma da hər dəfə su yükünü boşaldandan sonra bərq vururdu. Səhərlər zəif günəş şüaları şəhəri qızdırma bilməsə də göz qamaşdırır, axşamlar isə hava nisbətən ilıqlaşdı. Belə günlərin birində Taru həkim Ryöyə özü haqda bir az mə'lumat vermək imkanı tapdı.

Həmən gün axşam saat ona yaxın, ağır iş gününün sonunda Ryö astmalı qocaya baş çəkməyə gedəndə Taru da ona qoşuldu. Köhnə məhəllə üzərində səma tər-təmiz idi. Alaqaranlıq küçələrdən sonra evdə astmalı qocanın çənə döyməsinə qulaq asmaq çətin idi. Qoca deyirdi ki, yağlı tikənin həmişə eyni adamlara düşməsindən narazı olanlar vardı. İndi su səhəngi suda sınaq məsəli düz çıxacaq, didişmə düşəcək, deyə o əllərini ovxalayır. Həkim onu müayinə etdiyi anda da qoca dil boğaza qoymurdu.

Damın üstündən addım səsləri gəlirdi. Xəstənin qarısı Tarunun bu səsə diqqət yetirdiyini görüb izah elədi ki, qonşular evin üstündəki eyvanda gəzinməyə çıxırlar. Qarı həm də dedi ki, eyvandan şəhərə gözəl mənzərə açılır, yuxarıdakı qonşuların eyvanları ümumi olduğuna elə eyvandanca bir-birinin evinə keçə bilirlər. Axırda astmalı qoca onlara məsləhət verdi:

—Qalxın yuxarıda bir az dincəlin, oranın havası təmizdir.

Onlar yuxarı qalxanda eyvan kimsəsiz idi, amma üç stul qoyulmuşdu. Bir tərəfdə uzun eyvan qayaya dirənirdi. O biri tərəfdə isə bir neçə küçə və limanın qara kölgələri görünürdü. daha uzaqda dənizlə səmanın birlik xətti uzanırdı. İrəlidəki qayalardan o üzə bir işıq hey yanıb-sönürdü. Bu xəbərdarlıq fənəri idi, yazdan bəri fırlanır, yaxınlaşan gəmiləri başqa limanlara göndərirdi. Küləyin üfürüb təmizlədiyi mavi səmada ulduzlar parıldayır və xəbərdarlıq fənərinin yeknəsək şüaları da tez-tez bu parıltıya qoşulurdu. Yüngül meh haradansa ədviyyat və daş-torpaq iyi gətirirdi. Ətrafda tam sakitlik idi.

Ryö stula oturaraq dedi:

—Burda hava gözəldir. Elə bil taun buralara qalxa bilməyib.

Taru arxasını ona çevirib dənizə baxırdı. O bir az susub cavab verdi:

—Bəli, hava gözəldir.

O gəlib həkimin yanında oturdu və diqqətlə ona baxmağa başladı. Uzaqdakı fəner aram-aram yanıb-sönürdü. Aşağı küçədən qab-qaşıq cingiltisi eşidildi və qapılardan biri açılıb-örtüldü. Taru sakit səslə soruşdu:

—Ryö, heç mənim kim olduğumla maraqlanmısınız? Məni özünüzdə dost sayırsınız?

—Bəli, —deyə həkim cavab verdi, —mən sizi dost sayıram. Amma bir-birimizlə maraqlanmağa vaxt qalmır.

—Cavabınız məni ürəkləndirdi. İstəyirsinizmi bu bir saatı dostluq saatı e'lan eləyək.

Ryö cavab vermək əvəzinə ona baxıb gülümsədi.

—Yaxşı, onda qulaq asın...

Uzaq küçələrdən birində nəm yolda sürüşən maşının uğultusu eşidilirdi. Maşın uzaqlaşandan sonra başqa qarışıq səslər də sükutu pozdu. Sonra isə eyvanda oturmuş iki kişinin üzərinə gecənin ulduz yüklü sükutu çökdü. Taru ayağa qalxıb eyvanın sürəhisinə söykəndi və üzünü stulda oturmuş Ryöyə tutdu. Tarunun səma fonunda qara kölgəsi görünürdü. O çox danışdı və uzun söhbətini yadda qalan hissələri bunlardır:

—Ryö, fikrimi sadələşdirib demək istəyirəm ki, mən bu şəhəri və bu epidemiyayı görməmişdən əvvəl də taunun əzabın çəkirdim. Elə onu demək kifayətdir ki, mən də bütün başqaları kimi yəm. Elə adamlar var ki, öz vəziyyətlərini başa düşmür və həmən

vəziyyətdə arxayın yaşayırlar. Amma elələri də var ki, öz vəziyyətini duyur və onu dəyişməyə çalışırlar. Mən də həmişə öz vəziyyətimi dəyişməyə çalışmışam.

Gənc yaşlarımda öz sadələvh fikirlərimlə yaşayırdım, deməli heç bir ciddi fikrim yox idi. Heç nə aramırdım, necə gəldi elə də yaşayırdım. Hər işim uğurla başlayırdı, şüurum yaxşı işləyirdi, qadınlarla münasibətim də yaxşı idi. Yüngül bir nigarançılığım olsa o da tez çəkilib gedirdi. Günlərin birində fikirləşməyə başladım. İndi...

Gərək onu da deyim ki, mən sizin kimi kasıb deyildim. Atam baş vəkil idi, özünüz bilirsiniz ki, bu da balaca vəzifə deyil. Amma o vəzifəsinə görə lovğalanan adam deyildi, təbiətən xeyirxah idi. Anam isə çox sadə və az nəzərə çarpan bir qadın idi, mən onu həmişə sevmişəm, amma onun haqda danışmasam yaxşıdır. Atam mənimlə məşğul olur və zənnimcə fikirlərimi anlamağa çalışırdı. O kənardə eşqbazlıq da edirmiş, bunu indi daha yaxşı anlayıram. Amma bu cəhətinə görə ondan qətiyyət incimirəm. O belə işləri elə ehtiyatla görürdü ki, heç kim incimirdi. Sözü qıyası indi o yoxdur, rəhmətə gedib, yadıma salıb fikirləşəndə anlayıram ki, müqəddəslər kimi təmiz yaşamasa da, pis adam deyildi. Orta səviyyəli adam idi, vəssəlam. Belələrinə qarşı adamda rəğbət hissi yaranır.

Amma onun bir xüsusiyyəti də vardı: Şeks adlı yol mə'lumat kitabını bütün kitablardan çox sevirdi. Özü səfərə çıxan deyildi, ancaq mə'zuniyyət vaxtı Bretandakı kiçik malikanəsinə səfər edirdi. Amma o Paris-Berlin qatarının yola düşüb mənzilə çatma vaxtlarını, Liondan Varşavaya getmək üçün neçə nəqliyyat dəyişmək lazım gəldiyini, öz şəhəri ilə dünyanı paytaxt şəhərləri arasındakı dəqiq məsafəni əzbər bilirdi. Brianson Şamoniksə necə getmək lazım olduğunu deyə bilərsiniz? Heç vağzal rəisləri də bu suala cavab verə bilməz. Atam isə belə sualların cavabını bilirdi. O az qala hər axşam bu sahədə biliyini artırır və öz məşğuliyyəti ilə fəxr edirdi. Atamın bu məşğuliyyəti məni çox əyləndirirdi. Mən ona suallar verir, cavabının mə'lumat kitabındakı cavabla eyni olduğunu görüb sevinirdim. Belə məşğələlərimiz bizi bir-birimizə yaxınlaşdırır, atam ona qoşulmağımdan razı qalırdı. Mən isə fikirləşirdim ki, atamın dəmir yolları sahəsindəki biliyi başqa biliklərdən gərəksiz deyil.

Mən deyəsən sözü uzadıram və qorxuram ki, bu kişi haqda lazım olduğundan çox danışam. Sözü qıyası onun tək bir işi mənim taleimə tə'sir göstərmiş. Daha doğrusu bu tə'cir üçün o şərait yaradıb. On yeddi yaşım olandan sonra bir dəfə atam məni də'vət etdi ki, məhkəmə işində onun çıxışına qulaq asım. Həmin gün mühüm bir məhkəmə işi aparılırdı və şübhəsiz atam da həmin günü özü üçün mühüm bir gün sanmış. O həm də güman edirmiş ki, belə bir təntənəli məhkəmə prosesindən sonra mən həvəslənər və atamın peşəsini davam etdirmək arzusuna düşərəm. Mən atamın sözünü yerə salmamaq üçün razılaşdım. Həm də ki, atamın evdə gördüyüm əlamətlərinə əlavə olaraq onu başqa bir şəraitdə də görüb dinləmək istəyirdim. Başqa heç bir fikrim yox idi. Məhkəmə zalındakı əhvalatlar mənə jurnalların 14 iyul-yubiley nömrəsindəki yazılar və yaxud mükafat paylama mərasimləri kimi təbii görünürdü. Ümumiyyətlə məhkəmə işi haqda dəqiq təsəvvürüm yox idi.

Amma həmin gün yaddaşımda tək bir cəza adamının—məhkumun surəti həkk olundu. Nədə təqsirləndirildiyini bilməsəm də günahkar olduğunu duymuşdum. Otuz yaşlı, balaca, kürən bir kişi idi. Günahlarını elə səmimiyyətlə e'tiraf edir, necə cəza alacağını elə həyəcanla gözləyirdi ki, gözlərini ondan çəkə bilmirdim. Kişi gur işığa düşüb karıxmış bayquşa oxşayırdı. Boynundakı qalstuk əyri durmuşdu. Sağ əlimi tez-tez ağızına aparır, dırnağını gəmirirdi. Xülasə o hələlik sağ idi.

Amma qəfildən duymuşdum ki, mən bu adama ölüyə baxan kimi baxırdım. Elə bilməyin ki, orada atamı yaddan çıxarmışdım. Amma ölüm hökmünü gözləyən bu adama baxdıqca keçirdiyim həyəcan bütün fikrimi bir nöqtəyə cəmlənmişdi. Danışmaları eşidə bilmir, bir cəza onu duyurdum ki, bu adamı öldürmək istəyirlər və xəyalən, kor-koranə bir qətiyyətlə onun tərəfinə keçmişdim. Yalnız atam əsas çıxışına başlayanda xəyaldan ayrılı bildim.

Qırmızı xalat geyib dəyişmiş, xeyirxah görkəmini itirmiş bu kişi ara vermədən danışır, ağızından təntənəli cümlələrə bükülmüş zəhər yağdırırdı. Mən başa düşdüm ki, o cəmiyyətin adından günahkara ölüm cəzası tələb edir, hətta onun boynunun vurulmasını istəyirdi. Doğrudur, o bu baş yerə düşməlidir ifadəsini işlətməmişdi, amma fərq böyük deyildi, axırda istəyinə nail oldu, həmin başın axırına çıxdı. Mə'lum məsələdir ki, icraçı başqa adam olacaqdı. Sonrakı danışmaları da axıra qədər dinlədim və axırda da hiss etdim ki, mühakimə edilən bədbəxtə rəğbətim atama rəğbətimdən güclüdür. Müttəhim adətə görə son ana qədər zalda olmalı idi və mənə elə gəlir ki, bu adətin özü də ağır bir cəzadır.

Həmən gündən sonra atamın mə'lumat kitabına da nifrət edirdim. Həmən gündən sonra ədliyyə işinə də, ölüm hökmünə də, hökmün icrasına da nifrət edir və bilirdim ki, atam belə hökmlərin çıxarılmasında tez-tez iştirak edir, özü də həmən günlər yuxudan erkən oyanırdı. Mən bu barədə anamla danışmasam da sonra onu daha diqqətlə müşahidə edir və duyurdum ki, valideynlərimin qarşılıqlı yaxınlığı yoxdur, anam öz taleinə təslim olub. Həmən vaxt mən onun susmasını bağışlamışdım. Sonralar isə anladım ki, anamın bağışlanmalı bir günahı da yox imiş. Çünki evlənməyə qədər kasıb ailədə böyümüş və kasıblıqdan mütilik dərsi almışdı.

Yəqin elə güman edirsiniz ki, mən elə həmən vaxtdan evimizdən çıxmışam. Xeyr, bir neçə ay, bir ilə yaxın evdə qaldım. Amma ürəyim yaralı idi. Bir axşam atam tapşırırdı ki, onu tez oyatsınlar. Həmən gecəni yata bilmədim. Ertəsi gün atam qayıdınca evdən çıxdım. Atam məni axtartdırıb tapdı və ona sakitcə izah etdim ki, əgər məni evə qayıtmağa məcbur etsə özümü öldürəcəyəm. Atam axırda razılaşmalı oldu, çünki təbiətən mülayim adam idi. Amma sərbəst həyatın (o mənim hərəkətimi bu cür qiymətləndirirdi və mən e'tiraz etmirdim) çətinlikləri haqda xeyli danışdı. Sonra cürbəcür məsləhətlər verdi, kövrəldi və səmimi göz yaşları tökdü. Sonralar mən anamı görmək üçün evə baş çəkəndə onunla da rastlaşdım. Zənnimcə belə təsadüfi görüşlər də ona kifayət edirdi. Onun üçün darıxmasam da yadıma düşəndə qüssələnirdim. Atam öləndə anamı öz evimə gətirdim. Anamdan ayrı yaşamaq fikrim yox idi, amma o da vəfat elədi.

Söhbətin başlanğıcını ona görə belə uzatdım ki, bu dövr mənim üçün hər şeyin başlanğıcı idi. İndi daha qısa danışacağam. Elə on səkkiz yaşında həyata başladığım günlərdən kasıblığın üzünü gördüm. Çörəyimi qazanmaq üçün cürbəcür peşələrə qulluq etdim. İşlərim qaydasına düşdü. Amma yenə də ölüm hökmünün fikri məni hər şeydən çox məşğul edirdi. Bayquşa oxşayan kürən kişi gözlərim önündən çəkilmirdi. Siyasi həyata qoşuldum. Daha doğrusu taunlu xəstə kimi aciz qalmaq istəmədim. Mənə elə gəlirdi ki, yaşadığım cəmiyyətin özülü ölüm cəzası üzərində qoyulub və bu cəmiyyətə qalib gəlməklə insan qətlini aradan götürmək olar. Bu fikirləri başqalarından eşidib onlara inanmışdım, elə əslində də əksəriyyəti haqlı fikirlər idi. Beləliklə sevdiyim adamlara qoşulmuşdum, onları elə indi də sevirəm. Uzun müddət bu fikirlərlə yaşadım və Avropanın elə bir ölkəsi yoxdur ki, oradakı siyasi mübarizələrə qoşulmamış olam. Xülasə, gerisini danışiram.

Bəli, hərdən hiss edirdim ki, elə biz özümüz də hərdən ölüm hökmü verməli oluruq. Amma mənə elə izah edirdilər ki, heç kimin öldürüləcəyi bir dünya qurmaq üçün bir neçə adamın öldürülməsi vacibdir. Bu fikir bir cəhətcə həqiqət olsa da mən bu cür həqiqətləri əsas götürə bilmirdim. Tərəddüd edirdim. Amma mən yenə də bayquşa oxşayan kişi haqda fikirləşir, rahatlıq tapa bilmirdim. Bir ölüm hökmünün icrasını gördüyüm günə qədər (Macarıstanda) gənclik illərimin xülyaları içində yaşadım.

Heç ömrünüzdə bir adamın güllələnməsinə tamaşa etmişiniz? Əlbəttə ki, yox, adətən belə tamaşalara ancaq lazımı adamlar dəvət olunur. Siz ancaq kitablardakı təsvirləri oxumuş olarsınız. Dirəyə söykənmiş gözübağlı bir adam və xeyli aralıda bir neçə əsgər. Xeyr, belə deyil! Heç xəbəriniz varmı ki, əsgərlər dəstəsi məhkumun qarşısında, metrə yarımliq bir məsafədə düzülürlər? Bilirsiniz ki, əgər məhkum ikicə addım irəli çıxsa tüfənglər sinəsinə dirənər? Bilirsinizmi, bu qısa məsafədən bütün tüfənglər məhkumun düz ürəyinə tuşlanır və atəşdən sonra həmən sinədə yumruq keçə bilən bir dəlik açılır? Xeyr, siz bunları bilmirsiniz, çünki belə xırda təfəsilatları hamıya danışmırlar. Yuxusuz adamın yuxu arzusu taunlu xəstənin həyat arzusundan güclü olur. İnsanların yuxusuna mane olmaq gərək deyil. Yuxusuzluq ağıza acı tam gətirir və fəaliyyəti kütləşdirir. Həmən vaxtdan bəri yaxşı yata bilmirəm. Ağzımda acılıq duysam da kütləşməmişəm, yəni düşünə bilirəm.

Nəhayət mən anladım ki, bu uzun illər boyu qəlbən tauna qarşı vuruşmuşamsa da özüm taunlu xəstə olaraq qalmışam. Anladım ki, öz hərəkətlərimlə minlərlə adamın ölüm hökmündə iştirak etmişəm, ölümə imkan yaradan hərəkət və prinsiplərə tərəfdar çıxaraq ölümə yol açmışam. Başqa yoldaşlarımı bu cəhət narahat etmir, onlar bu mövzuda söhbət salmırdılar. Mən isə çox həyəcan keçirirdim. Onlarla bir olsam da özümü tənha sanırdım. Yoldaşlarıma öz nigarançılığımın söz açanda onlar əsas məqsəd haqda fikirləşməyi tə'kid edir, samballı əsaslarla məni sakitləşdirməyə çalışırdılar. Onlara cavab verirdim ki, əgər beləyə qalsa qırmızı xalat geyən rütbəli taunluların hökmlərinə də haqq qazandırmaq olar. Bir halda ki, rütbəsiz taunluların rütbəli taunlulara qarşı əməllərini müdafiə edirik, rütbəliyə də müdafiəsiz qoymaq olmaz. Onlar başa salmağa çalışırdılar qırmızı xalatlının peşəsi cəza tətbiq etməkdir. Mən isə fikirləşirdim ki, əgər güzəşt edilirsə gərək hamıya güzəşt edilsin.

Zənnimcə tarix mənim fikrimə haqq qazandırıb, indi hər iki tərəf daha çox rəqib öldürməyə çalışır, hamısı çıxış yolunu adam öldürməkdə görür.

Hər halda mənim əsas məqsədim haqqa çatmaq deyildi. Məni narahat edən bayquşa oxşayan kürən kişi və onun ölümünü tələb edən, bu zəncirli adamın ölümü üçün çalışan taun nəfəsli adamlar idi. Məni narahat edən sinədə açılan dəlik idi. Özlüyümdə qəti qərara almışdım ömrüm boyu heç vaxt insan ölümünə səbəb olacaq heç bir əmələ yol verməyim. Bəli, kor-korana də olsa belə bir qərar qəbul eləmişdim.

O vaxtdan bəri heç dəyişməmişəm. Amma çoxdan bəridir xəcalət çəkirəm. Xəcalət çəkirəm ki, nə vaxtsa mən də istər-istəməz kiminsə ölümünə bais olmuşam. Zaman keçdikcə anlayırdım ki, ən yaxşı adamlar belə ölümə bais olur, yaxud ölümə şərait yaradır, çünki onların həyat qanunu belədir. bizim hər bir hərəkətimiz kiminsə ölümünə səbəb ola bilər. Bəli, mən buna görə həmişə xəcalət çəkmişəm, anlamışam ki, bizim hamımız taunlu xəstələrlik. Bu fikir mənə rahatlıq verməyib. Mən hələ də axtarışdayam, hamını anlamağa çalışıram, heç kimə düşmən kəsilmək istəmirəm. Bircə onu bilirəm ki, hər vasitə ilə çalışıb taunlu xasiyyətimizi dəyişməliyik. ancaq bu yolla rahatlıq taparıq. Yalnız bu yolla insan xilas olar, az yamanlıq edər, bəlkə üstəlik yaxşılıq etməyə də imkan tapar. Elə buna görə də qərara almışam ki, istər haqlı istər haqsız ölümə, həm də ölümə haqq qazandıran hər cür əmələ qarşı mübarizə aparım.

Elə buna görə də bu taun epidemiyasını təzə bir şey saymıram, bir onu bilirəm ki, sizinlə əl-ələ verib ona qarşı mübarizə aparmalıyam. Dəqiq bilirəm ki, (bəli, Ryö, mən həyatı yaxşı öyrənmişəm, bunu özünüz görürsünüz) belə bir xəstəlik hər kəsin canında var, heç kəs özünü istisna saya bilməz. Gərək, hamı ehtiyatlı olsun ki, nəfəsini başqalarının nəfəsinə qatıb onlara xəstəlik yoluxdurmasın. Ən təbii şey mikrobudur. Qalan hər şey, sağlamlıq, düzgünlük, saflıq insan təbiətinin məhsuludur və onlar daim yaşamalıdırlar. Ən az ehtiyatsızlıq edən, heç kəsə xəstəlik yoluxdurmayan adama namuslu demək olar. Ehtiyatlı olmaq üçün iradə və gərginlik gərəkdir! Bəli, Ryö, taunlu xəstə kimi yaşamaq çətin işdir. Amma bu xəstəlikdən qorunmaq daha da çətinidir. Elə buna görə də hamı çətinlik içindədir, çünki hər kəsdə bir az taun yoluxması var. Elə buna görə də bu çətinlikdən bezikən bə'zi adamlar onun ancaq bir üzünü tanıya bilir və ölüm onların xilas yoluna çevrilir.

İndi bilirəm ki, mənim bu dünya üçün heç bir əhəmiyyətim yoxdur və ölümə qarşı çıxdığım gündən özümü ömürlük sürgünə məhkum etmişəm. Tarixi başqaları yaradacaq. Həm də bilirəm ki, başqalarını günahlandırmağa da haqqım yoxdur. Ölümə adi bir hal kimi baxmağı bacarmıram. Bu üstün bir cəhət deyil. Amma indi öz təbiətimlə barışmışam, təvazökarlığa adət etmişəm. Bir onu bilirəm ki, yer üzündə bəlalər və bəlalərin qurbanları var və mümkün qədər çalışmaq lazımdır ki, bəlanın köməkçisinə dönməyəsən. Bəlkə də bu fikir sizə sadə görünür, onun sadə olub-olmadığını bilməsəm də həqiqət olduğuna əminəm. İndiyə qədər eşitdiyim müxtəlif fikirlər məni bir az çaşdırsa da başımı çevirə bilməyib, amma həmənin fikirlər başqalarının başını çevirib və onları caniliyə sürükləyib. İnsanların ən böyük bəlası ondadır ki, aydın danışmırlar. Mən aydın danışığı və hərəkəti düzgün yol kimi seçmişəm. Deyirəm ki, bəla və bəlanın qurbanları mövcuddur. Əgər belə deməklə mən özüm də bəla yaradırsam bu mənim günahım deyil. Buna görə təqsirkar sayılsam da günahsız olacağam. Özünüz görürsünüz ki, bu da bir çıxış yolu deyil.

İndi üçüncü bir tip adamlar gərəkdir. Əsl həkimlər kimi adamlar, amma belələri az rast gəlinir və yəqin ki, belə adam olmaq çətin işdir. Elə buna görə də mən özümü qurbanların arasına saldım və bəlanı zəiflətməyə çalışıram. Qurbanların arasında olanda az rast gələn əsl insanların ucalığa, ruhi əminamanlığa gedən yolunu daha aydın görmək olur.

Sözünü başa vuranda Taru oturduğu yerdə ayağını yelləyib asta-asta eyvanın döşəməsinə vururdu. Həkim bir az susandan sonra azacıq qalxıb Tarudan ruhi əminamanlığın yolunu nədə gördüyünü soruşdu.

—Rəğbət hissində görürəm, —deyə Taru cavab verdi.

Uzaqdan tə'cili yardım məşınının səsi eşidildi. Yan üzdəki qayanın arxasından qarışıq səslər gəldi. Xeyli aralıda partlayış səsinə bənzər bir gurultu da eşidildi. Sonra sakitlik çökdü. Ryö sakitcə oturub xəbərdarlıq fənerinin yanıb-sönməsinə sayırdı. Dənizdən gələn meh bir az gücləndi və özü ilə duz iyi gətirdi. Diqqətlə qulaq asanda uzaqda dalğaların qayalara çırpınmasını eşitmək olurdu. Taru sakit səslə dedi:

—Məni bir məsələ maraqlandırır, görəsən insanlar necə müqəddəsləşirlər?

—Siz ki Allaha inanmırsınız.

—Elədir. Amma bu gün tanıdığım ən çətin məsələ budur ki, görəsən allaha inanmadan müqəddəs olmaq mümkündürmü?

Az əvvəl səs-küy gələn səmtdə gur bir işıq parladı, azacıq sonra isə küt bir partlayış eşidildi. Işıq yoxa çıxdı və onun yerində qırmızı işartı qaldı. Külək eyvana qışqırıq səsləri, güllə vıyılması, daha sonra isə qarmaqarışq hənirtilər gətirdi. Taru ayağa qalxıb qulaq asırdı. Az sonra səs-səmir kəsildi.

—Yenə şəhər darvazasında atışma oldu.

—Daha sakitləşdilər, —deyə Ryö cavab verdi.

Taru dedi ki, adamlar heç vaxt sakitləşməyəcək, həlak olanlar artacaq, qayda belədir.

Həkim cavab verdi:

—Bilirsinizmi mən özümü müqəddəslərdən çox məğlublarla həmrə'y sayıram. Qəhrəmanlığa və müqəddəsliyə marağım yoxdur. İnsan olmaq istəyirəm.

—Bəli, bizim məqsədiniz eynidir, amma mənim imkanım daha azdır.

Ryö fikirləşdi ki, Taru zarafat edir. Amma qaranlıqda onun üzünə baxanda duydu ki, sifəti ciddi və qüssəlidir. Taru soruşdu:

—Bilirsinizmi, biz dostluq naminə nə etməliyik?

—Nə istəyirsiniz edək.

—Gedib dənizdə çimməliyik. Lap müqəddəsliyə hazırlaşanlar da belə bir istirahətdən zərər çəkməzlər.

Ryö gülümsəyirdi. Taru dedi:

—Buraxılış vərəqlərimizlə sahilə çıxma bilərik. Sözü düz tauna bürünüb yaşamaq adamı bezikdirir. Doğrudur, indi əsas şərt adamların xilasını uğrunda mübarizədir. Amma qalan hər şeyə marağımı itirmiş adamın mübarizəsi də heç nəyə dəyməz.

—Elədir, gedək, —deyə Ryö cavab verdi.

Az sonra onlar maşını sahilə yaxın dəmir çərçivənin qarşısında saxladılar. Ay çıxmışdı. Ətrafa mülayim bir işıq səpələnmişdi. Şəhər arxada qalmışdı və arxadan əsən isti və üfunətli bir meh onları dənizə tərəf itələyirdi. Onlar buraxılış vərəqlərini qarovulçulardan birinə göstərdilər, qarovulçu vərəqləri uzun-uzadı yoxladı. Sonra qapıdan keçib səkiyə düzülüb, şərab və balıq iyi verən çəlləklərin arası ilə irəlilədilər, burulub qayalıqda tərəf getdilər. Qayalıqda çatmamış burunlarına yod və yosun iyi vurdu, sonra isə ləpələrin səsi eşidildi.

Ləpələr qayaların etəyinə ilişib astaca şırıldaşırdılar. Taru ilə Ryö ləpə döyən xırda qayaların üstü ilə irəlilədikcə onlara elə gəlirdi ki, mülayim, yumşaq dəniz heyvanlarının üstü ilə gedirlər. Axırda gəlib iri bir qaya parçasının üstünə çıxdılar. Ayaqları altında su həzin-həzin qalxıb enirdi. Dəniz beləcə nəfəs aldıqca ləpələrin üzərində xırda parıltılar əmələ gəlirdi. İrəlində gecəni hədudsuz qaranlığı duyulurdu. Qayanın ilıq nəmi ayaqlarına hopduqca Ryönün canına xoş ovqat yayılırdı. Çevrilib dostunun sakit və mərd sifətinə baxanda Ryö duydu ki, əvvəlki hissləri unutmasa da onun da ovqatı yaxşılaşıb.

Onlar soyundular. Ryö suya birinci cumdu. Suyu baş vuranda bir az üşüdü de üzə çıxanda duydu ki, su ilıqdır. Ryö üzgü vura-vura fikirləşirdi ki, suyun ilıqlığına səbəb torpağın hələ soyumamış hərarətidir. Bütün yay boyu istilik yığılmış torpaq payızın bu vaxtında hələ də hərarətini itirməyib. O tələsmədən üzür, suyu qolları ilə geri itələyib ayaqları ilə döyəcəyir, köpükləndirirdi. Arxadan eşidilən boğuş guppultudan bildi ki, Taru da suya cumdu. Ryö suyun üstündə arxası üstə uzanıb müvazinətini saxladı, mavi səmaya, aya, ulduzlara tamaşa etməyə başladı. Dərindən nəfəs aldı. Gecənin sükutunda eşidilən şappıltı yavaş-yavaş yaxınlaşdı. Tarunun tövşüyü də eşidilirdi. Taru çatanda Ryö çevrilib onunla bərabər üzüməyə başladı. Taru daha bərk üzüməyə o da sür'əti artırmalı oldu. Bir müddət belə arxayın, bərabər, şəhərdən və taundan uzağa üzdülər. Ryö dayandı və onların ikisi də yavaş-yavaş geri üzüməyə başladılar. Az sonra soyuq bir axına düşdülər. Dənizin bu şıltaqlığına təəccüblənsələr də heç nə demədən ikisi də hərəkətlərini yeyinləşdirib sahilə tələsdilər.

Dinib-danışmadan paltarlarını geyinib yola düşdülər. Danışmasalar da hər ikisi bu mülayim gecənin xoş xatirəsini yaddaşlarına həkk edirdilər. İrəlindəki nəzarət postuna, taunun qarovulçularına çatanda Ryö Tarunun nə fikirləşdiyini duyurdu. Bilirdi ki, o da Ryönün özü kimi bir müddət xəstəlikdən aralı düşdüyünə sevinir və indi yenidən işə başlamağın vacibliyini düşünürdü.

Bəli, yenidən işə başlamaq lazım idi və taun heç kəsi uzun müddət unuda bilməzdi. Dekabr ayında taun şəhər camaatının sinəsini yandırdı, meyidyandıran sobanı alovlandırdı, karantin düşərgələrini adamlarla doldurdu, bir sözlə öz arxayın yürüşünü zəiflətmədi. Şəhər rəhbərliyi güman edirdi ki, soyuqların düşməsi ilə epidemiyanın yayılması da azalacaq, amma xəstəlik payızın əvvəlindəki sür'ətini azaltmaq bilmirdi. Hələ gözləmək lazım idi. Amma camaatın gözləməyə amanı yox idi və hamı ümidini itirirdi.

Həkimə gəldikdə isə onun istirahəti elə həmən dostluq və istirahət gecəsi ilə başa çatdı. Şəhərdə təzə bir xəstəxana da açılmışdı və Ryö xəstələrdən başqa heç bir kəslə söhbət etməyə vaxt tapmırdı. Amma həkim hiss edirdi ki, xəstəliyin ağciyər formasının getdikcə artdığı belə bir dövrdə xəstələrin özləri həkimə bir növ kömək etməyə başlamışdılar. Epidemiyanın ilk dövründə xəstələr qorxudan başlarını itirir, həkimlərə mane olurdularsa indi özləri vəziyyəti düzgün başa düşür, müalicəyə kömək etməyə çalışırdılar. Xəstələr arı-arası kəsilmədən su içir və yataqlarının isti olmasını istəyirdilər. Həkim çox yorulmada belə xəstələrlə görüşəndə özünü tənha saymırdı.

Dekabrın axırına yaxın həkim müstəntiq Otondan bir məktub aldı. Oton hələ də karantin düşərgəsində idi və yazırdı ki, karantin vaxtı keçmiş olsa da onu səhvən düşərgədə saxlayır və buraxmırlar. Onun arvadı bir neçə gün əvvəl karantindən çıxıb ərinin gec buraxılmasından şikayətlənmək üçün prefekt idarəsinə gedib, amma ona kobudluqla cavab veriblər ki, heç bir səhvə yol verilməyib.

Ryö Ramberdən xahiş etdi ki, bu işi araşdırsın və bir neçə gün sonra cənab Oton düşərgədən buraxılıb Ryönün yanına gəldi. Doğrudan da düşərgə rəhbərliyi səhv edibmiş və Ryö bu səhvə görə pərt oldu. Düşərgədə xeyli arıqlamış cənab Oton isə təmkinli səsle Ryönü sakitləşdirməyə çalışaraq deyib ki, eybi yoxdur, hamı səhv edə bilər. Onun belə münasibətini görəndə həkim fikirləşdi ki, müstəntiq xeyli dəyişib. Ryö müstəntiqdən soruşdu:

—İndi nə etmək fikrindəsiniz, cənab müstəntiq? Yəqin işdə qovluqlarınız sizi gözləyir.

—Xeyr, işə qayıtmaq istəmirəm, məzuniyyət götürəcəyəm.

—Bəli, istirahət etmək lazımdır.

—Xeyr, istirahət üçün demirəm, düşərgəyə qayıtmaq istəyirəm.

—Axı siz elə düşərgədən gəirsiniz?

—Fikrimi yaxşı izah edə bilmədim. Eşitmişəm ki, bu düşərgədə könüllülər də işləyirlər.

Müstəntiq girdə gözlərini oynadaraq sözüne davam elədi:

—İstəyirəm bir işlə məşğul olum. Həm də ki, səfeh sözə oxşasa da deməliyəm, oğlum üçün çox əzab çəkirəm, istəyirəm başım qarışsın.

Ryö ona baxırdı. Fikirləşirdi ki, bu adamın sərt baxışlarına mülayimlik qonmasına inanmaq olmur. Amma elə bil müstəntiqin gözləri dumanlanmışdı, əvvəlki sərt parıltısını itirmişdi. Ryö dilləndi:

—Bəli, çox yaxşı. İndi ki, belə bir arzunuz var, çalışaram kömək edim.

Həkim müstəntiqin düşərgədə işə başlamasına kömək elədi. Yeni il bayramına qədər taunlu şəhərdə ciddi bir dəyişiklik olmadı. Taru həmişəki təmkinini ilə öz işini görürdü. Ramber isə həkimə bildirdi ki, tanış cavan gözətçilərin vasitəsilə arvadı ilə gizli məktublaşmağa başlayıb. Hər dənbir arvadından məktub ala bilir. Həkimə məsləhət gördü ki, belə bir imkandan o da istifadə eləsin, həkim razılaşdı və neçə aydan bəri məktublaşmadığı arvadına məktub yazdı. Amma o məktubu yazanda çətinlik çəkirdi, elə bil qələmi kütləşmişdi. Məktubu yola salsa da xeyli vaxt cavab gözləməli oldu. Kotar həmişəki kimi möhtəkirlilik edir və yavaş-yavaş varlanırdı. Qrana gəldikdə isə bayram ərəfəsində onun işləri yaxşı getmirdi.

Bu ilki yeni il bayramı xoşbəxtlik bayramından çox bədbəxtlik bayramına bənzəyirdi. Dükanlar boş və qaranlıq idi, vitrinlərdə köhnə şokolad, yaxud boş qutulardan başqa heç nə görünmürdü. Tramvaylardakı qaş-qabaqlı adamların görkəmində də bayram ovqatı duyulmurdu. Əvvəlki bayram günlərində varlı, kasıb hamı bir yerə toplaşır, əylənirdi. İndi isə sınıq-sökük yeməxanalarda od qiymətinə yemək və içgi məclisi quranlar da sıxıntı içində idilər. Kilsələrdən ibadət əvəzinə nalə səsləri eşidilirdi. Soyuq və kimsəsiz küçələrdə qaçısan uşaqlar isə başlarının üstünü almış hədədən xəbərsiz idilər. Heç kim onlara keçmişdən, çantası hədiyyəli şaxta babadan, insan kədəri kimi qədim və eyni zamanda yeniyetmə arzusu kimi təzə ən'ənələrdən danışmağa cəsarət eləməzdi. Adamların qəlbində qalmış ümid işartısı elə köhnə, elə solğun idi ki, ölümdən qorunmaq üçün vacib olan cüz'i cəhdlərə bir təhər bəs edirdi.

Az əvvəl Qran növbəti görüşə gəlməmişdi. Ryö nigaran qalib ertəsi gün səhər ona baş çəkmək istədi, amma evdə tapa bilmədi. Bütün tanışlara xəbər göndərildi. Saat on birə yaxın Ramber xəstəxanaya gəlib həkimə danışdı ki, yol keçərkən Qranı uzaqdan görüb, o boş-bekar gəzinirmiş və görkəmi də yaxşı deyilmiş. Sonra onu gözdən qaçırıb və tapa bilməyib. Həkimlə Taru maşına minib Qranı axtarmağa getdilər.

Saat on ikidə hava hələ soyuq idi. Ryö Qranı görüb maşından düşdü. Qran ağacdən yonulma oyuncuqlar düzülmiş bir vitrinin qarşısında durub tamaşa edirdi. Qoca mə'murun sifəti göz yaşından islanmışdı. Ryö onun bu vəziyyətini görəndə çox qüssələndi, çünki o, göz yaşlarının səbəbini bilir və Qranın ürək sıxıntısını öz ürəyində də duyurdu. O Qranın söhbətini unutmamışdı və bilirdi ki, bir vaxtlar yeni il ərəfəsində beləcə bir vitrinin qarşısında Janna Qrana sıxılıb ona öz razılığını bildirmişdi və onlar nişanlanmışdılar. Ryö duyurdu ki, indi uzaq keçmişdən Qranın qulağına Jannanın səsi gəlir. Bu gözü yaşlı qocanın indi nə fikirləşdiyini Ryö dəqiq bilirdi. Onun özü də fikirləşirdi ki, doğrudan da məhəbbətsiz bir həyat ölü həyata bənzəyir və belə ömrün elə bir anı çatır ki, insan həbsxanalardan, işdən, hər şeydən bezir, nə vaxtsa sevdiyi bir şəxsi arzulamağa başlayır, ürəyi mehribanlıq həsrəti ilə yanır.

Qran arxadan gələn həkimin əksini şüşədə gördü. Göz yaşlarını silmədən geri çevrildi, vitrinin şüşəsinə söykənilib yaxınlaşan həkimə baxdı və inildədi:

—Ah, həkim! ah, həkim!

Həkim danışa bilməsə də başını yelləyib onu anladığını bildirdi. Ryö də əzab çəkirdi və həmən anda onun qəlbində sonsuz insan əzabına qarşı bir hiddət baş qaldırmışdı. Nəhayət o dilə gəldi:

—Hə, Qran...

—Vaxtım çatsa ona bir məktub yazardım. Qoy Janna bilsin... qoy əzab çəkməsin, xoşbəxt yaşasın...

Ryö Qranın qolundan tutub çəkə-çəkə apardı. Qran ona qoşulub getsə də ara vermədən anlaşılmaz, alayarımcıq fikirlər söyləyirdi:

—Çoxdandır həyat beləcə davam edir. Adam istər-istəməz bu axına düşür. Eh! Həkim! Mənim belə sakit görünməyimə baxmayın. Həmişə canfəşanlıq eləmişəm ki, adi insan görkəmində olum. Daha gücüm çatmır...

O qəfildən dayandı, bütün bədəni titrəyirdi, gözləri hədəqəsindən çıxırdı. Ryö onun əlindən tutdu. Qranın əli hərərətdən yanırdı. Ryö dedi:

—Gedək evə.

Qran onun əlindən çıxıb qaçdı, bir neçə addımdan sonra qollarını yana açıb dayandı, irəli-geri səndələməyə başladı. Yerində fırlanıb soyuq səkiyə sərildi, üzünə sızan göz yaşları toza bulanıb lehmələndi. Yol keçənlər dayanıb kənardan tamaşa edirdilər. Ryö Qranı qucağına götürməli oldu.

Evində çarpayıda uzadılmış Qran boğulurdu, taun onun ciyərlərini oynadırdı. Ryö fikrə getmişdi. Fikirləşirdi ki, Qranın ailəsi yoxdur, onu xəstəxanaya aparmağına dəyməz. Evdə tək qalar, Taru da ona qulluq edər...

Qranın sifəti göyərmiş, baxışı solğunlaşmışdı. Gözünü sobadakı zəif alov dillərinə zilləmişdi. Taru sobaya taxta qırıqları töküüb otağı qızdırmaq istəyirdi. Qran mızıldadı: “İşlər yaxşı deyil. O danışdıqca ciyərlərindən qəribə bir xışıltı qopurdu. Ryö ona məsləhət gördü ki, danışmasın, sonra tezliklə qayıdacağını bildirib otaqdan çıxmağa hazırlaşdı. Xəstə gülümsədi və sifətinə mehriban bir ifadə qondu. O həkimə göz vurub dedi: “Əgər sağ qalsam həkim də tə'zim etməli olacaq. Amma az sonra onun vəziyyəti pisləşdi.

Bir neçə saat sonra Ryö ilə Taru gördülər ki, Qran başaltıa dirsəklənib oturmaq istəyir. Ryö onun hərərətdən yandığını və xəstəliyin gücləndiyini görüb qorxuya düşdü. Amma elə bil Qranın şüuru özünə qayıtmışdı. O xahiş elədi ki, siyirmədəki əlyazmasını versinlər. Taru vərəqləri gətirdi. Qran vərəqləri sinəsinə sıxdı, sonra onları Ryöyə verib işarə elədi ki, oxusun. Əlyazması böyük deyildi. Əlli səhifə ancaq olardı. Həkim onu vərəqləyib gördü ki, bu səhifələrdəki yazı dəfələrlə dəyişdirilib haldan-hala salınmış, dönə-dönə köçürülmüş əsas bir cümlədən ibarətdir. Hər vərəqdə may ayı, “amazon qızı, “meşənin xiyabanları kimi ifadələr rastlaşır, dəyişdirilir, müxtəlif variantlarda təkrar olunurdular. Vərəqlərdə uzun-uzadı izahlar və qarşılıqlı variantlar da rast gəlirdi. Axırıncı səhifənin sonunda səliqəli xəttlə yazılmış təzə bir cümlə vardı: “Çox sevimli Jannam, bu gün yeni il bayramıdır.... Daha aşağıda isə dəfələrlə dəyişdirilmiş cümlənin sonuncu variantı xüsusi səliqə ilə köçürülmüşdü. Qran “oxuyun deyərək tə'kid edirdi. Ryö oxumalı oldu:

—Gözəl bir may səhəri, şux qamətli bir amazon qızı yaraşıqlı amazon atına minib Meşenin gül-çiçəyə qərq olmuş xiyabanları ilə gəzinirdi...

—Hə, necə çıxıb? —deyə Qran hərarət içində soruşdu.

Ryö başını qaldırmadı. Qran həyəcanla dedi:

—Eh! Bilirəm. Bilirəm ki, “gözəl sözü düz seçilməyib.

Ryö əlini onun əlinin üstünə qoydu. Qran deyindi:

—Gecdir, həkim, düzəlişə vaxtım çatmayacaq...

Qran çətinliklə nəfəs alırdı və qəfildən qışqırdı:

—Yandırın onu!

Ryö tərəddüd edirdi. Qran isə öz əmrini elə həyəcanla və elə bərkdən təkrar elədi ki, Ryö vərəqləri azacıq közərən sobaya atmalı oldu. Otağa işıq və cüz'i bir istilik yayıldı. Həkim Qrana tərəf qayıdanda o üzünü çevirib susmuşdu. Taru laqeyd adamlar kimi pəncərə qarşısında durub çölə baxırdı. Ryö Qrana serum iynəsi vurandan sonra dostuna pıçıldadı ki, Qran səhərə çıxmaz. Taru xəstənin yanında qalmaq istədiyini bildirdi və Ryö razılaşdı.

Bütün gecəni Ryö Qranın öl biləcəyi haqda fikirləşirdi. Amma ertəsi gün səhər gələndə gördü ki, Qran çarpayıda oturub Taru ilə söhbət eləyir. Qızdırması yox idi. Ümumi zəiflik əlamətlərindən başqa heç nə duyulmurdu. O həkimə dedi:

—Eh, həkim, dünən nahaq iş gördüm. Amma yenə yazacağam. Hamısı yadımda qalıb.

Ryö Taruya astaca dedi:

—Gözləyək, görək nə olur.

Günortayacan bir dəyişiklik duyulmadı. Axşam düşəndə isə Qranın xilas olduğuna inanmağa başladılar. Ryö bu sağalmanın səbəbini anlaya bilmirdi.

Elə həmin günlər Ryönün qəbuluna başqa bir xəstə də gətirmişdilər. Ryö həmənin xəstənin vəziyyətinin ümitsiz olduğunu görüb onu izolyatora qoymuşdu. Xəstə qız qızdırma içində yanırdı və ağ ciyər taununa tutulduğuna şübhə qalmamışdı. Ertəsi gün səhər onun da qızdırması düşmüşdü və həkim bu halı da ölümqabağı müvəqqəti dirçəlmə hesab eləmişdi. Günortayacan qızın vəziyyəti dəyişməmişdi. Axşam qızdırma azacıq qalxsa da ertəsi gün səhər qızdırmadan əsər-əlamət yox idi. Xəstə qız zəifləsə də sərbəst nəfəs alırdı. Ryö Taruya demişdi ki, bu qızın sağalmağı taun epidemiyasında qərribə bir istisnadır. Amma elə həmənin həftə ərzində Ryönün xəstəxanasında dörd nəfərin beləcə sağaldığı müşahidə olundu.

Həmənin həftənin sonunda Ryö ilə Taru sinəgir qocaya baş çəkməyə getmişdilər. Qoca onları görəndə kimi həyəcanla hütüləməyə başladı:

—Hə, görürsünüz, yenə qaçışmağa başlayıblar.

—Kim axı?

—Siçovullar!

Aprəl ayından bəri şəhərdə bir dəfə də olsa siçovul görünməmişdi.

—Yəni təzədən başlayacaq görəsən? —deyə Taru üzünü Ryöyə çevirdi.

Qoca əllərini ovuşdura-ovuşdura dedi:

—Eh, onların necə qaçışdığını görmək gərəkdir! Adama ləzzət verir!

Qocanın özü küçə qapısından həyəətə iki siçovul gəldiyini görmüşdü. Qonşular da həyətlərində siçovul görmüşdülər. Aylardan bəri boş qalmış damlarda yenə siçovulların qaçışması eşidilirdi. Sonralar həftənin əvvəlində çap olunmuş statistika mə'lumata baxanda Ryö gördü ki, ölənlərin sayı azalıb.

Y

Xəstəliyin qəfildən belə yumşalması gözlənilməz olduğuna camaat hələ sevinməyə tələsmirdi. Keçən aylar onlar azadlıq arzusu ilə yana-yana səbirli olmağı da öyrənmişdilər və xəstəliyin yaxın vaxtda kəsiləcəyinə ümidləri az idi. Amma hər halda bu yeni xəbər ağızdan-ağıza keçib adamların qəlbində ümid işığı yandırmağa başlamışdı. qalan bütün işlər ikinci plana keçmişdi. Xəstəliyin təzə qurbanlarına çox əhəmiyyət verilmirdi; əsas məsələ bu idi ki, ölənlərin ümumi sayı azalırdı. Sağalma dövrünün yaxınlaşdığına ümidin artdığı həm də ondan bilinirdi ki, adamlar öz aralarında danışanda sözarası eşitdirməyə başlamışdılar ki, taundan sonra şəhərdə vəziyyət əvvəlki qaydasına düşə bilər.

Amma hamı belə bir fikirlə razı idi ki, əvvəlki rahatlıqlar birdən-birə bərpa olunmayacaq, çünki qurub-yaratmaq vurub-dağıtmaqdan çətindir. Hər halda ümid edirdilər ki, ərzaq məsələsi bir az yaxşılaşa bilər və camaat ən ağır problemdən yaxa qurtarar. Ümid işığının

artdığı vaxtda belə adamlar arxayınlaşa bilmir, ölçüb-biçir və deyirdilər ki, xilasa ümid varsa da hələ sabahkı günü xilas günü saymaq olmaz.

Elə doğrudan da taun bir gün sonra yoxa çıxmıdı, ammma xəstəliyin azalması camaatın gözlədiyindən də artıq nəzərə çarpırdı. Yanvarın ilk günlərindən elə bərk soyuq düşdü ki, elə bil şəhərin üzərində hava donub durmuşdu. Səma heç vaxt belə mavi görünməmişdi. Günlər boyu səmada kiçicik də olsa bir ləkə görünmürdü. Havanın belə təmiz bir vaxtında taun üçcə həftəyə zəifləyib üzüldü, sayı gündən-günə azalan tabutlara sığındı. Bir neçə aydan bəri topladığı qüvvəni taun bir neçə gündə itirdi. O, Ryönün xəstələrindən Qran və gənc qızı əfv etdiyi kimi başaqaqlarına da güzəştə getdi, bə'zi məhəllələrdən tamam çəkildi. Həftənin ilk günü xəstələnlərdən hamısı həlak olsa da iki gün sonra xəstələnlərin az qala hamısı sağalmışdı. Xəstəliyin beləcə gerilədiyini görəndə adam fikirləşirdi ki, o yorulub əldən düşüb, taqəti kəsilib, riyazi hesablama üzrə inkişaf edən əvvəlki sür'ətini itirib. Kastelin Serum iynəsi indiyə qədər bir xeyir verməmişdisə də həməən günlər mö'cüzə göstərirdi. Başqa həkimlərin də əvvəllər nəticə verməyən sınaqları indi uğurlar qazınırdılar. Elə bil xəstəliyin özü indi xəstəliyə tutulub zəifləmiş, əvvəllər dəf etdiyi hücumların qarşısında acizləşmişdi. Amma o hərdən özünə gəlir, sağalacağına ümidi olan üç-dörd xəstəni birdən həlak edirdi. Son kor-koranə hücumların qurbanları bəxti gətirməyənlər idi. Müstəntiq Oton da belələrinin sırasına düşdü. Onu karantin düşərgəsindən çıxararkən Qran dedi ki, bu kişinin bəxti gətirməyib, amma anlamaq olmurdu ki, Qran müstəntiqin ölümünə, yaxud həyatına heyfələnirdi.

Ümumiyyətlə götürəndə epidemiyanın zəifliyi açıqca duyulurdu. Şəhər rəhbərliyi ilk günlər qələbə təbilini çalmağa cəsarət etməsə də az sonra arxayınlaşıb mə'lumat yazdı ki, xəstəlik üzərində qələbə çalınıb və epidemiya öz mövqeyini itirir. Əslinə qalsa bilmək olmurdu qələbə sözünü işlətməyinə dəyər yoxsa yox. Bircə şey mə'lum idi ki, xəstəlik gəldiyi kimi də çəkilib gedirdi. Xəstəliyə qarşı aparılan mübarizədə heç nə dəyişməmişdi. Əvvəllər bir nəticə verməyən bu mübarizə bu gün uğurlu sayılırdı. Belə bir təsəvvür yaranırdı ki, xəstəliyin özü yorulub, yaxud məqsədinə nail olandan sonra geri çəkildirdi. Bir sözlə o öz işini görmüşdü.

Adama elə gəlirdi ki, şəhərdə heç nə dəyişməyib. Əvvəlki kimi sakit görünən küçələrə axşam düşəndə elə əvvəlki adamlar axışırdılar. Kinoteatrlar və kafelər də elə əvvəlki kimi işləyirdilər. Adamlara yaxından baxanda duymaq olardı ki, sifətlərdəki gərginlik nisbətən azalıb və hərdən gülümsəyənlər də rast gəlir. Belələrinə görəndə yada düşürdü ki, əvvəllər gülümsəyən adam görmək çətin məsələ idi. Belə təsəvvür yaranırdı ki, aylardan bəri şəhərin üzərinə salınmış qalın örtükdə dəlik açılıb və hər həftənin əvvəlində radio vasitəsilə verilən statistik mə'lumatlar sübut edirdi ki, həməən dəlik getdikcə genişlənir, rahat nəfəs almaq imkanı yaranır. Elə bunun özü də bir yüngüllük idi. Əvvəllər şəhərdən qatar çıxması, limana gəmi gəlməsi, yaxud avtomobillərin işləməsinə icazə veriləcəyi xəbərləri şübhə ilə qarşılanırdı. İndi isə yanvarın ortasında yayılan bu yeni xəbərlər heç kimdə ciddi təəccüb doğurmurdu. Hələ bu da az idi. Amma bu cəhətlərin hamısı bir yerdə böyük ümid işığına dönməyə başlamışdı. Taunun hökmranlığına son qoyulurdu.

Bütün bu dəyişikliyə baxmayaraq yanvar ayında əhalinin hərəkətlərində qəribə uyğunsuzluqlar duyulurdu. Coşğunluqla düşkünlüyün qarışıq düşdüyü bir dövr yaranmışdı. Xəstəliyin azaldığı haqda xoş xəbərlər yayıldığı vaxt belə şəhərdən qaçmağa çalışanlar vardı. Bu əhvalat şəhəri rəhbərlərini də, keşik xidmətçilərini də mat qoymuşdu, çünki qaçmaq cəhdlərinin çoxu uğurla başa çatırdı. Amma əslində belə bir vaxtda qaçmağa çalışanlar təbii hissələrin tə'siri altında hərəkət edirdilər. Bə'ziləri taun dövründə yaranmış ümitsizliyin kölgəsindən çıxıb bilmirdi. Hələ onların üzərinə ümid işığı düşməmişdi. Taun dövrü qurtarsa da onlar həməən dövrün qanunları ilə yaşayırdılar, dəyişikliyin sür'əti ilə ayaqlaşma bilmirdilər. Başqaları isə əksinə, sevincdən elə coşmuşdular ki, özlərini ələ ala bilmirdilər. Belələri günün çox hissəsini evdə keçirir, uzun müddət ayrı düşdükləri əzizləri ilə görüş ümidi yarandığı bir vaxtda taunun son qurbanına dönməkdən, ağır cəfanın səfasından mərhum olmaqdan çəkinirdilər. Aylar boyu ayrılıq və ümitsizlik içində yaşamış bu adamların təmkinini ölüm hədəsi poza bilməmişdisə də cılığın bir ümid işığı onları çəş-baş salmışdı. Belələri kor-koranə tələsir, sağalmanın təbii davamından bir addım irəli düşmək istəyirdilər.

Amma eyni vaxtda xoş əlamətlər də nəzərə çarpmağa başlamışdı. Qiymətlərin qəfildən aşağı düşməsi xoş əlamət idi. İqtisadi mə'nada bu əlaməti izah etmək çətin idi. Çünki, əvvəlki çətinliklər hələ dəyişməmişdi, şəhərin çıxış yollarında karantin qaydaları davam

edir, gətirilən ərzağın da miqdarı artmamışdı. Əsas məsələ mə'nəvi rahatlığın bərpasında idi. Taun geri çəkildikcə rahatlıq artırdı. Əvvəllər dəstə halında yaşamış, xəstəliyə görə ayrılmış cəmiyyətlər də canlanmağa başlamışdı. Şəhərdəki iki dini məktəb fəaliyyətə başlamağa hazırlaşdı. Hərbçilər də boş qalmış qazarmalarına toplanmağa, adəti qarnizon həyatına keçməyə başlamışdılar. Bunlar xırda əlamət sayılsalar da böyük əhəmiyyət kəsb edirdilər.

Yanvarın 25-nə kimi əhali gizli sevinc içində yaşadı. Elə həməən həftə ölənlərin sayı elə azaldı ki, prefekt idarəsi epidemiyanın kəsilməsi haqda rəsmi mə'lumat verdi. Mə'lumatda eyni vaxtda bildirilirdi ki, şəhər darvazaları hələ iki həftə bağlı qalacaq və profilaktik tədbirlər bir ay davam etdiriləcək. Mə'lum məsələdir ki, belə ehtiyat tədbirləri heç kimi narazı salmazdı. Belə bir şərt də irəli sürülmüşdü ki, əgər həməən dövrdə ölənlərin sayı artsa əvvəlki qanunlar öz qüvvəsində qalacaq. Amma hamı əmin idi ki, vəziyyət getdikcə yaxşılaşır və yanvarın 25-də axşam üstü şəhəri bayram ovqatı bürüdü. Şəhərdəki şənliklə həmrə'y olduğunu bildirmək üçün prefekt idarəsi küçə işıqlarının xəstəlikdən əvvəlki kimi gur yandırılması haqda gətəriş verdi. Bütün şəhərdə çilçiraqlar yandı, camaatın çoxu xoş ovqatla sərin qış axşamında gəzintiyə çıxdı.

Amma səs-küylü küçələrdə qapı-pəncərəsini bağlayıb yas saxlayanlar da az deyildi. Hər halda yas saxlayanların özləri də qalan qohumlarının və özlərinin ölüm hədəsindən uzaqlaşdıqlarını hiss edib arxayın nəfəs almağa başlamışdılar. Bu şənliklərə tamam biganə qalanlar isə hələ xəstəxanada ağır xəstəsi olanlar və karantin evində həyəcanlı günləri sayanlar idi. Onların da qəlbində azacıq ümid oyanmışdı, amma bu hələ həyat ümidi deyildi və şəhərdə canlanan həyat eşqi onların iztirabını daha da artırırdı.

Bir neçə adamın iztirabı qalanların ümid işığını söndürə bilməzdi, taun hələ təslim olmamışdı və onun qurtarmasına sübut gerek idi. Amma əsas kütlə bir neçə həftə əvvəldən qatarların fit çalaraq şəhərdən uzaq yollara üz tutmasını, gəmilərin suları yara-yara limana yaxınlaşmasını təsəvvür etməyə başlamışdı. Bəlkə də bir gün sonra ehtiraslar soyuyacaq və şübhələr artacaqdı. Amma həməən gün camaat sakit və nisgilli mənzillərindən çıxıb küçələrə yayılır, özlərinin sağ qalmalarını bayram edirdilər. Həməən axşam Taru, Ryö, Ramber və başqaları da gəzinməyə çıxmışdılar və başqalarından az sevinmirdilər. Taru ilə Ryö bulvardan qayıdandan xeyli sonra da küçələrdə şənlənenlərin səsini eşidir, eyni zamanda bağlı pəncərələr arxasında matəm saxlayanların da əzabını duyurdular. Şəhər həm gülür, həm də ağlayırdı.

Küçələrdən birində, şənliyin gur yerində Taru dayandı. Üzbəüzdəki qaranlıq səkidə kiçik bir kölgə qaçırdı. Bu qaçan pişik idi, yazdan bəri onlar ilk dəfə idi ki, şəhərdə pişik görürdülər. pişik bir anlıq dayanıb ehtiyatla irəli baxdı, pəncəsini yaladı və sağ qulağının dibini qaşdı, sonra isə səssizcə qaçıb qaranlıqda yox oldu. Taru gülüməsdi. Pişiklərdən ötrü darıxmış qoca da yəqin sevinəcəkdi.

Taunun yavaş-yavaş çəkilib öz gizli yuvasına qayıtdığı bir vaxtda yaranmış şəraitdən narazı olan da tapılırdı. Tarunun gündəliyindəki qeydə görə vəziyyətdən narahat olan adam Kotar idi.

Düzünə qalsa ölümün sayı azalmağa başladığı günlərdən Tarunun gündəliyində də anlaşılmaz cəhətlər duyulurdu. Bəlkə də yorulmuşdu, çünki həm xətti pis oxunurdu, həm də bir mövzunu tamamlamamış başqa mövzuya keçirdi. Bir yandan da ilk dəfə idi ki, onun qeydlərində qeyri-dəqiqlik və şəxsi mülahizəyə üstünlük verilməsi duyulurdu. Kotara həsr elədiyi uzun bir qeydi başa vurmamış pişiklərlə oynayan qoca haqda yazmağa başlamışdı. Tarunun yazdığına görə onun qocaya olan marağına taun xələl gətirməmişdi, xəstəlikdən əvvəlki kimi indi də onunla maraqlanır, amma indiki marağı öz şəxsi istəyinə daha çox xidmət edirdi. O qocanı görməyə çalışmışdı. Yanvarın 25-dən bir neçə gün sonra küçənin tinində durub onun balkonunu izləmişdi. Pişiklər əvvəlki kimi küçədə özlərini günə verirdilər, elə bil görüşə gəlmişdilər. Amma həmişəki vaxtda qocanın balkon qapısı açılmadı. Sonrakı günlər də qapı bağlı idi. Taru fikirləşmişdi ki, qoca ya ruhdan düşüb, ya da ölüb. Əgər ruhdan düşübsə deməli taun ona da zərər vurub, əgər ölübsə bu barədə də fikirləşmək lazımdır, bəlkə o da astmalı qoca kimi gələcəyi görə müqəddəslərdən imiş. Taru bu fikirdə deyildi, amma güman edirdi ki, bu qocanın əhvalatında bir "qəribəlik varmış. Gündəlikdə belə bir qeyd vardı: "Bəlkə də həməən əhvalatda gələcəyə eyham vuran bir əlamət varmış. Əgər elə isə bunu ancaq sadə və günahsız bir şeytan əməli adlandırmaq olar.

Gündəlikdə Kotara həsr olunmuş sətirlərə qarışmış başqa qeydlər — gah taundan sonra heç nə olmayıbmiş kimi öz işinə qurşanmış Qran haqda, gah da həkim Ryönün anası haqda

yazılar vardı. Ryönün evində yaşadığı vaxt onun anası ilə qıssa söhbətlər, qarının adətləri, təbəssümü, taun haqda fikirləri dəqiqliklə qeydə alınmışdı. Taru əsasən madam Ryönün sükutu, adi cümlələrlə geniş fikir söyləyə bilməsi, sakit küçəyə açılan pəncərə qarşısında dinməz, saatlarla oturması, hava qaralanda pəncərə qarşısında azacıq sezilən mülayim bir kölgəyə dönməsini təsvir edirdi. Taru yazırdı ki, bu qarı bir otaqdan başqasına keçərkən ayağının səsi eşidilmir, biruzə verməyə çalışmadığı təbii xeyirxahlığı gözlərində də, sözlərində daim duyulur, ən ağır suala belə çox fikirləşmədən ağıllı cavab verir və nəhayət dinməz bir kölgəyə bənzəyən bu qarı hər cür işıqdan nurlu, taunun özündən də güclü bir məxluq idi. Təsvirin bu yerində Tarunun xətti tamam korlanmış, sətirlər əyilmişdi. Çətin oxunan bu hissənin axıncı sözləri onun öz şəxsi hissələrinin başlanğıcı idi: “Mən anamı da beləcə sakit təbiətinə görə sevirdim və həmişə onu görməyə çalışırdım. Ölümündən səkkiz il keçsə də hələ öldüyünə inana bilmirəm. O sadəcə olaraq əvvəlkindən də görünməz olub. Bir dəfə görüşünə gələndə gördüm ki, yox olub, vəssəlam.

İndi də Kotar haqda qeydlərə nəzər salaq. Ölənlərin sayı azalmağa başlayandan o müxtəlif bəhanələrlə tez-tez Ryönün yanına gəlirmiş. Amma əslində hər dəfə epidemiyanın vəziyyəti haqda sual verirmiş: “Sizcə xəstəlik elə-belə, qəfildən kəsilə bilər? Özü xəstəliyin belə tezliklə qurtaracağına inanmırmış. Amma günü-gündən inamsızlıq azalmırmış. Yanvarın ortalarında Ryö Kotarın növbəti sualına optimist cavab verib. Hər dəfə belə cavablar alanda Kotar sevinməkdənsə müxtəlif hallara düşür, ovqatı getdikcə daha da korlanırmış. Bir gün həkim söyləyib ki, vəziyyət yaxşılaşsa da hələ sevinib arxayınlaşmağa dəyməz. Onda Kotar soruşub:

—Yəni demək istəyirsiniz ki, xəstəlik yenidən güclənə bilər?

—Bəli, elə də ola bilər, əksinə də, sağalma prosesi də güclənə bilər.

Hamını narahat edən bu inamsızlıq Kotarı elə bil sevindirmişdi. O Tarunun gözü qabağındaca məhəllə tacirləri ilə söhbətə girişib Ryönün sözlərindəki inamsızlığı təbliğ etməyə başlayıb. Bu mövzuda təbliğat aparmaq çətin iş deyildi. Çünki ilk sevinc günlərindən sonra çoxlarının qəlbinə nigarançılıq çökmüşdü və şəhər rəhbərliyinin təyin etdiyi xilas gününə qədər sağ qalacağına şübhə edirdilər. Elə bu nigarançılıq da Kotara arxayınlıq verirdi. Bə’zən o ruhdan düşüb Taruya deyirdi: “Bəli, əvvəl-axır darvazalar açılacaq. Onda bütün tanışlar məndən üz döndərəcəklər!

Yanvarın 25-nə kimi onun xasiyyətindəki dəyişiklikləri hamı duymuşdu. Günlərlə çalışıb məhəllə camaatı ilə yaratdığı münasibət və əlaqələri kəsmişdi. O, yavaş-yavaş öz evinə çəkilir, camaatla görüşməməyə alışır. İndi nə restorana, nə teatra, nə də xoşladığı kafelərə gedirdi. Yenidən tənhalığa cumsa da epidemiyadan əvvəlki həyat tərzini tapa bilmirdi. Evdən çölə çıxmır, yeməyini də yaxınlıqdakı restorandan evə gətizdirirdi. Bə’zən axşamlar evdən çıxır, xırda bazarlıq edir, dükandan çıxanda da kimsəsiz küçələrə burulurdu. Belə vaxtlarda Taru ilə rastlaşanda da yarımçıq bir-iki kəlmə kəsib aralanırdı. Bə’zən isə əhvalı dəyişir, adamlarla görüşür, taun haqda uzun söhbətə girişir, camaatın fikrini öyrənməyə çalışır, bütün axşamı adamlar arasında keçirirdi.

Şəhər rəhbərlərinin rəsmi e’lanından sonra Kotar tamam yoxa çıxıb. İki gün sonra Taru onu küçələrdə veyillənən görüb. Tarudan xahiş edib ki, onunla bir az gəzinsin. İşdən yorğun qayıdan Taru bir az tərəddüd edib. Amma Kotar əl çəkməyib. Kotar çox həyəcanlı imiş, əllərini oynada-oynada tələsik və ucadan danışmış. Tarudan soruşub ki, şəhər rəhbərliyinin e’lanına görə xəstəliyin qurtarması xəbərinə inanır ya yox. Taru da cavab verib ki, rəhbərliyin e’lanı bəlanın qurtarması üçün tam zəmanət verə bilməz, amma əgər gözlənilməz bir hadisə baş verməsə xəstəlik qurtarmaq üzrədir. Kotar deyib:

—Bəli, gözlənilməz hadisə baş verməsə... Gözlənilməz hadisə isə həmişə baş verir.

Taru bildirib ki, elə rəhbərlik də e’lan verəndə gözlənilməz hadisələri nəzərdə tutduğuna şəhər darvazalarının açılmasını iki həftə ləngidib. Kotar isə belə cavab verib.

—Elə yaxşı ki, belə ediblər. İşlər ki belə gedir, onların sözü boş və’dəyə çevrilə bilər.

Taru onunla razılışıb, amma bildirib ki, şəhər darvazalarının vaxtında açılacağına və normal həyatın başlayacağına ümid edir.

—Yaxşı, siz normal həyata qayıtmağı nədə görürsünüz? —deyə Kotar soruşub.

—Kinoteatra təzə filmlərin gəlməsində, —deyə Taru gülümsəyərək cavab verib.

Kotar isə gülümsəmirdi. O bilmək istəyirdi ki, görəsən şəhərdə bir dəyişiklik yaranacaq, yoxsa hər şey əvvəlki kimi, yə’ni heç nə olmayıb kimi davam edəcək. Tarunun fikrincə taun şəhərdə dəyişiklik edəcəkdə, etməyəcəkdə. Mə’lum məsələdir ki, şəhər əhalisinin ən böyük arzusu heç nə olmayıb kimi əvvəlki həyata qayıtmaqdır. Bir mə’nada doğrudan

da dəyişiklik olmayacaq, başqa bir mə'nada isə adamlar dəyişiklik istəməsələr də onu duyacaqlar, hər şeyi unutmamaq olmur, taunun izləri qalacaq, üzde qalmasa da ürəklərdə qalacaq. Kotar isə cavab verdi ki, onu ürəklər maraqlandırmır və buna lap az əhəmiyyət verir. Onu maraqlandıran budur ki, görəsən idarələrdə bir dəyişiklik olacaq yoxsa elə əvvəlki kimi işləyəcəklər. Taru cavab verdi ki, bu barədə bir şey bilmir. Amma güman edir ki, epidemiya vaxtı pozulmuş idarə işləri qaydaya düşüncə xeyli vaxt keçəcək, həm də təzə problemlər şərait yaradacaq ki, idarələr öz işlərində dəyişiklik aparsınlar.

—Hə, doğrudur, gerek hamı öz işində dəyişiklik aparsın, —deyə Kotar cavab verdi.

Onlar gəzinə-gəzinə gəlib Kotarın evinin qarşısına çıxdılar. Kotar elə əvvəlki kimi həyəcanlı idi, amma optimist görünməyə çalışırdı. Şəhərin canlanması və həyatın yeni qaydalar üzrə qurulacağına ümid edirdi.

Taru dedi:

—Yaxşı, hər halda güman edirəm ki, sizin də işiniz yaxşı qurtarar. Axı əslində indi yeni bir həyat başlamalıdır.

Onlar xudahafisləşmək üçün bir-birinin əlini sıxdılar.

Kotar həyəcanla dedi:

—Doğru deyirsiniz, hər şeyin yenidən qurulması yaxşı olardı.

Elə bu vaxt qaranlıq tindən iki nəfər çıxıb onlara tərəf gəlirdi. Kotar nigarançılıqla bu adamların kim olduğunu bilmək istədiyi vaxt onlar yaxınlaşıb Kotardan adının Kotar olub-olmadığını soruşdular. Kotar diksinib içini çəkdi və geri çəkilib bircə an içində qaranlıq küçədə gözdən itdi. Təəccübdən karıxmış Taru az sonra özünə gəlib onların Kotarı nə üçün axtardıklarını soruşdu. Yüngül geyinsələr də rəsmi görkəmi olan bu adamlar təmkinlə cavab verdilər ki, ondan bir söz soruşmalı idilər. Sonra isə tələsmədən Kotarın qaçdığı səmtə getdilər.

Evə qayıdan kimi Taru həmən əhvalatı gündəliyinə köçürüb və axırda da öz yorğunluğu haqda yazıb (yorğunluğu elə xəttindən də duyulurdu). O həm də qeyd edib ki, hələ görüləsi işi çoxdur, amma hər halda hazır olmağı da vacibdir və özünün hazır olub-olmadığını götür-qoy edirdi. Sonra o özünə belə cavab verirdi: insan ömrünün gecə və gündüzündə elə bir an var ki, adamı qorxuya salır və insan ancaq həmən andan qorxur.

Bunlar Tarunun gündəliyinin son sözləri idi.

İki gün sonra, şəhər darvazalarının açılmasına bir neçə gün qalmış, günorta çağı evə qayıdarkən həkim Ryö öz-özündən soruşurdu ki, görəsən çoxdan gözlədiyi teleqramı bu gün alacaqmı? Son günlər işi epidemiya günlərindən az olmasa da getdikcə güclənən azadlıq ümidi canındaki yorğunluğu yoxa çıxarmışdı. İndi o ümidlə yaşayır, fikirləşir və sevinirdi. İnsan daim öz arzularını boğub gərgin həyat sürə bilməz. Əgər Ryönün gözlədiyi teleqramda da şad xəbər gəlsə o yeni həyata başlaya bilərdi. Ryö fikirləşirdi ki, hamı yeni bir həyata başlamalıdır.

O xidmətçi otağının qarşısından keçirdi. Yeni ev xidmətçisi çərçivəyə söykəlib durmuşdu və Ryönü görəndə gülümsündü. Pilləkəni qalxanda həkim güzgüdə özünə baxdı. Yorğunluq və rahatsızlıqdan rəngi qaçmışdı.

Bəli, bu anlaşılmazlıq qurtaran kimi o yeni həyata başlayacaq, həm də bir az bəxti gətirsə... O qapını açan kimi anası qarşısına çıxıb bildirdi ki, Taru xəstələnib. O səhər qalxıb, işə getməyə halı olmayıb, qayıdıb yerinə girib. Madam Ryö nigaran idi. Oğlu dedi:

—Bəlkə də ciddi bir şey yoxdur.

Taru çarpayısında uzanmışdı. Onun iri başı yastığa cummuş, əzələli sinəsi yorğanın altında tez-tez qalxıb enirdi. Qızdırması vardı və başı bərk ağrıyırdı. Taru Ryöyə dedi ki, əlamətlər taun əlamətlərinə oxşayır. Həkim onu müayinə edib dedi:

—Yox, hələlik pis fikrə düşməyinə dəyməz.

Taru susuzluqdan yanırıdı. Dəhlizdə həkim anasına dedi ki, Tarunun xəstəliyi tauna bənzəyir. Qarı ah çəkdi:

—Ah, ola bilməz, axı gerek indi belə olmayaydı!

Sonra o əlavə elədi:

—Onu evlə saxlayaq, Bernar.

Ryö bir az fikirləşib dedi:

—İxtiyarım yoxdur. Amma yaxın vaxtda darvazalar açılacaq. Səni yada salsam, özüm ilk dəfə qanunu pozub onu evdə saxladım.

—Elə ikimizi də evdə saxla, Bernar, —deyə qarşı israr elədi. Axı mənə təzəcə vaksinin iynəsi vurublar.

Həkim dedi ki, elə Taruya da iynə vurmuşdular. Bəlkə də yorğunluqdan axırıncı iynəni vurdurmayıb, yaxud başqa bir ehtiyatsızlıq edib.

Ryö öz kabinetinə keçdi. Geri qayıdanda əlində serum iynəsinin iri ampulları vardı. Taru onları görüb dedi:

—Hə! Deməli məsələ mə'lumdur.

—Yox, hər ehtimala qarşı vuracağam.

Taru dinməzəcə qolunu irəli uzatdı və adətən özünün başqalarına vurduğu tanış dərmanın damarına axıdılıb qurtarmasını gözlədi.

Ryö Tarunun üzünə baxa-baxa dedi:

—Gərək bu axşam vəziyyət necə olur.

—Bəs izolyasiya olunma məsələsi necə, Ryö?

—Xəstəliyinizin taun olduğunu söyləməyə əsas yoxdur.

Taru gülümsəməyə çalışdı:

—İlk dəfə görürəm ki, xəstəyə serum iynəsi vurulsun və onu izolyatora göndərməsinlər.

Ryö üzünü yana çevirib dedi:

—Anamla ikimiz sizə qulluq edəcəyik. Burda rahat olarsınız.

Ryö susdu və ampulları yığışdırmağa başladı. Nəhayət, o çarpayuya yaxınlaşdı. Xəstə ona baxırdı, görkəmi yorğun olsa da qonur gözləri mülayim idi. Ryö gülümsəyib dedi:

—Bacarsanız yuxulayın. Mən tez qayıdacağam.

Qarıya çatanda Ryö Tarunun səsinə eşidib geri döndü.

Taru ürəyindəki sözləri necə söyləməli olduğunu ölçüb-biçdiyinə bir az ləngidi və nəhayət dilə gəldi:

—Ryö, gərək hər şeyi açıq deyəsən, mənə belə lazımdır.

—Söz verirəm.

Tarunun enli sifətində təbəssüm oyandı:

—Sağ ol. Ölmək fikrim yoxdur, mübarizə edəcəyəm. Amma döyüşü udusam, ölməli olsam yaxşı ölmək istəyirəm.

Ryö çarpayuya tərəf əyilib onun çiyinlərindən tutdu:

—Yox, əzizim. Müqəddəs insana çevrilmək üçün yaşamaq lazımdır. Həyat üçün çarpışın.

Gün ərzində havanın soyuğu bir az yumşalsa da, günortadan sonra küləkli yağış və dolu yağdı. Hava qaralanda isə səma açıldı və şaxta gücləndi. Ryö evə axşam qayıtdı. Paltosunu soyunmamış dostunun otağına keçdi. Anası nə isə toxuyurdu. Taru isə elə bil heç yerindən tərpənməmişdi, amma hərərətdən ağarmış dodaqlarından duyulurdu ki, gərgin mübarizə edir.

Həkim soruşdu:

—Hə, necədir?

Taru enli çiyinlərini azacıq tərpətib dedi:

—Belədir ki, mən uduzuram.

Həkim əyilib onu müayinə etdi. Dərisinin altında düyünlər əmələ gəlmişdi. Sinəsi elə xışıldayırdı ki, elə bil dəmirçi kürəsi işləyirdi. Taruda taunun hər iki əlaməti birdən duyulurdu. Ryö qalxaraq dedi ki, serum iynəsi hələ öz təsirini göstərməyib. Taru da nə isə demək istədi, amma qızdırma onun səsinə boğdu.

Nahardan sonra Ryö ilə anası gəlib xəstənin yanında oturdular. Gecə mübarizə içində keçəcəkdə və Ryö bilirdi ki, Tarunun taun ilahəsi ilə döyüşü ağır bir döyüş olacaq. Bu döyüşdə Tarunun köməyinə gələn onun güclü çiyinləri və enli kürəyi deyil, Ryönün tədbirləri və xəstənin öz qəlbi olacaqdı. O xəstənin yaralarını deşib qanını buraxmışdı və bir neçə ayın təcrübəsindən bilirdi ki, yaraların açıq qalması, gücverici iynələr bir az kömək edir. Əslində həkimin yeganə çarəsi çox az baş verən bir təsadüfə ümid bağlamaq idi. İndi o taunun ən murdar sifətini görürdü. Taun bir daha sübut edirdi ki, ona qarşı qurulmuş sədləri istədiyi vaxt aşır, gözlənilməz yerlərdə peyda olur, bəzən də haradasa işini yarımçıq qoyur. Bəli, taun yenə də təəccüb doğururdu.

Taru isə dinməzəcə mübarizə aparırdı. Bütün gecəni bir dəfə də olsun xəstəliyin sərt hücumlarına sərt hərəkətlə cavab verdi, onun mübarizəsi dözümlü və sükutdan yaranmışdı. Həm də, bütün gecəni bir dəfə də olsun danışmadı və bununla da demək istəyirdi ki, daha danışmağın əhəmiyyəti yoxdur. Həkim dostunun vəziyyətini onun gözlərindən oxumağa

çalışırdı. Taru gah gözlərini yumur, gah da açıb ətrafa, həkimə və onun anasına baxırdı. Baxışları həkimin gözlərinə sataşanda isə hər dəfə böyük sə'y göstərib gülümsəməyə çalışırdı.

Gecənin bir vaxtda küçədə tələsən addım səsləri eşidildi. Adamlar uzaqdan eşidilən göy gurultusunun xəbərdarlığına görə tələsirdilər. Gurultular yavaş-yavaş yaxınlaşdı və nəhayət yağış başladı. Az sonra isə yağış doluya döndü və dolu dənələri səkiləri döyəclədi. Pəncərə kölgəlikləri də təbil kimi çalmağa başladılar. Otağın alaqranlılığında Ryö bir müddət yağışın səsinə qulaq asandan sonra yenə Taruya baxırdı. Həkimin anası isə yenə toxuyur və hərdən başını qaldırıb xəstəyə baxırdı. Həkim bütün tədbirləri görəndən sonra oturub gözləyirdi.

Yağışın səsi kəsildəndən bəri otağa qərribə bir sükut çökmüşdü və bu sükutun içində gözəgörünməz bir döyüşün lal hənirtələri duyulurdu. Yuxusuzluqdan üzülmüş həkimə elə gəlirdi ki, bütün epidemiya ərzində qulağında səslənən vıyıldını yenə eşidir. O anasına işarə etdi ki, gedib yatsın. Anası başını yelləyib qalmaq istədiyini bildirdi. sonra isə səhv düşmüş bir ilməni düzəltməyə çalışdı. Ryö qalxıb xəstəyə su verdi və qayıdıb yerində oturdu.

Yağış ara verdiyinə küçədə yenə ayaq səsləri eşidildi. Səslər yaxınlaşır, evin qarşısından keçib uzaqlaşdırdılar. Həkim fikirləşdi ki, gecə yarından keçəndən sonra da adamların gəzindiyi, tə'cili yardım maşınlarının səsi eşidilməyən bu gecə epidemiyadan əvvəlki gecələrə oxşayır. Çöldə taunsuz bir gecə keçirdi. Adama elə gəlirdi ki, soyuğun, işığın və adamların qovub şəhərdən çıxarmaq istədiyi xəstəlik, küçələrin qaranlığından qaçıb bu isti otağa sığınmış və Tarunun sütləşmiş bədənində yerini bərkidirdi. Bəla indi şəhərin başı üzərində deyil bu otağın içində vıyıldaırdı. Elə bir neçə saatdan bəri Ryönün qulağına gələn səs də onun səsi idi. Gözləmək lazım idi ki, həmə səs burada da kəsilsin, taun burada da təslim olsun.

Səhərə az qalmış Ryö əyilib anasına dedi:

—Sən bir az yat ki, səhər saat səkkizdə mənə əvəz edə biləsən. Yatmazdan əvvəl damcı dərmanı qəbul elə.

Madam Ryö ayağa qalxdı. Əlindəkiləri bir yana qoyub çarpayuya yaxınlaşdı. Taru xeyli vaxtdı gözlərini açmırdı. Saçları alnının tərinə yapışmışdı. Madam Ryö köksünü ötürdü və Taru gözlərini açdı. O qarının mülayim sifətinin ona tərəf əyildiyini görəb qızdırma içində gülümsədi və gözlərini yenidən yumdu. Ryö keçib anasının kreslosunda oturdu. İndi küçədə də otaqda da tam sakitlik idi. Səhərin soyuğu otaqda da duyulmağa başlamışdı.

Həkim bir az yuxuladı və küçədən keçən bir arabanın səsinə oyandı. O həyəcanla Taruya baxdı və gördü ki, Taru da yuxulaya bilib. Uzaqlaşmaqda olan arabanın dəmir üzlüklü ağac tərəkərlərinin səsi hələ eşidilirdi. Çöldə hələ hava işıqlaşmamışdı. Həkim çarpayuya yaxınlaşanda gördü ki, Taru ona baxır. Amma gözlərində elə bir boşluq vardı ki, elə bil hələ yuxudan ayılmayıb. Həkim soruşdu:

—Yuxulamışdınız, eləmi?

—Elədir.

—Nəfəsiniz bir az asanlaşdıbmı?

—Bir az asanlaşdıb. Yəni bunun bir mə'nası var?

Həkim bir az susub dedi

—Yox, Taru, bunun bir mə'nası yoxdur. Siz də mənim kimi bilirsiniz ki, səhərlər müvəqqəti yüngüllük olur.

Taru onun sözünü təsdiqləyib dedi:

—Sağ olun. Mənimlə həmişə belə dəqiq danışın.

Ryö çarpayısının ayaq tərəfində oturdu. Tarunun kötük kimi sərtləşmiş qıçları ona toxunurdu. Xəstənin tövşüyü güclənirdi. O, boğula-boğula soruşdu:

—İndi qızdırmam qalxacaq, eləmi Ryö?

—Elədir; amma günorta çağı vəziyyəti yoxlarıq.

Taru güc toplamaq istəyirmiş kimi gözlərini yumdu. Üzündən yorğunluq yağdırdı. İçində qaynayan qızdırmanın bədəninə yayılmasını gözləyirdi. Baxışı sönük idi. Ryönün ona tərəf əyildiyini görəndə gözləri işıqlandı. Ryö su qabını irəli uzadıb dedi:

—İçin.

Taru suyu içib başını yastığa qoydu və dedi:

—Yaman uzun çəkir.

Ryö onun nəbzini yoxladı, amma Taru üzünü yana çevirmişdi və halı pis idi. Qızdırması qəfildən qalxmışdı, elə bil içərisindəki bir səddi yarıb bütün bədənə yayılmışdı. Taru üzünü çevirib Ryöyə baxanda həkim baxışları ilə ona ürək-dirək verdi. Taru gülümsəmək

istədi, amma gərilməmiş dodaqları, hərplə bərkimiş dodaqları təbəssüm doğura bilmədilər. Gözləri isə işıqlı idi, təslim olmayan iradə və cəsarəti gözlərinin işığından duyulurdu.

Saat yeddidə madam Ryö otağa girdi. Həkim öz otağına keçdi ki, zəng edib xəstəxanaya gələ bilməyəcəyini desin. O həm də qərara almışdı ki, məsləhətxanadakı qəbulunu da təxirə salsın. Bir anlıq divanda uzandı, amma tez ayağa qalxıb otağa qayıtdı. Taru üzünü çevirib madam Ryöyə baxırdı. O bütün fikrini cəmləyib, yaxınlıqda, əllərini dizlərinə qoyub səssiz kölgə kimi oturmuş qarıya baxırdı. Onun belə diqqətlə baxdığını görən qarı barmağını dodaqları üstünə qoyub onun susmasına işarə elədi və durub xəstənin başı üstündəki lampanı da söndürdü ki, yuxuya getsin. Amma pərdələrin arasından da işıq axmağa başlamışdı. Çox keçməmiş otaq işıqlandı və qarı Tarunun sifətini sezməyə başlayanda gördü ki, hələ ona baxır. Madam Ryö ona tərəf əyildi, yastığını düzəltdi və əlini bir anlıq onun tərdən islanmış, pırtlaşıq saçlarında saxladı. Həməndə anda qulağına Tarunun boğuş, zəif səsi gəldi: o qarıya sağ ol deyir, indi vəziyyətinin yaxşılaşdığını söyləyirdi. Qarı yerində oturanda Taru gözlərini yummuşdu, dodaqları bir-birinə yapışsa da, üzgün sifətində təbəssüm duyulurdu.

Günorta çağı qızdırma ən yüksək həddə çatmışdı. Xışiltılı öskürək xəstənin bütün bədənini lərzəyə gətirirdi və çox keçməmiş o qan tüpürməyə başladı. Yaraları daha dolub şişmirdi, içəridə bərkiyib düyünləşmişdilər. Ryö hiss etdi ki, həmin şişləri dəlib boşaltmaq mümkün olmayacaq. Hərdən qızdırma və öskürək ara verəndə Taru gözlərini açıb dostlarına baxırdı. Daha sonra isə o gözlərini gec-gec açır və yanındakılara baxanda saralmış sifətinə əvvəlki sevinc işığı gəlmirdi. Bədənindən elə bil tufanlar keçirdi və Taru getdikcə zəifləyib süstləşirdi. Ryö dostunun sifətinə baxdıqca görürdü ki, bu sifət təbəssüm və hər cür ifadəni itirmiş bir maskaya dönür. Onun gözləri qarşısında sevdiyi bir insanı zaval qamçılıyıb üzür, amansız xəstəlik didib-parçalayırdı. Həkim təsəvvürünə gətirirdi ki, dostunu taun seli öz ağışına alıb aparır, o isə əli qoynunda tamaşa edir, heç nə edə bilmir, ürəyi parçalanı-parçalanı bəlanın gücünə təslim olurdu. Onun gözləri dolmuşdu və qəfildən Tarunun divara tərəf çevrildiyini, həyat ilməsi qırılıbmış kimi dərindən köks ötürüb süstləşdiyini göz yaşları arasından sezdi.

Sonrakı gecə sükut gecəsi idi. Dünyadan təcrid olunmuş bu otaqda, geyindirilib dəfnə hazırlanmış meyidin ətrafında qərribə bir sükut yaranmışdı. Belə sükutu Ryö neçə gün əvvəllər taunun hücum edib qalib gəldiyi evlərdə də duymuşdu. Elə həməndə gecələr də həkim bu sükuta təəccüb edirdi. Bu, ağır mübarizədən sonra yaranan bir boşluq, məğlubiyyət sükutu idi. Amma indi dostunun cəsədini bürüyən sükut taundan yaxa qurtarmış küçələrin arxayınlıq sükutu ilə uyğunlaşırdı. Həm də bu uyğunluq elə dərin idi ki, həkim taunun birdəfəlik məğlub olduğuna inanmağa başlamışdı. Həməndə məğlubiyyətdən yaranmış əminamanlığın özündə isə sağalmaz bir ağrı duyulurdu. Ryö fikirləşirdi ki, görəsən Taru öz ölümü ilə rahatlıq tapa bilibmi. Amma bir şeyi təsdiq bilirdi ki, özü ömrü boyu rahatlıq qazana bilməyəcək. Oğlu öldürülmüş ananın bərkimiş olduğu kimi o da öz dostunun qatilini bağışlaya bilməyəcəkdi.

Çöldə əvvəlki gecələr kimi hava soyuq, səma isə işıqlı və donuq ulduzlarla dolu idi. Yarıqaranlıq otaqda havanın soyuqluğu, gecənin soyuq nəfəsi duyulurdu. Madam Ryö çarpayının yanında, masaüstü lampanın işığında həmişəki kimi sakitcə oturmuşdu. Ryö isə otağın ortasında, işıqdan uzaqda kresloya çökmüşdü. O fikirləşdikcə tez-tez arvadı yadına düşür və bu fikri başından qovmağa çalışırdı. Gecə təzə düşmüşdü və küçədən keçənlərin ayaq səsləri soyuq küçədən aydınca eşidilirdi. Madam Ryö oğlundan soruşdu:

—Görüləsi bir işin qalmayıb ki?

—Yox, zəng vurub danışmışam.

Sonra onlar dinməzəcə keşik çəkməyə başladılar. Hərdən Madam Ryö oğluna baxırdı. Həkim anasının xəlvəti baxışlarını görəndə ona gülümsəyirdi. Küçədən tanış səslər eşidilirdi. Avtomobil hərəkətinə rəsmi icazə olmasa da bə'ziləri maşınla küçələrə çıxmağa başlamışdı. Maşınlar şütüyüb keçir, yox olur, sonra yenə səsləri eşidilirdi. Gah addım səsi, gah danışiq, gah da at nalının cingiltisi gəlirdi otağa. Tini burulan iki tramvayın qarışıq uğultusundan sonra içəriyə yenə soyuq bir sükut çökdü. Madam Ryö dilə gəldi:

—Bernar?

—Bəli.

—Yorulmamısan?

—Xeyr.

O anasının onu sevdiyini də, nələr fikirləşdiyini də duyurdu. Ryö həm də bilirdi ki, yaxın bir insanı sevmək adi bir haldır və məhəbbətin danışığı dili həmişə zəif olur. Anası ilə o bir-birini həmişə beləcə sükut içində sevecəklər. Günlərin birində ya anası, ya da onun özü dünyadan köçəcək və onlar heç vaxt bir-birini sevdiklərini dilə gətirə bilməyəcəklər. Elə Taru ilə də beləcə oldu, birgə çalışdılar, bir-birinə bağlandılar, amma əsl dostluq etməyə imkan tapmamış ayrıldılar. Bəli, Tarunun öz ifadəsi ilə desək o uduzdu. Yaxşı, bəs Ryönün qazancı nə idi? Onun qazancı bu idi ki, taunun üzünü görüb yadında saxlamışdı, dostluğa bələd olub onu xatirəsinə həkk eləmişdi, ana mehribanlığını duymuşdu və o da xatirəyə çevriləcəkdi. Bu taunlu ölüm-dirim oyununda insanın yeganə qazancı tanışlıq və xatirə olur. Bəlkə elə Taru bunları udub-uduzmaqdan danışmış!

Yenə küçədən maşın keçdi və madam Ryö yerində qurdalandı. Ryö ona baxıb gülümsədi. Anası dedi ki, qətiyyənlə yorğun deyil və tezcə əlavə etdi:

—Gərək sən sonra gedib dağda istirahət edəsən.

—Əlbəttə, gedəcəyəm, ana.

Bəli, gedib dağdakı istirahət evində dincəlmək lazım idi. Axı niyə də getməsin? Elə orada da yeni bir xatirə qazanardı. Amma adam ancaq öz bildikləri və xatirələri ilə yaşayır və onları qazanc sayırsa, arzularından təcrid olunursa bu çətin bir həyat olmalıdır. Tarunun həyatı məhz belə idi və o təmənnəsiz bir ömrün saf cəhətlərinə bələd idi. Taru insanın insan tərəfindən məhkum olunmasına qarşı çıxırdı. Amma onu da yaxşı bilirdi ki, istər-istəməz hər kəs kimi isə məhkum edir və bə'zən məzlumların özləri cəllada çevrilirlər. Elə buna görə də Tarunun ömrü şübhə və daxili hərc-mərclik içində keçmiş, ümitsiz yaşamışdı. Bəlkə elə bu səbəbə görə Taru müqəddəslər kimi yaşamağa çalışmış, özünü insanlara xidmətə həsr eləmişdi? Əslində Ryö bu barədə heç nə bilmirdi. İndi Ryönün gözü qarşısında ikicə mənzərə vardı: bütün günü yorulmadan həkimin maşını sürüb xidmət göstərməsi və indi cənazədə sakitcə uzanmasını görürdü. Həyat qaynarlığı və ölüm sükutu—bu da bir dərslər idi.

Bəlkə də elə bu fikirlərə görə səhər həkim arvadının ölüm xəbərini də sakitcə qarşıladı. O öz kabinetində oturmuşdu. Anası tələsik otağa girib teleqramı ona verdi və poçtalyona xərclik vermək üçün geri qayıtdı. Qarı oğlunun yanına qayıdanda gördü ki, teleqram əlində açıq qalıb özü isə pəncərədən çölə, açılan səhərin gözəlliyinə tamaşa edir. Madam Ryö astaca dilləndi:

—Bernar...

Həkim fikirli-fikirli ona baxanda qarı soruşdu:

—Teleqramda bəd xəbər var?

—Elədir, —deyə həkim cavab verdi. Səkkiz gün əvvəl...

Madam Ryö üzünü pəncərəyə tərəf çevirdi. Həkim susub durmuşdu. Sonra o anasından xahiş elədi ki, ağlamasın, dedi ki, belə qurtaracağımı bilirdi, amma hər halda ağır xəbərdir. Elə bu sözləri deyəndə də həkim duyurdu ki, əzaba adət edib. Aylardan bəri, ələlxüsus son iki gündə əzab onun qanına çökmüşdü.

Nəhayət şəhər darvazaları açıldı. Fevralın günəşli bir səhəri hamı, əhali, qəzetlər, radio, şəhər rəhbərliyi bu şad xəbəri aləmə yaydılar. Darvazaların açılması münasibətilə yaranmış şənliklərdə tam iştirak edə bilməsək də onun təsvirini verməyimiz vacibdir.

Həm gündüz, həm də gecə üçün əyləncələr təşkil olunmuşdu. Eyni zamanda vağzalda qatarlar hərəkətə gəlir, gəmilər limana yaxınlaşıb lövbər salır və xəbər verirdilər ki, ayrılıq əzabı çəkənlərin qovuşma günü başlayıb.

Ayrılıq əzabının bizim şəhər camaatında necə hisslər doğurduğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Gün ərzində həm şəhərə gələn, həm də şəhərdən çıxan qatarlar adamlarla dolu idi. Ayrılıq yangısı keçirmişlər iki həftə əvvəldən həmənlə ilk günə bilet sifariş eləmiş və aradakı gözləmə günlərində qərarın dəyişə biləcəyini fikirləşib əzab çəkmişdilər. Şəhərə yaxınlaşan sənişinlərin bə'ziləri həsrətini çəkdiyi adamın vəziyyətindən xəbərdar olsalar da ətrafdakılar və şəhərin vəziyyətindən xəbərsiz idilər və bir az nigarançılıq keçirirdilər. Ayrılıq vaxtı ehtirasdan yananlar isə ancaq görüşə tələsir, başqa heç nəyə əhəmiyyət vermirdilər.

Bəli, görüşə lap çox tələsənləri ancaq görüş maraqlandırır. Onlar ancaq bir dəyişiklik duyurdular: aylar boyu ayrılıq çağının gödəlməsini, azalmasını arzulasa da, indi şəhərə çatdıqları, qatarın dayanmağa başladığı anın uzanmasını istəyirdilər. Bir neçə ayda itirdikləri

sevgi çağlarının əvəzini çıxmaq üçün sevinc dəqiqələrinin uzanmasını arzulayırdılar. Vağzal səkisində, yaxud evdə oturub əzizini gözləyənlər də beləcə çaşqın fikirlər içində gözləyirdilər. Ramber də belələrindən idi, neçə həftə əvvəl xanımına xəbər göndərmişdi. İndi xanımı gəlirdi və özü həyəcan içində gözləyirdi. Taunlu aylar onun alovlu məhəbbətini mücərrəd bir hissə döndərmişdi, qorxurdu ki, əvvəlki duyğularını tapa bilməyə.

Ramber istəyirdi ki, epidemiyanın ilk günlərində duyduğu yanğını, onu şəhərdən çıxıb sevgilisinə tərəf qaçmağa təhrik edən güclü hissi geri qaytarsın. Amma özü yaxşı bilirdi ki, bu mümkün deyil. O dəyişmişdi, taun onun fikirlərini qarışdırmışdı, nə qədər çalışsa da əvvəlki yanğını duya bilmirdi. Hərdən ona elə gəlirdi ki, taun lap qəfildən qurtarıb və o fikrini cəmləməyə imkan tapmayıb. Xoşbəxtlik böyük sür'ətlə yaxınlaşırdı və onu qarşılamağa hazırlıq yox idi. Ramber duyurdu ki, bütün arzuları birgə və gözlənilmədən həyata keçir. Sən demə sevincin özü də yanğı verirmiş.

Əslinə qalsa yol gözləyənlərin az qala hamısı Ramberin günündə idi. Vağzal səkisində şəxsi həyata hazırlaşan bu adamlar hələ də özlərini ümumilikdən ayıra bilmir, bir-birilə salamlayıb, gülümsünürdülər. Amma elə ki, qatarın tüstüsü göründü, onların qəlbindəki məhbus nisgilini həyəcanlı sevinc dalğaları darmadağın elədi. Qatar dayananda canüzən ayrılığa son qoyuldu. Adamlar qucaqlaşdı və əzizlərinin yadlaşmış sinələrini sinələrinə sıxdıqda əvvəllər ayrılıq yeri olmuş bu vağzal səkisi, bircə an içindəcə ən ağrılı ayrılıqlara son qoydu. Ramber heç imkan tapmamışdı ki, ona tərəf qaçıb sinəsinə sıxılan qadının üzünü görə bilsin. O qadını bağrına basıb üzünü onun tanış saçlarına dayadığı vaxt gözləri yaşardı. Heç özü də bilmirdi sevincdən ağlayır, yoxsa qəlbində düyün salmış keçmiş qüssədən, hələlik göz yaşları imkan vermirdi ki, sinəsinə sıxılmış qadının öz sevgilisi yaxud yad bir qadın olduğunu ayırd eləsin. O öz şübhəsini sonra yoxlayacaqdı. Amma indi, bütün ətrafdakılar kimi o da inanmaq istəyirdi ki, taun gəldi-gedərdi və o insan qəlbini dəyişə bilməz.

Görüşənlər bir-birinə sığınıb evə qayıdarkən gözləri heç nəyi görmürdü tauna meydan oxuyurdular, səkidə tənha qalanları da sezə bilmirdilər. Eyni qatarla gəlib səkidə tənha qalanlar isə xəbərsizlikdən ürəklərinə dammış şübhənin həqiqətə çevrildiyini duymağa başlamışdılar. Bu zavallıların indi yeganə yol yoldaşı təzələnmiş qəm-qüssə idi, onlar ayrılığın ən acı nöqtəsinə çatmışdılar. Əzizləri quyuya atılmış, yaxud sobada yandırılmış bu analar, ərlər, məşuqələr üçün taun hələ davam edirdi.

Tənhalığa düşmüşlərin halına kim yanacaqdı axı? Şəhərdən sərin havaya hopan günəş şüaları indi, günorta çağında şəhəri daha da canlandırmışdı. Təpələrə düzülmüş qala topları ağızlarını göyə tutub gurlayır, atəşfəşanlıq edirdilər. Şəhər camaatı küçələrə səpilib əzabla xoşbəxtlik arasındakı dəqiqələri bayram edirdi.

Bütün meydançalarda camaat rəqs edirdi. Bir neçə gün ərzində şəhərdə məşinlərin sayı xeyli artmışdı və adamlarla dolu küçələrdə hərəkət çətinləşmişdi. Bütün axşamı aramsız çalınan kilsə zənglərinin titrək səsi aləmə yayılırdı. Kilsələrdə dini mərasimlər keçirilirdi. Eyni zamanda əyləncə yerləri də adamlarla dolu idi, kafe sahibləri sabahı fikirləşmədən olub-qalan spirtli içkiləri müştərilərə paylayırdı. Müştərilərin də hamısı şən və həyəcanlı idi, cütləşmiş qadın və kişilər heç kimdən çəkinmir, istədikləri kimi əylənirdilər. Hamı qışqırır, gülüşürdü. Ağır aylar ərzində qəlblərin küncündə gizlədilmiş həyat eşqini üzə çıxarıb sədəqə pulu kimi ətrafa səpələyirdilər. Ertəsi gün isə səliqəli, ehtiyatlı həyat tərzinə başlayacaqdılar. Hələlik ən müxtəlif mənşəli adamlar çiyin-çiyinə verir, qardaşlaşırdılar. Ölümün bərabərləşdirə bilmədiyi adamları həyat sevinci bir neçə saatlıq da olsa bərabərləşdirirdi.

Amma bu zahiri görkəmin özü də bütün vəziyyəti əks etdirə bilməzdi. Ramber kimi günortadan sonra şəhəri dolanan adamlar arasında xoşbəxtliyi səliqə ilə dadanlar da vardı. Bə'zi ailələr və cütləşmiş məşuqlar şəhəri adi gəzintiyyə çıxmış adamlar kimi dolanırdılar. Bə'ziləri doğrudan da elə bil onlara əzab vermiş guşələri ziyarətə çıxmışdılar. Onlar təzə gələnlərə taunun dəhşətləri haqda mə'lumat verir, lazımı yerləri göstərir, vahimə doğurmadan qorxulu hadisənin tarixçəsini danışmağa çalışırdılar. Amma elələri də vardı ki, öz gizli hisslərinin izi ilə gəzir, bə'zən də mə'suqəsinə sığınmış deyirdi: "Bax, filan vaxt, bu yerdə sənün üçün yanırdım, amma əlim sənə çatmırdı. Belələrini başqalarından fərqləndirən cəhət bu idi ki, onlar böyük insan axınında ayaq saxlayıb ehtirasla pıçıldaşırdılar. Əsl sevinci meydanlardakı orkestrlərin səsinə çox onların pıçıltıları bürüzə verirdi. Cütləşmiş sevgililər camaat arasında qələbə rəmzi kimi dolanıb, öz sərbəstlikləri ilə aləmə car çəkirdilər ki, taun qurtarıb, qorxulu günlər geridə qalıb. Onlar keçmişə meydan oxuyur, insan ölümünün milçək ölümünə tay olduğu günləri, qərəzli vəhşilik və hesablanmış əzab anlarını,

hamını hər şeydən məhrum edən məhbussluq çağlarını, sağ qalanları dəhşətə gətirən ölüm iyini tanımaq istəmirdilər. Onlar e'tiraf eləmək istəmirdilər ki, bir hissəsi qalaq-qalaq sobalarda yandırılıb, yağlı tüstüyə dönən, qalan hissəsi isə əsə-əsə öz növbəsini gözləyən xalq biz idik.

Axşam çağı şəhərə çıxıb kilsə zəngi, top atəşi, musiqi sədarı və şən qışqırıqlar altında küçələri tənha keçdiyi vaxt həkim Ryö həmən əlamətləri görürdü. O öz peşəsini davam etdirməli idi, çünki xəstələrin mə'zuniyyəti olmur. Şəhərə enən işıqlı küçəni əvvəllərdəki kimi qızardılmış ət və razyanalı araq iyi götürmüşdü. Ətrafda camaat sevincdən qovrulurdu. Bir-birinə sarmaşan kişi və qadınların üzləri həyəcan və ehtirasdan od tutub yanırdı. Bəli, taun və qorxu hissi geridə qalmış, indi bir-birindən doymayan sevgililərin görüşü sübuta yetirirdi ki, taun həm də sürgün və ayrılıq demək imiş.

Ryöyə elə gəlirdi ki, aylardan bəri adamların aradığı əsas məqsədin nə olduğunu hələ indi anlayıb. Bunun üçün ətrafdakılara nəzər salmaq kifayət edirdi. Ağır əzab və məhrumiyətlərdən sonra taunu yola salmış bu adamlar uzun vaxtdan bəri oynadıqları rolun səhnə paltarını hələ indi geymişdilər. Bunlar yadellilər idi, əvvəl tək sifətlərində qəriblik duyulurdu. İndi isə bütün görkəmlərindən uzaq vətənin sorağını almaq olardı. Taun şəhər darvazalarını bağladığı gündən onların həmdəmi ayrılıq olub, yaxın insan hərarətindən, hər dərdi unuduran bir hərarətdən uzaq düşüblər. Şəhərin müxtəlif güşələrində ilişib qalmış bu kişi və qadınların hər biri kiməsə doğrusu can atır, ayrılığın odundan müxtəlif dərəcəli yangılar alırdılar. Əksəriyyəti ilk günlərdən əzab çəkir, ayrı düşmüş sevgilinin bədən hərarətini, mehribanlıq, yaxud itirilmiş vərdişləri arayırdı. Bə'ziləri isə dostlarından ayrı düşdüynə, məktublaşmaq imkanını itirdiyinə əzab çəkirdi. Taruya bənzəyən bir neçəsi də ayrılıq əzabı çəkirdi, amma nədən ayrı düşdüklerini özləri də qəti deyə bilmirdilər. Dərdlərinə başqa ad tapa bilməyib, bə'zən daxili əminamanlıq həsrətində olduqlarını söyləyirdilər.

Ryö irəlilədikcə ətrafdakı insan axını sıxlaşır, səs-küy artırır və ona elə gəlirdi ki, çatmaq istədiyi məhəllənin yolu xeyli uzanıb. Səs-küylü kütləyə qarışdıqca həkim onların xoşbəxt qışqırıqlarını daha yaxşı anlamağa başlayır və bə'zən də fikirləşirdi ki, bu səslər elə onun öz sinəsindən qopur. Bəli, hamı fiziki və mə'nəvi əzabı birgə çəkmişdi. Ölüm xəbərləri, tə'cili yardım zəngləri, əzab-əziyyətlər onları əsl vətənə qayıtmağa səsləmişdi. Onların hamısının əsl vətəni bu boğulan şəhərin divarlarının o biri üzündə qalmışdı, əsl vətən divarlardan çöldəki təpənin yaşıllığı, dəniz sahili, azad ölkələr və sevgili həsrəti demək idi. İndi onlar həmən vətənə, xoşbəxtliyə qayıtmaq, qalan hər şeydən üz döndərmək istəyirdilər.

Ayrılıq əzabı və birlik həsrətinin mə'nasını aramaq istədikdə Ryö duydu ki, bu barədə bir şey bilmirmiş. Adamla dolu, qarmaqarışq küçələri keçib nisbətən seyrəkliyə çatanda Ryö fikirləşdi ki, hər şeyin bir mə'na daşayıb-daşımaması vacib deyil, insanın arzusuna əməl olunub-olunmadığını öyrənmək gərəkdir.

İndi o arzulara necə əməl olduğunu bilirdi və ətrafdakı boş küçələrə çatanda bunu daha yaxşı duyurdu. Yeganə arzusu öz məhəbbət ocağına qovuşmaq olanların bə'ziləri arzulalarına çatmışdılar. Onların bə'ziləri isə gözlədikləri adamları itirib şəhəri tənha dolanırdılar. Elələri də vardı ki, tale onları ikiqat ayrılıqdan qurtarmışdı. Belələri illər boyu yaxınlıq etsələr də məhəbbətin gur ocağını qalamağa imkan tapmayanlar idi. Onlar, elə Ryönün özü də, gələcəyə ümid bəsləyirdilər, indi isə əbədi ayrılığa qovuşmuşdular. Ramberkimilər isə öz itkilərini tapıb tərəddüdsüz qəbul eləmişdilər. Elə həmən gün səhər Ryö Ramberlə görüşüb ayrılarkən demişdi: "Mətin olun, indi səhv etmək olmaz. Bəli, onlar bir müddət də olsa xoşbəxt yaşayacaqdılar. İndi anlamışdılar ki insanın həmişə arzuladığı və hərdən də qovuşa bildiyi ən şirin arzu insan mehribanlığıdır.

İnsanı bir yana qoyub başqa mücərrəd arzularla yaşayanların sorğusu isə cavabsız qalmışdı. Taru, haqqında danışdığı çətin, daxili əminamanlığa qovuşmuşdu deyəsən, amma o məqsədinə ölümlə qovuşmuşdu və qazancının xeyrinə görə bilməmişdi. Ryönün rast gəldiyi başqaları da, axşam çağı küçələrdə əylənib kef çəkənlər də öz arzulalarına çatmışdılar, çünki onlar icrası özlərindən asılı olan sadə arzuları seçmişdilər. Qranla Kotarın yaşadığı küçəyə burulduğu vaxt Ryö fikirləşirdi ki, insan və onun sadə, güclü məhəbbəti haqda fikirləşənlərə hərdənbir də olsa sevinc bəxş olunması yaxşı cəhətdir.

Bu əhvalatın nəqli sona çatır. İndi həkim Bernar Ryö e'tiraf edə bilər ki, müəllif onun özüdür. Amma yazını başa vurmazdan əvvəl o, heç olmasa özünə haqq qazandırmaq və hadisələri doğru sözlü bir şahid kimi şərh etdiyini bildirmək istəyir. Taun dövründə peşəsi ona imkan vermişdi ki, şəhər əhalisinin əksəriyyəti ilə görüşüb onların hissələrinə bələd olsun. Bir sözlə onun çox görüb çox eşitmək imkanı vardı. Həm də çalışıb ki, gördüklərinə əlavələr etməsin və taunlu günləri yaşamış camaatın fikrini qarışdırmasın. Elə buna görə də təsadüfən, yaxud bədbəxt hadisələr nəticəsində əlinə düşmüş mətnlərdən istifadə edib.

Cinayət işi üzrə ifadə verənlərin ehtiyatlı olmağa çalışdığı kimi müəllif də ehtiyatlı olmağa çalışıb. Eyni zamanda haqqsevər bir insanın daxili tələbinə uyğun olaraq o zərər çəkənin tərəfini saxlayıb, şəhər əhalisi ilə birləşib, onların sevgisinə, əzabına, sürgün həyatına həmdəm olub. Əhalinin hər dərdi, düşdüyü ağır vəziyyət həm də onun özününkü idi.

Düzgün şahidlik etmək üçün o əsasən hadisələr, sənədlər və danışılanları nümunə gətirməli, öz şəxsi fikri, həsrəti və həyəcanları haqda isə susmalı idi. Bu üsulu seçməkdə yeganə məqsədi isə həmsəhərlərinin vəziyyətini anlatmaq, həm də onların özlərinin çox vaxt yaxşı anlaya bilmədiyi anları dəqiqliklə şərh etmək idi. Bu məqsədə nail olmaq çətin məsələ deyildi. Müəyyən təsvirlər zamanı hiss edəndə ki, öz fikirlərini də həmən təsvirə qoşmaq istəyir, o bu işdən yan keçir, fikirləşirdiki, bu şəhərdə hamının dərdi eynidir. Dünyada çox vaxt insanlar əzabı tənha çəkirlər, burada isə vəziyyət başqa idi. Elə buna görə də müəllif hamının adından danışmalı idi.

Amma şəhərin elə bir sakini də vardı ki, həkim Ryö onun adından danışa bilməzdi. Həmin şəxs Taru idi və günlərin birində o Ryöyə belə demişdi: “Onun ən böyük günahı bundadır ki, uşaqlara və kişilərə ölüm gətirən varlığa daxilən haqq qazandırır. Başqa cəhətləri başa düşürəm, amma iş burasındadır ki, bu günahı da bağışlamağa məcburam. Bu sözləri söyləyən Tarunun özü qəlbən tənha idi.

Ryö qarışıq küçələri bir təhər keçib Qranla Kotarın yaşadığı küçəyə dönəndə gördü ki, polislər yolu kəsiblər. Qərribə hal idi, yaxınlıqdakı bayram sədaları ilə müqayisədə bu küçə kimsəsiz və lal bir guşəyə dönmüşdü. Həkim buraxılış vərəqini göstərdi. Polis işçisi dedi:

—Buraxa bilmərəm, həkim. Küçədə bir dəli var, camaata atəş açır. Amma burda qalsanız yaxşıdır, bəlkə sizə ehtiyac oldu.

Elə bu vaxt Ryö gördü ki, Qran ona tərəf gəlir. Qran da əhvalatdan xəbərsiz idi. Onu da küçəyə buraxmamışdılar və öyrənə bilmişdi ki, güllə onun yaşadığı binadan atılır. Binanın küçə üzü günəşin son şüalarına qər q olmuşdu. Qarşıdakı böyük bir ərazi isə bom-boş idi. Küçənin ortasında bir papaq və bulaşmış əski görünürdü. Ryö ilə Qran küçənin o biri başını da görürdülər, orada da polis yolu kəsmişdi. Yalnız yaxında yaşayanlar tələsik addımlarla binalara girib-çıxa bilirdilər. Üzbəüzdəki binanın qapı-pəncərələri bağlanmış, qarşıda isə əli revolverli bir neçə polis işçisi durmuşdu. Küçədə tam sakitlik idi, mərkəz tərəfdən isə musiqi sədaları eşidilirdi. İkinci mərtəbədəki pəncərələrdən biri yarıaçıq idi.

Üzbəüzdəki binadan iki qəfil atış açıldı və yarıaçıq pəncərənin şüşələri çilikləndi. sonra yenə sükut çökdü. Şəhərdəki hay-küydən sonra bu küçənin sükutu Ryöyə qərribə görünürdü. Birdən Qran həyəcanla dilləndi:

—Bu ki Kotarın pəncərəsidir, özü də Kotar yoxa çıxıb axı!

Ryö polis işçisindən soruşdu:

—Bəs polis indi niyə güllə atır?

—Onun başını qarışdırmaq istəyir. İndi lazımı avadanlığı olan maşın gəlməlidir. O binaya girmək istəyənlərə atəş açır, bir polis işçisi də yaralanıb.

—O niyə atəş açır axı?

—Bilinmir. Camaat küçədə əyləndiyi vaxt atmağa başlayıb. Birinci atəşdən heç nə anlaya bilməyiblər. İkinci güllədən yaralanan olub və camaat qışqıra-qışqıra qaçıb dağılışıb. Yəqin dəlidir!

Yaranmış sükutun içində dəqiqələr çox ağır keçirdi. Qəfildən küçənin o başında bir it görüldü. Çoxdandı şəhərdə it görünürdü. Bu da yəqin evdə gizlədilmişlərdən idi. İt səki ilə gəlib evin qarşısında dayandı. Tərəddüdlə yan-yörəyə baxıb yerə şöngüdü, sonra qanrılıb dişləri ilə böyrünü qaşdı. Polis işçiləri fit çalib iti çağırıdılar. O başını qaldırıb baxdı, sonra dikəlib ləng addımlarla küçənin ortasına gəldi ki, orada qalmış papağı iyləsin. Eəl həmən andaca ikinci mərtəbədə atəş açıldı. İt ikiqat olub yıxıldı, pəncələrini havada oynatdı, sonra böyrü üstə düşüb can verməyə başladı. Atəşə cavab olaraq beş-altı güllə birdən açıldı və pəncərənin çərçivələri çilikləndi. Sonra yenə sükut çökdü. Günəş yavaş-yavaş enir, qarşıdakı

evin kölgəsi Kotarın pəncərəsinə çatırdı. Həkimdən arxada avtomobil əyləcinin səsi eşidildi. Polis işçisi dilləndi:

—Budur, gəldilər.

Polis işçilərinin əllərində kəndirlər, bir nərdivan və yağlı əskiyə bükülmüş iki bağlama vardı. Onlar yandakı küçə ilə fırlanıb üzbuəzdəki binaya çatdılar. Binanın qapı və pəncərələrində yüngül bir canlanma duyuldu. Sonra gözləməyə başladılar. İt isə daha tərpenmirdi, amma indi tünd rəngli bir göməçenin içində idi.

Polis işçiləri gizləndiyi evlərdən qəfil pulemyot atəşi başladı. Nişan alınmış pəncərənin çərçivələri qırılıb töküldükdə də açıq qalmış pəncərə yerindən içərini görmək mümkün deyildi. Lap qısa bir fasilədən sonra üzbuəzdəki başqa bir evdən ikinci bir pulemyot işə düşüb pəncərənin o biri küncünü nişan aldı və divarlardan qəlpələr uçdu. Elə həməndə andaca üç polis işçisi qaça-qaça küçəni keçib giriş qapısının içəri soxuldu. Onların arxasındaca üç polis işçisi də içəri keçəndən sonra pulemyotun səsi kəsildi. Yenə gözləməyə başladılar. Sonra binanın içindən iki partlayış eşidildi. Çox keçməmiş polis işçiləri evin qapısından çölə az qala sürüyə-sürüyə bir adam çıxartdılar. Qısaqol köynək geymiş bu adam anlaşılmaz sözlər qışqırırdı. Bircə anın içindəcə bütün bağlı pəncərələr açıldı və evlərdəki adamlar küçəyə boylanıb tamaşa etməyə başladılar. Bə'ziləri isə qaçıb küçəyə çıxmışdılar. Tutulmuş sısqsa kişini küçədə ayaq üstə qoydular və bir anlıq onu görmək imkanı yarandı. Polis işçiləri onun qollarını arxaya burmuşdular. Kişi qışqırırdı. Bir nəfər polis nəfəri yaxınlaşıb ona iki sərrast yumruq ilişdirdi.

Qran mızıldadı:

—Bu Kotardır, havalanıb.

Kotar yerə sərilməmişdi. Polis nəfəri onun halsız cəsədinə bir-iki təpik də ilişdirdi. Sonra isə tamaşaya yığılmış dəstə aralanıb Ryö ilə dostu Qranın durduğu səmtə axışdı. Polis işçisi göstəriş verdi:

—Aparın onu!

Dəstə qarşıdan keçəndə Ryö üzünü yana tutdu.

Ryö ilə Qran ayrılarda hava qaralırdı. Bir müddət sütləşmiş küçə yenidən yavaş-yavaş cana gəlirdi. Evin tininə çatanda Qran həkimlə xudahafisləşdi. O evə qalxıb işləmək istəyirdi. Bir-iki addım aralanandan sonra çevrilib həkimə dedi ki, nəhayət Jannaya məktub yazıb və indi rahat yaşayır. Həm də əlavə etdi ki, məşhur cümləsini yenidən yazmağa başlayıb və cümlədəki artıq sözləri ixtisar edib.

Sonra o bic bir təbəssümlə şlyapasını qaldırıb rəsmi bir tə'zim etdi. Amma Ryö Kotarın çənəsinə ilişdirilmiş yumruqları unuda bilmirdi və sinəgir qocanın evinə çatınca Kotar gözləri qarşısından çəkilmədi. Günahkar adamın fikri ölmüş adamın fikrindən çox əzab verir deyəsən.

Ryö qoca xəstənin mənzilinə çatanda hava qaralmışdı. Şəhərdəki şənliyin sədaları otağa da dolurdu. Qoca isə elə əvvəlki kimi öz noxudlarını sayırdı. O dedi:

—Yaxşı edirlər. Camaatın əylənməyə haqqı var. Gərək həyatın hər üzünü görəsən. Bəs sizin həmkarınız hardadır, həkim?

Çöldən partlayış səsləri eşidilirdi, amma bunlar sadə partlayışlar idi, uşaqlar fişəng atırdılar. Həkim qocanın xırıltılı sinəsini müayinə edə-edə cavab verdi:

—Həmkarım ölüb!

—Bah! —deyə qoca bir az tutuldu.

—Taundan öldü.

Qoca bir az susub dedi:

—Bəli, yaxşı adamlar ölürlər. Həyat belədir. Hər halda o kişi nə aradığını bilirdi.

Həkim eşitmə aparatını qabına qoyub soruşdu:

—Niyə belə deyirsiniz?

—Heç, elə belə. O boş söz danışan adam deyildi. Hər halda mənim xoşuma gəlirdi. Elə beləcə xoşuma gəlirdi. Başqaları deyir: “Taun gəlib, taun bədbəxtlik gətirib. Belə getsə bə'ziləri hələ mükafat da istərdi. Axı taun nə deməkdir? Taun da elə həyatın bir hissəsidir.

—İnhalyasiya etməyi unutmayın.

—Eh, həkim, narahat olmayın. Mən hələ çox yaşayacağam, çoxlarının ölümünü görəcəyəm. Mən yaşamağı bacarıram.

Çöldən şən səslər eşidilirdi. Həkim otağın ortasında durub qulaq asırdı. O soruşdu:

—İcazə verərsinizmi, sizin yuxarı eyvana çıxım?

—Əlbəttə. Camaata yuxarıdan baxmaq istəyirsiniz, eləmi? Buyura bilərsiniz. Amma adamlar elə həmən adamlardır.

Həkim pilləkənə tərəf getdiyi vaxt qoca soruşdu:

—Həkim, doğrudanmı taundan həlak olanlara abidə qoymaq istəyirlər?

—Bəli, qəzet belə yazır. Ya abidə qoyulacaq, ya da iri bir lövhə.

—Hə, deməli hələ mübahisə də edəcəklər.

Qoca xırıltılı səslə gülürdü:

—Bilirəm necə danışıcaqlar. “Bizim mərhumlar... deyə qışqıracaq, sonra da gedəcəklər yeyib-içməyə.

Həkim pilləkəni qalxırdı. Evlərin üstündə səma soyuq və qaranlıq idi, ulduzlar da sərt və soyuq görünürdülər. Bu gecə, bir vaxt Taru ilə onun taunu unutmaq üçün buraya qalxdıqları gecədən çox da fərqlənmirdi. Amma indi qayalara çırpınan dalğalar daha güclü idi. Hava isə sakit və mülayim idi, yüngül meh dənizin duzlu nəfəsini ətrafa yayırdı. Şəhərdəki səslər də buraya dalğa-dalğa axırdı. Bəli, bu gecənin hənirtisindən şikayət deyil rahatlıq duyulurdu. Uzaqdan bulvarın qara zolağı və meydançaların çilçırağı görünürdü. Bu azad gecənin arzuları yüyənsiz idi və Ryönün qulağına gələn səslər də həmən arzuların sədaları idi.

Qaranlıq liman tərəfdən ilk fişənglər qalxdı və rəsmi atəşfəşanlıq başladı. Bütün şəhərdən şən nidalar ucaldı. Taru, Kotar, Ryönün sevdiyi və itirdiyi bütün kişi və qadınlar, bütün ölümlər və günahkarlar unuldumuşdu. Sinəgir qoca doğru deyirdi ki, adamlar elə həmən adamlardır. Amma elə bu cəhət də insanların gücü və təmizliyinə bir sübutdur, elə buna görə də Ryö indi dərd-qəmi bir yana qoyub adamlara qoşulurdu. Rəngarəng fişənglər səmaya qalxıb çilikləndikcə, şən qışqırıqlar dalğa-dalğa eşidildikcə həkim Ryö yumşalır və burada sona çatan əhvalatı qələmə almağı qərarlaşdırırdı. Susanların sırasında qalmamaq, taun əzabı görmüşlərin tərəfini saxlamaq, onlara qismət olmuş haqsızlıq və zülmün xatirəsini yaşatmaq üçün yazmaq qərarına gəlmişdi. O taundan öyrəndiyi bir dərsi başqalarına da çatdırıb demək istəyirdi ki, insanın gözəlliyi eybəcərliyindən artıqdır.

Amma həkim yaxşı bilirdi ki, onun yazdığı tarixçə son qələbə tarixçəsi sayıla bilməz. Bu yazı insan qırğını və onun amansız vasitəsinə qarşı görülmüş və görülə bilməmiş tədbirlər haqda mə'lumat, eyni zamanda bəlanı tanımaq istəməyən, müqəddəsliyə çatmasalar da həkimlik etməyə çalışıb əzab çəkmiş adamların fədakarlığına şahidlik sayılacaq.

Şəhərdən qalxan şən sədaları dinlədikcə həkim Ryö fikirləşirdi ki, bu şənlik yenə də yasa çevrilə bilər. O bilirdi ki, sevincdən qışqırışan bu əhali çox şeydən xəbərsizdir. Onlar bilmirlər ki, taun mikrobu nə ölür, nə də yoxa çıxır. Bu mikroblar on illər boyu ev döşənəcəyi və mitil arasında yuxulayıb yata bilər, otaqda, zirzəmidə, bağlamada, yaylıqda, kağız üstündə gizlənib səbrlə gözləyər və ola bilsin ki, günlərin birində insanlara bəla və dərs vermək üçün oyanar, xoşbəxt bir şəhərin siçovullarını qırmağa başlar.